

Sámedikki oahpahusdieđáhus

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Kárášjohka
Telefon +47 78 47 40 00
Telefaks +47 78 47 40 90
samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

1. ÁLGGÁHUS	5
1.1 DUOGÁŠ DIEDÁHUSSII	5
1.2 SÁMI SKUVLAHISTORJÁ	6
1.3 SISDOALLU JA RÁDDJEN	6
1.4 DIEDÁHUSA GÁRVVISTEAMI MANNOLAT	7
1.5 DEFINIŠUVNNAT	8
2. RÁMMAT JA DÁLÁ HÁLDDAŠEAPMI OAHPAHUSSUORGGIS	9
2.1 SÁMI SKUVLLA ÁRVOVUOĐDU.....	9
2.2 INTERNAŠUNÁLA RÁMMAT	10
2.2.1 Riekti oážžut oahpu – vuđolaš olmmošvuoigatvuohta.....	10
2.2.2 ON Mánáidkonvenšuvdna	11
2.2.3 ON Eamiálbmotjulggaštus 2007	13
2.2.4 ON earenoamášdieđiheaddji James Anaya raporta sámiid birra.....	14
2.3 DAVVIRIKKALAŠ OVTTASBARGU JA DAVVIRIKKKAIĐ SÁMEKONVENŠUVDNAEVTTOHUS	14
2.3.1 Riikkaidgaskasaš sámi ovttasbargu oahpahussuorggis: Sámi Parlamentáralaš Ráđđi.....	14
2.3.2 Davviriikkalaš Sámekonvenšuvdnaevttohus.....	15
2.4 NAŠUNÁLA HÁLDDAŠEAPMI, LÁGAT JA NAŠUNÁLA OAHPPOPLÁNABUVTTUS	18
2.4.1 Oahpahussuorggi hálddašandásit.....	18
2.4.2 Sámelahka, oahpahušláhka ja dasa guoskivaš oahppoplánabuvttus	20
2.4.3 Rávisolbmuid oahpahuš	21
2.5 SÁMEDIKKI POLITIHKALAŠ STIVRENDOKUMEANTTAT	21
2.5.1 Sámediggeráđi politihkalaš geađejuolgi	21
2.5.2 Sámedikki bušeahtta.....	22
2.5.3 Ovttasbargošiehtadusat fylkasuohkaniiguin	22
3. POLITIHKALAŠ HÁSTALUSAT OAHPAHUSSUORGGIS	23
3.1 Sámi skuvla: Koloniseremis eret gelbbolašvuohtaloktemii.....	23
3.2 ÁLBMOGA BIRRA DIEDUT: OLMMOŠLOGU OVDÁNEAPMI SÁMI ÁSSANGUOVLLUIN	24
3.3 OAHPPIT GEAIN LEA SÁMEGIELLA VUOĐDOSKUVLLA JA JOATKKAOAHPAHUSA FÁGASUORGGIS	25
3.4 MÁHTTOLOKTEN JA MÁHTTOLOKTEN – SÁMI OAHPPOPLÁNABUKTOSIID ATNUIVÁLDIN	27
3.5 SÁMI OAHPPI RIEVTTIT JA OAHPPANBIRAS	30
3.5.1 Goabbatlágan rievttit vuodđo- ja joatkkaoahpahušas	30
3.5.2 Oahpahedđjiid oččodeapmi	30
3.5.3 Oahpaheaddji – oahppi luohttámušolmmoš.....	32
3.5.4 Ovttasbargu gaskal skuvlla ja ruovttu	33
3.5.5 Oahpponeavvut	34
3.5.6 Sámi mánáid ja nuoraid vealáheapmi.....	36
3.5.7 Sámeگیelaid dilli	38
3.6 SÁMEDIKKI ROLLA, OVDDASVÁSTÁDUS JA VÁLDI OAHPAHUSSUORGGIS.....	38
3.7 EKONOMALAŠ HÁSTALUSAT	42
3.7.1 Váilevaš bušeahttajuolludeamit Sámedikki oahppoáššiid bargguide	42
3.7.2 Fylkasuohkaniid rolla joatkkaskuvllaid hálddašeaddjin.....	42
3.7.3 Suohkanat skuvlaoamasteaddjin: Refušuvdnamáksinortnet ja doarjagat.....	43
3.8 STÁHTA SÁMI SKUVLLAT	44
3.8.1 Sámi joatkkaskuvllat Kárášjogas ja Guovdageainnus	44
3.9 SÁMI SKUVLA NUPPÁSTUVVAMIN: BUORIT DOAIMMAT	46
4. OLLISLAŠ SÁMI OAHPAHUSPOLITIHKKA VUOLGGABÁIKI	48
NANNENSUORGGIT	48
4.1 NANNENSUORGI 1: SÁMI SKUVLLA SISDOALLU JA ÁRVOVUOĐDU	48
4.2 NANNENSUORGI 2: SÁMI OAHPPI RIEVTTIT JA OAHPPANBIRAS	51
4.2.1 Eanet diedut sámi oahppi rivttiid ja mieldeváikkuhanrievtti birra	51
4.2.3 Riekti oážžut kvalitehta dáfus buori oahpu ja buori oahppanberrasa	54
4.2.4 Kulturskuvla, astoáiggeortnet ja leaksolohkanveahkki.....	56
4.2.5 Buorebut čalmmustahttit oahpu heiveheami ja joatkkaoahpahuš ollašuhhtima	57
4.2.6 Entreprenørdoaimma.....	59
4.2.7 Vuorasolbmot riggodahkan skuvllas.....	59
4.3 NANNENSUORGI 3: OAHPAHUSA LÁGASMEARRIDUVVON JA STRUKTUVRRALAŠ RÁMMAT.....	59

4.4 NANNENSUORGI 4: RÁVISOLBMUIDOAHPAHUS	61
4.4.1 Rávisolbmuidoahpahuslága ja láhkaásahusaid rievdeameit main lea mearkkašupmi sámi oahppolihtuide ja sámi álbmogii.....	61
4.4.2 Sámi oahppolihtut	62
4.4.3 Maid rávisolbmuidoahpahus mearkkaša dálá bulvii	62
4.4.4 Viđa-jagáš oahpahusprográmma rávisolbmuide	63
4.4.5 Rávisolbmuidoahpahus suohkaniid ja fylkasuohkaniid ovddasvástádussan	63
4.5 INANNENSUORGI 5: SÁMEDIKKI ROLLA JA VÁLDI	64
5. SÁMEDIKKI BAJITDÁŠIS OAHPAHUSPOLITIHKALAŠ STRATEGIJAT JA MIHTTOMEARIT	65
6. EKONOMALAŠ JA HÁLDDAHUSLAŠ VÁIKKUHUSAT	70

1. ÁLGGAHUS

1.1 Duogáš dieđáhussii

Norgga Samediggi ii leat dan rájes go diggi áshuvvui 1989:s vel ovddidan bajemusdási ulbmiliid oktilas sámi oahpahuspolitihkkii. Dáinna oahpahusdieđáhusain áigu Samediggi lávket lávkki ovddos ollislaš sámi oahpahuspolitihka hábmemis, ovddemustá danin go oahpahuspolitihka mearkkaša hui ollu sámi servodahkii ja servodat-ja gealbohuksemii sihke dál ja boahttevuodas. Dasa lassin leat oahpahusas ja oahpaheamis čanastagat eará dehálaš politihkalaš surggiide; mat leat suorggit nugo árbedieđuid áimmahuššan ja nannen, ealáhusovddideapmi, innovašuvdna ja barggaheaddjihoidu, dearvvašvuoda-ja sosialáššit, fuolahusáššit, ássangažaldagat, guovlopolitihka ja internašunála-ja eamiálbmotriekti. Lea hui dárbu oaidnit servodatsurggiid iešguđet beliid oktavuodas. Nannoseamos huksengeadđgit maid ala hukset buori ja bissovaš servodatovdáneami, lea dat go min mánát ja nuorat besset háhkat gelbbolašvuoda mainna ovddidit ealáhusaid, nannejit máhtolašvuoda ja ovdánahttet servodaga iežaset eavttuid vuodul. Go lea vuosttaš geardi go Samediggi ráhkada dákkár bajitdási dieđáhusa mii guoská oahpaheapmái ja oahpahussii, de mearkkaša dat ahte dieđáhusa ferte sisttisoallat muhtun prinsihpalaš čielggademiid, earenoamážit dan ektui mii lea Samedikki rolla.

Samediggi lea guhkit áiggi juo gullan álbmogis ahte mii galggašeimmet vuoruhit oahpahuspolitihkalaš barggu sámedikkis. Danin ferte ge geahččat Samedikki barggu ráhkadit dieđáhusa oahpaheami ja oahpahusa birra dien servodatgáibádusa olis.

Skuvla lea min deháleamos servodatinstitušuvdna. Dat lea čanastuvon vássán áiggiide ja galgá ráhkkanahhtit min boahttevuhiti. Skuvla ja oahpaheaddji gaskkustit máhtu, kultuvrra ja árvvuid sohka buolvvas sohka buolvvi. *Máhttu* lea servodaga nannoseamos árja. Danin lea ge skuvlla ja oahpahusa nannen hui ollu mearrideaddjin dasa go galgá sámi servodaga ovdánahttit sámi álbmoga iežas višuvnnaid, vuoruhemiid ja eavttuid vuodul.

Oahpahusdieđáhusa vuolggabáiki lea sámi oahppi ja fidnooahppi beaivválaš dilli, dat čilge movt dilli lea ja geassá oidnosii hástalusaid mat deaivdit sámi ohppiid ja fidnoohppiid beaivválaččat. Oppalaččat lea Samedikkis dakkár áddejupmi ahte sámi oahppit lohtet bures áiggi skuvllas. Liikká lea duohtavuodas dat nubbe bealli ahte sámi ohppiin leat ollu hástalusat beaivválaš dilis skuvllas. Muhtun dain hástalusain vulget njuolgut das go oahppis lea sámi duogáš. Sámi mánáid givssidit danin go sis lea sámi duogáš. Samedikki mielas lea dat hui duođalaš ášši, ja danin diggi hálida viidát servodatságastallama sámi mánáid ja nuoraid bajásšaddandili birra Norggas, máiddái dan birra go sámi mánát ja nuorat vealahuvvojit. Liikká leat ollu sámi mánát ja nuorat mat bures áktejit ja árvvusatnet iežaset identitehta, ja servet sámi kultuvrra ovddidanbargguide iežaset vuogi mielde, earet eará kultuvrralaš deaivvademiin, dáidagiin, girjjálašvuodain, filmmain, festiválain ja politihkalaš bargguin.

Sámi servodat ja politihkalaš áshus Samediggi dohkkehít ahte sámi oahppit leat min servodaga deháleamos riggodat. Samedikki oahpahuspolitihka čalmmustahttin lea mávssolaš ii dušše danin ahte sihkkarastit ahte ohppiid rievttit doalahuvvojit, muhto maiddái danin vai sihkkarastit sámi servodahkii buot lágán gelbbolašvuoda maid min servodat ja institušuvnnaid dárbbasit. Sámegielmáhttu ja dat ahte oazžut oahpu sámi kultuvrras lea dehálaš sihke oahppái alces ja maiddái sámi servodahkii. Dat rahpá ollu vejolašvuodaid go manjit áiggi galgá válljet barggu.

Dáinna dieđáhusain áigu Samediggi čalmmustahttit oahpahuspolitihkalaš hástalusaid ja prinsihpalaš beliid mat gusket Samedikki rollii oahpahuspolitihkas. Ulbmil dieđáhusain lea hábmegoahhtit bajitdási politihka oahpahussuorggis. Go dá lea vuosttaš dieđáhus mii gieđahallá Samedikki oahpahuspolitihka ollislaš oktavuodas, de lea dárbu čielggadit muhtun prinsihpalaš gažaldagaid, nugo mat dan movt sáhtta sihkkarastit sámi oahppi rievtti oazžut oahpu sámegielas ja sámegillii našuvnnalaččat. Leat ollu buorit bealit sámi oahpahusas, maidda hárvve giddejit fuomášumi mediain. Dieđáhus galgá maid čuvvet

sámi oahpahuspolitihka buriid ovdánanbeliid. Dan viidodaga siste mii dákkár sámediggedieđáhusas lea, lea unnán vejolašvuohta gieđahallat eaŋkilássiid vuđolaččat dahje digaštallat dohkálaš vugiin čuoimmaid mat dagahit váttisvuođaid. Danin ferte vuordit ahte Sámediggeráđđi čuoivvola sámediggedieđáhusa sierra doaimmaiguin searválaga institušuvnnaiguin maiguin lea lunddolaš ovttasbargat.

Dieđáhus suokkarda makkár rolla ja politihkalaš válđi Sámedikkis lea ja galggašii leat oahpposuorggis, nugo sámiiid álbmotválljejuvvon ásaahas. Dat suokkarda galgá go Sámediggi leat politihka vuolggaheaddji, gulahallanbeallelaš, bearráigeahččanásahus, galgá go leat čielga hálddašaneiseváldi dahje doarjjaortnegiid hálddašeaddji, dahje galgá go Sámedikki doaibmá viiddiduvvot nu viidát ahte diggi maid doaibmagoahtá skuvlaoamasteaddjin.

Sámediggi ferte dárkileappot digaštallat iežas oktavuodá fylkasuohkaniidda, suohkaniidda ja eará almmolaš ja priváhta ásaahaside oahpposuorggis. Válđogažaldat lea movt ovddasvástádusa jierpmálaččat sáhtášii juohkit vai sihkkarastá daid oahpahuspolitihkalaš ulbmiliid mat Sámedikkis leat. Dasa lassin lea oktavuodá ja gulahallan guovddáš eiseválddiiguin mearrideaddjin dasa ahte doallá go Norga iežas álbmotrievttalaš geatnegasvuođaid mat gusket sámi mánáide ja nuoraide, ja sámi álbmogii ollislaččat.

1.2 Sámi skuvlahistorjá

Sámi skuvlahistorjá lea historjá sámi ohppiid deaivvadeami birra skuvllain mas sii eai ipmirdan báljo maidege dahje eai maidege. Dat lea váhnemiid váivvádušaid historjá, go šadde 7-jahkásaš mánáid sáddet amas dillái, ja dat lea oahpabeddiid historjá geain ii lean seamma giella go mánáin. Dat lea maid historjá mii muitala sámi oahpabeddiid, váhnemiid, ohppiid ja politihkkáriid rahčamušaid oažžut dakkar skuvlla man vuodđun lea ohppiid giella ja kultuvra. Dat lea historjá dan birra movt eiseválddit čuođenare jagi geavahedje skuvlla luohttabuhttit sámegeala ja sámi kultuvrra ja movt dál skuvla galgá leat mielde ealáskabhttit fas sámegeala ja kultuvrra dáruiduvvon guovlluin. Ja ollu, ollu eambo..

- Ovdasátni, Sámi skuvlahistorjá 1 / Saemien skuvle-vaajese 1/ Samisk skolehistorie 1

Sámi skuvlahistorjjas leat ollu vuostálasvuođat. Čađa historjja leat leamaš ollu dramáhtalaš nuppástusat skuvlavuogádagas. Álggos lei skuvla mišunearaid bargoneavvu, ja de nuppástuvai ja šattai politihkalaš veahkkeneavvun assimileremis ja dál lea rievdan ja šaddan báikin gos giella ovddidit ja kultuvrra gaskkustit. Dat lea ollu háviid ja bahčvuodá historjá, muhto maiddá historjá masa dađistaga leat čállán smávva ja stuorit oahpahuspolitihkalaš vuoittuid – mat leamaš dehálaččat sámi servodahkii ja sámi oahppái. Sámi oahpahuspolitihka bargguin viidáseappot galgá sámi skuvlahistorjá leat dehálaš duogáš, earet eará go galgat hábmet ulbmiliid ja oahpahusa sisdoalu.

1.3 Sisdoallu ja ráddjen

Sámediggedieđáhus fátmasta viidát ja guoskkahallá eanas ássiid mat gusket sámi bajášsaddamii ja oahpahussii. Dat mielddisbukta diehttelas ahte šaddá ráddjet, go ii leat vejolaš suokkardit eaŋkilválttisvuođaid dahje ássiid mat leat váttisvuohtan čuoibmašuvvan muhtun surggiin oahpahuspolitihkas. Dieđáhus lea čállojuvvon nu ahte čuvge oahpahuspolitihka bajitdási čuoimmaid ja árvoštallá daid. Dat dahkko danin go lea dárbu čielggadit diekkár čuoibmašuvvan diliid vai Sámediggi buorebut sáhtta meannudit dán politihkkasuorggi eaŋkilássiid.

Politihkalaš áššit mat gullet oahpahussuorgái, sáhttet leat mángga hámis, dađi mielde makkár geográfalaš guvlui dat gullet; omd. lea go oahppi dahje fidnoahppi sámegealat vai ii, leat go sus sámegealat váhnemat dahje biras, ássa go sámegeala hálddašanguovllus vai dan olggobealde, vázza go

sámegielluohkás vai ii, lea go guhkes vai oanehaš mátki skuvlii dahje oahpahusbáikái jna. Oanehaččat dadjat; sámi oahppi ja fidnooahppi beaivválaš skuvladilli mii lea dán dieđáhusa vuolggabáiki, lea hui mánggalágan. Leat ollu faktorat mat váikkuhit juohke oahppi beaivválaš skuvlavásáhusaide, dakkár dinggat maid oahppi ieš hui unnán sáhtta stivret. Eanas dat leat dakkár áššit nugo oahpahusa rámma mii lea mearriduvvon lágain ja lálkaásahusain, suohkaniid ja fylkasuohkaniid politihkalaš ja hálddahaslaš mearrádušat mat gusket skuvllaide ja daid fáldalagaide, ja makkár ovttasbargu lea fidnodagaiguin gos fidnooahppit galget oázžut oahpu. Sámediggi oaivvilda ahte sámi ohppiin leat earenoamáš hástalusat mat galggaše oázžut stuorat beroštumi ja saji sámepolitihkalaš ságastallamiin. Danin lea ge Sámedikki oahpahusdieđáhus dehálaš vuodđodokumeanta go galgá bargat viidáseappot daid áššiiguin mat leat čuolbmašuvvan sámi oahpahuspolitihkas.

Dieđáhusas gieđahallat dušše vuodđooahpaheami (vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa) ja rávisolbmuid oahpahusa. Jagi 2012 mielde galgá ilbmat sierra dieđáhus mii gieđahallá mánáidgárddiid. Sámedikki nannensurggiide gullá maid sámi alitdási oahpu ja dutkan. Eat gieđahala daid surggiid ge jur njuolgut dán dieđáhusas, muhto mii oaidnit diehttelas ahte dat mii vuodđoskuvladási oahpaheami čuolbmašuvvá, čatnasa dávjá sámi dutkamii ja alitdási ohppui. Danin Sámediggi dáhttu gieđahallat oahpahusdieđáhusa olles eallináiggi oahppama oktavuodas, ja nu ráhkadit čanastagaid daid eará politihkkasurggiide.

Sámediggi áigu almmuhit sierra gielladieđáhusa 2012 čavčča. Dan dieđáhusas galgat suokkardit Sámedikki giellapolitihka bajitdási hástalusaid ja ulbmiliid oppalaš dásis.

1.4 Dieđáhusa gárvvisteami mannolat

Sámediggeráđdi ovddidii oahpaheami ja oahpahusa čielggadeami geassemánu 2011 dievasčoahkkimii. Dalle čilgejuvvui mii lea duogáš dán dieđáhussii, ja čujuhuvvui muhtun hástalusaid maid sámediggeráđdi dáhttu digaštallat dieđáhusas. Dievasčoahkkima ságastallan lei láidesteadjin dasa makkár gažaldagaide galgá bidjat eanemus deattu dieđáhusas.

Dieđáhusa bargguid birra lea čállojuvvon Sámedikki ruovttusiiddus, gos leat bivdán berošteddjiin oaiviliid ja bidjat daid deike: oahppu@samediggi.no. Dát diehtu lei maid biddjojuvvon sosiála mediaide Facebookii ja Twitterii. Dasa lassin leat čállojuvvon áviisačállosat ja neahttaartihkkalat oahpahusdieđáhusbarggu birra.

Leat čađahuvvon jearahallamat skuvlaoamasteddjiiguin, oahpaheddjiiguin ja váhnemiiguin lulli, - julev- ja davvisámi guovlluin. Informánttat válljejuvvo veaháš gos ge. Jearahallamiid leat čađahan sihke sámegiela hálddašanguovllus ja dan olggobealde, ja sihke smávit ja stuorat báikkiin (gávvpotsuohkaniin). Dieđuid čohkken informánttain lei hui ávkkálaš dieđáhusbargui. Dán barggus eat leat jearahallan ohppiid. Dieđáhus hukse Nordlandsforskning loahppaárvoštallamiidda ohppiidiskadeamis maid čađahii oassin *Máhttolokten-sámi* árvoštallamis. Lea dárbu bargat vel buorebut searválaga sihke Sámedikki Nuoraidpolitihkalaš lávdegottiin ja sámi ohppiiguin go galget ráhkaduvvot sámepolitihkalaš doaibmaplánat oahpahussii ja oahpaheapmái, go dan maid leat dahkan dán Sámediggedieđáhusa barggus.

Dieđáhus lei fáddán sámediggeráđi álbmotčoahkkimiin mat lágiduvvo ráđđečoahkkimiid oktavuodas Guovdageainnus 26.04 ja Ráureviikkas 22.06.11. Ájluovttas Divttasvuonas lágiduvvui 20.06.11 sierra álbmotčoahkkin dieđáhusa birra. Álbmotčoahkkimiin ledje oasseváldin joatkkaskuvllaid nuorat ja sámi nuorat mat barget ovdaskuvlaoahpaheaddjin ja oahpaheaddjin. Álbmotčoahkkimiin leat ožžon mánggalágan dieđuid ja oaiviliid. Eanas áššit gusket dihto doaimmaide maid sihke sámi nuorat ja rávisolbmot dáhtoše Sámedikki ásaht, oassin ollislaš oahpahuspolitihka ovddideamis. Sámediggeráđi árvoštallama mielde leat ollu dain evttohusain dakkárat maid sáhtášii bidjat sierra doaibman go mañitáiggis ráhkadit oahpaheapmái ja oahpahussii doaibmaplánaid.

Maiddáí Sámedikki iežas mearrádusat ja čielggadeamit leamaš ávkkálaččat dieđáhusa vuodđoávnnašin. Bargadettiin dieđáhusain leat maid geahčadan našuvnnaš láidestemiid, statistihkaid ja árvvoštallanraporttaid. Leat ollu almmolaš čielggadeamit, statistihkat, dutkanprošeavttat ja árvvoštallamat main leat ávkkálaš dieđut maid dákkár dieđáhusbarggus sáhtá atnit veahkin. Buot dieid eat sáhte gieđahallat dieđáhusas, vai ii šatta menddo guhkki. Muhto loahpas dieđáhusa gávdná listtu mas oaidná Norgga Almmolaš Čielggadusaid ja Stuoradiggedieđáhusaid mat leat áigeuvodilat dán dieđáhusa ektui.

1.5 Definišuvnnat

Lea dárbu čielggadit muhtun fáhtehusaid ja doahpágiid maid olu geavahit dán dieđáhusas, vai oažžut seamma ipmárdusa das mas lea sáhka. Sihke oahpahušlágas, *Máhttolokten* (LK06) oahppoplánabuktosiin, ja *Máhttolokten - sámi* (LK06-S) oahppoplánabuktosiin gávdnojit fáhtehusat ja doahpagat maid sáhtá dulkot iešguđetládje. Danin lea ge dehálaš čilgestit movt Sámediggi ipmirda daid.

Internašunála konvenšuvnnain ja Eamiálbmotjulggaštusas geavahit fáhtehusa *education* sihke vuodđoahpahusa ja alitoahpahusa dáfus, ja dat fáhtehus lea dávjá jorgaluvvon oahpahussan. ILO-konvenšuvdna nr. 169 geavaha dasa lassin fáhtehusa *vocational training*, mii lea jorgaluvvon fidnoahpahussan. Norgga oahpahušláhka guoská vuodđoskuvlii, joatkkaohpahussii ja rávisolbmuid oahpahussii. Maŋgel go LK06 váldojuvvui atnui, de leat geavahišgoahtán doahpaga vuodđoahpahus, mii fátmmasta sihke vuodđoskuvlla ja joatkkaohpahusa. Joatkkaohpahus lea lágiduvvon studerenáhkkanahhti ja fidnofágalaš oahppoprográmmain, ja oahpahušlágas lea sáhka joatkkaohpahusa oahppoprográmmain. Oahpahus, oahppu ja oahpaheapmi leat synonymat, muhto dávjá geavahuvvo *oahpaheapmi* go lea sáhka vuodđoahpaheamis (vuodđoskuvla ja joatkkaohpahus) ja rávisolbmuid oahpaheamis, ja *oahpahus* dahje *oahppu* sátni geavahuvvo fas go lea sáhka alitdási oahpus. Dán dieđáhusas geavahuvvo *oahpahus*-sátni bajitdási doaban nu ahte gokčá sihke oahpaheami, oahpu ja oahpahusa. Go geavahuvvo *oahpaheapmi*, de oaiivilduvvo dat oahpaheapmi mii dáhpuhuvvá vuodđoskuvllas ja joatkkaohpahusas, ja dasa gullá sihke studerenáhkkanahhti ja fidnofágalaš oahpahus, ja rávisolbmuid oahpaheapmi.

Sámi guovlu: Sámi guovlun gohčoduvvojit dat suohkanat mat gullet sámegeiela hálddašanguvlui (Sámelága § 3-1). Hálddašanguvlui gullet dál dát ovcci suohkana: Kárášjohka, Guovdageaidnu, Unjárga, Porsáŋgu, Deatnu, Gáivuotna, Divttasvuotna, Loabát ja Snáase.

”*Sámi skuvla*” lea oassi oktasaš skuvllas ja sisttisoallá skuvlla dahje joavkku mii čuovvu *Máhttolokten - sámi* (LK06-S:31) oahppoplánabuktosa.

Sámi skuvla galgá hukset ja áimmahuššat ohppiid duogáža girjáivuoda ja dat galgá dahkkot oahppi eavttuid mielde. Sámi skuvla galgá maid láchit dili nu ahte oahppit ožžot buorrevuoda dáfus dohkálaš oahpahusa man vuodđun lea sámegeiella, sámi kultuvra ja eallindilli (LK06-S:31).

Ollu sámi skuvllat leat našunála mihtuid ektui oalle unnit. Giliskuvllain leat guokte dahje eanet jahkeceahki seamma luohkás. Skuvllat leat dávjá giliservodagaid náhpečoalli, ja dain lea dehálaš doaibma sámegeiela, kultuvrra ja árbedieđuid áimmahuššamis ja viidásit fievrredeamis.

Sámi oahppis lea riekti oažžut oahpahusa sámegeilli dahje sámegeielas, sámi oahppi lea maid oahppi geasa oahpahuvvo *Máhttolokten - sámi* (LK06-S) oahppoplánaid mielde. Dat guoská buot sámegeielaide mat geavahuvvojit Norggas; namalassii nuortalaš, - davvi, - bihtán, - julev- ja lullisámegeilli. Dábálaččat namuhuvvojit almmolaš dokumeanttain dušše dat golbma geiela davvi, - julev- ja lullisámegeiella maid eanemus olbmot hupmet. Ferte earenoamážit fuomášahttit ahte go Sámediggi hábmegoahtá konkrehtalaš oahpahušpolitihkalaš doaimmaid, de dain galgá ábaida čalmmustahttit bihtán- ja nuortalašgeielaide. Go dieđáhusas čállojuvvo sámegeiella, de dat guoská buot sámegeielaide, jus ii čujuhuvva guđege gillii earenoamážit.

Sámi oahppin sáhtta viiddis ipmárdusain gohčodit buot ohppiid sámegeiela hálddašanguovllus, beroškeahhtá čearddalaš gullelašvuodas ja gielladuogážiis.

2. RÁMMAT JA DÁLÁ HÁLDDAŠEAPMI OAHPAHUSSUORGGIS

2.1 Sámi skuvlla árvovuodđu

Norgga vuodđoskuvla lea huksejuvvon dan vuodđoipmárdussii ahte skuvla galgá leat fágalaččat mánggabebalát. Oahpahušlága ulbmilparagráfa hukse maid dien viiddis árvovuodđui. Skuvllas galget nannet historjjálaš ja kultuvrralaš ipmárdusa ja čanastaga, oahppat mánggakultuvrralašvuodá birra, ovddidit demokratiija ja dásseárvvu ja maiddá oahppat dieđalaš jurddašemi. Oahppit galget beassat hutkáivuodá iluin ovddidit, oahppat atnit beroštumi ja dutkanhálu. Oahppit galget maid oahppat kritihkalaččat jurddašit ja doaimmat etihkalaččat ja birra árvvusatnemiin (geahča oahpahušlága § 1-1). Lea maid vuodđoprinsihppa Norgga skuvllas ahte oahpaheapmi galgá heivehuvvot oahppi návccaide ja eavttuide (gč. oahpl. § 1-3). Norgga skuvllat, nu maiddá sámi skuvllat, galget leat vuodustuvvon árvvuide nugo dásseárvui ja galget oahppat dohkkehit ahte olbmot leat iešguđetláganat. Diet vuodđoipmárdus lea čilgejuvvon oahppoplánain, earenoamážit oppalaš oasis.

Sáhtta go dasto earuhit dárui ja sámi skuvllaid árvovuodđu? Sámi skuvllaid árvovuodđu lea gal álgoageahčasteamis seammalágan go dárui skuvllaid. Sámi árvvut ja sámi oahpahanfilosofiija lea oppalaččat hui čihkosis oahppoplánain, muhto oahppoplánat ja oahpahanprinsihpat galggaše speadjalastit oahpahušlága sámi árvvuide. Sámi skuvladutkamiin oaidnit ahte gávdnoidit ollu vejolašvuodá movt sáhtta nannet oahpahušlága sámi sisdoalu, ovdamearkkadiehta geavahit árbevirolaš sámi lohkanmálliid matematihkas, vai dat buorebut čatnasa kultuvrii (Ylva Jannok Nutti, 2010), ja mánáidgárddiin ja skuvllain čalmmustahttit buorebut sámi bajáseassinárvvuide (Balto 2003 ja earát).

Sámi skuvllas ja oahpahušlága lea guovddáš sadji sámi servodaga ovddideamis, ja Sámediggi guorrasa daid bajitdási rávvagiidda maid sámi skuvladutkit lea buktán, mat gusket sámi skuvlla sámi sisdoallui.

Gažaldahkan lea movt sámeapolitihka sáhtta váikkuhit sámi mánáid, nuoraid ja rávisolbmuid oahpaheami árvovuodđui, dahje sáhtta go oppalohká dasa váikkuhit. Sámedikki rolla otná dilis lea ahte diggi mearrida oahppoplánaid, mii sáhttit juogo ráhkadit oahppoplánaid dahje váikkuhit oahppoplánaid sisdoallui maid guovddáš eiseválddit mearridit.

Sámedikkis nugo sápmelaččaid álbmotválljejuvvon ásašus lea maid sadji digaštallamiin mat gusket sámi skuvllaid árvovuodđu ovddideapmái. Sámediggi báidná árvogažaldagaid fágalaš doaimmaid bokte, nugo ovdamearkkadiehta oahppoplánaid mearrideamis, oahpponeavvoproševttaid válljemis ja politihkalaš doaimmain

Sámi oahppi ja oahpaheaddji leat čadahan ollu ođastusaide. *Máhttolokten - sámi oahppoplánaid váldoprinsihppa*, nugo dat lea čállojuvvon sámi oahppoplakáhtti, lea ahte sámi skuvla ja oahppofidnodat galgá láchit dili nu ahte oahppi/fidnooahppi oázžu kvalitehta dáfus buori oahpahušlága, mii lea vuodđuduvvon sámegeilli, sámi kultuvrii ja servodateallimii. Sámedikki ulbmil oahpahušpolitihkain lea doarjut dien vuodđojurdaga.

Našunála oahpahušpolitihka váldoprinsihppa lea ahte oahppit galget dovdat oadjebasvuodá sihke skuvllas ja iežaset beaivválaš eallimis minddár. Dat guoská maid sámi skuvlii. Oahpahušlágas lea dasa čielga láidesteamit 9a. kapihttalis, mii lea ohppiid skuvlabirrasa birra. § 9a-3 čuodjá ná: Skuvla galgá ángirrit ja systemáhtalaččat bargat ovddidit buori psykologalaš birrasa, dakkára gos juohke oahppi dovdá oadjebasvuodá ja sosiálalaš gullelašvuodá. Ja daddjo vel earet eará ahte skuvllaid galgá láchit ja jođihit nu ahte vuhtiváldá ohppiid oadjebasvuodá, dearvvašvuodá ja oahppama. Lea skuvlajođiheaddji ovddasvástáduš bearráigeahččat ahte ohppiin lea buorre fysalaš ja psykososiálalaš

oahppanbiras skuvllas. Oahpahuslágas leat maid čielga láidesteamit dasa movt oahppái galgá láchčit dili ja vejolašvuodaid beassat ieš ovdánit iežas eavttuid mielde.

Skuvlla ja ruovttu lagas ovttasbargu lea mielde ásaheamen oadjebas birrasa mánáide ja nuoraide. Oahppi dárbaša dovdat dakkár searvevuhtii gullevašvuoda gos dohkkehit ja áktejit mánggabealátvuoda, ja oadjebas identitehta duddjo oadjebas dili. Sámi oahppit galget rámiin diehtit makkár duogáži gullet. Skuvla galgá ovddidit *mánggakultuvrralaš ipmárdusa* ja áimmahuššat ja nannet ohppiid identitehta ja nu váikkuhit dasa ahte oahppi oažžu buori iešdovddu ja buori dovddu iežas kultuvrii. Das lea sáhka ovdamearkkadihte das ahte dohkkehit ja áktet iežas duogáža. Orro leamen nu ahte lea juo almmolaččat dohkkehuvvon ahte sámi kultuvrra galgá beassat atnit bilkun, ja dat dagaha dorvvohisvuoda ohppiide geain lea sámi duogáš.

Sámediggi lea sápmelaččaid álbmotválljejuvvon ásaheamen. Sámi álbmoga álbmotválljejuvvon ásaheamen galgá Sámediggi jođihit doaimmas oahpahussuorggis nu ahte dat lea vuodđuduvvon sámi árvvuide ja bajitdási sámpolitiikkalaš prinsihpaide mat gusket sámi iešmearrideapmái ja sápmelaččaid riikkaidgaskasaš ovttasbargui. Mii dieid fáhtehusaidda duohta sisdoallu galgá leat, dan ferte mearridit iešguđetge politihkkasuorggis ja dat ferte harmoneret politihkkasurggiid gaskka. Sámedikki bušehtamearrádusat gusket buot Sámedikki politihkkasurggiide. Bušehtas čilgejuvvojit sámi árvvut ná:

”Sámedikki bargu nannet ja ovddidit sámi servodaga lea vuodustuvvon sámi árvvuide. Árvvuid fáhtehusaidda oainvildit dán oktavuodas guottuid ja ipmárdusaid mat leat vuodđun min vuorubemiide ja välljemiidda, ja mat ipmirduvvojit oktasažžan sámi servodagain. Bušehttasurggis lea áigeguovdil čalmmustabhtet árvvuid nugo sámegeala ja kultuvrra, ovtadássávuoda ja dan ahte ákte iežas ja earáid kultuvrra, ja maiddái ovttasbargu ja solidaritehta.

Sámegeala ja kultuvra lea dat maidda Sámediggi vuodusta buot bušehttasurggiid, leaš dal oahpaheamis, ealábusat, areálabálddašepmi dahje internašuvnnalaš bargu. Eará vuodđoárvvut sámi servodaga ovdánahttimis leat ákten, ovttasbargu ja solidaritehta. Ákten ja ovttasbargu leat maid mearrideaddjin dasa go galgá lihkestuvvat sámegeala ja kultuvrra ovddidemiin buot oktavuodain. Ákten, ovttasbargu ja solidaritehta leat sihke árvvut ja veahkkeneavvut maiguin ovddida daid árvvuid.”

Oahpaheapmi mii dáhpáhuvvá sámi birrasis, beroškeahhtá das gos oahppi dahje fidnooahppi lea dahje makkár fágain oahpahuvvo, boktá álo gažaldaga ahte makkár árvvut leat vuodđun oahpaheamis, ja makkár vuodđoárvvuid mánat ja nuorat galget oahppat skuvllas. Diekkár sámi vuodđoárvvut leat čadnon eatnigillii, mánggabealátvuhtii, áktemii, oadjebasvuhtii, árbedieđuide, searvevuhtii, mánggakultuvrralaš gelbbolašvuhtii ja dasa ahte diehtá mii boahhtá dáhpáhuvvat. Dán árvolisttu, maid sáhtá gohčodit guovddáš áššin sámi oahpaheamis ja oahpaheamis, sáhtášii vel guhkebun čállit. Dasa sáhtášii lasihit vel eará árvvuid mat diekkár oktavuodas leat dehálaččat.

2.2 Internašunála rámmat

2.2.1 Riekti oažžut oahpu – vuđolaš olmmošvuoigatvuohta

Riekti oažžut oahpu lea vuđolaš olmmošvuoigatvuohta. Dat boahhtá ovdan earet eará Olmmošvuoigatvuođaid máilmmijulggastusa § 26:s, gos daddjo ahte juohkehaččas lea riekti oažžut oahpu. Dakkár eavttut go sohkaheami, návccat, osku dahje čearddalaš gullevašvuohta eai sáhte dien rievtti ráddjet. Daddjo maid ahte vuodđooahpaheapmi galgá leat nuvttá ja geatnegahttejuvvon oahppu. Lea leamaš dárbu mearridit eará riikkaidgaskasaš juridihkalaš čadni soahpamušaid daid stáhtaide mat dieid julggastusaid leat ratifiseren dahje dohkkehan, mat čielgaseappot presiserejit maid dat duohta dilis mearkkaša ahte riekti oažžut oahpu lea olmmošvuoigatvuohta. Dat lea earet eará dahkkon ON mánáidkonvenšuvnnas, nugo dás vuolábealde oaidná.

ON Váldočoahkkin lea mearridan jagiid **2003-2012 ON Alfabetiserenlogijahkin**. Dien logijagi ulbmil lea oažžut eanebuid oahppat lohkat ja čállit. Alfabetiserenlogijagi leat oassi stuorát internašunála barggus oahpahuš-ja ovddidansuorggis, gos okta váldonannendoaimmain lea prošeakta **Education for All** (Buohkaide oahppu). ON organisašuvdna UNESCO lea ožžon earenoamáš ovddasvástádussan ovttahttit dieid nannenbargguid. Maiddái Sámediggi lea čalmustahtán oahpahušpolitihka ja alfabetiserenprošeavttaid oassin daid doaimmaide maid mii bargat joksan dihtii meriid maid ON lea bidjan.

2.2.2 ON Mánáidkonvenšuvdna

ON olmmošvuoigatvuođakonvenšuvnnaat suodjalit buot olbmuid, beroškeahhtá agis, duogázis dahje eará iešvuođain, ja nu dat suodjalit ge mánáid ja nuoraid maid. Norga lea ratifiseren ON konvenšuvnna mii guoská mánáid vuoigatvuođaide (mánáidkonvenšuvnna) 1991:s.

Mánáidkonvenšuvdna atná dan vuodđun ahte danin go mánát eai vel leat láddan fysalaččat ja vuoigatvuođalaččat, de sii dárbašit earenoamáš suodjalusdoaimmaid ja bearráigeahču. Maiddái ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra (SP) sisttisdoallá 24. artihkkalis sierra mánáide guoski mearrádusaid. Mánáidkonvenšuvdna váldojuvvui lánkaásahusaide mielde olmmošvuoigatvuođalágain 2003:s ja nu dat lea ge biddjojuvvon ovddabeallái Norgga lágaid, ja vurdojuvvo ahte dat galgá vuhttot dain lágain mat Norggas leat dál.

Konvenšuvdna lea huksejuvvon golmma caggai, namalassii suodjalus, doarjja ja searvan.

Konvenšuvnna njeallje vuodđoprinsihpa leat ii-vealaheapmi (art. 2), mii mánnái lea buoremus (art. 3), máná riekti eallit ja beassat ovdánit (art. 6) ja máná riekti beassat searvat ja vuhtiváldojuvvot (art. 12). Diet vuoruheapmi čuovvu mánáidlávdegotti stáhtaraporttaid njuolggadusaid.

Mánáidkonvenšuvnna vuoigatvuođat speadjalastet eanas daid vuoigatvuođaid mat leat ON siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid konvenšuvnna (SP) ja ON konvenšuvnna mii válddahallá ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid (ESK). Oahpahuš regulerejit artihkkalat 28 ja 29. Eará guoskivaš konvenšuvnamearrádusat leat ESK artihkal 13, SP artihkal 18 nr. 4 ja Eurohpálaš olmmošvuoigatvuođakonvenšuvnna (EOK)vuosttaš lassiprotokolla artihkal 2. Mánáidkonvenšuvnna artihkal 29 válddahallá oahpahuš sisdoalu, ja artihkal 28 gieđahallá vuoigatvuođa oažžut oahpu. 28.artihkal nr 1 dadjá ahte riekti oažžut oahpu galgá dađistaga duohtandahkkojuvvo. Mearrádusa vuosttaš čuoggá mielde lea dásseárvogáibáduš áibbas vealttakeahhtá.¹

Artihkkala vuosttaš lađas namuha eandalii rievtti oažžut oahpahuš. Bustáva(litra) a vuodul galgá vuoddooahpahuš leat geatnegahttejuvvon ja nuvttá. Nubbe ceahkki, joatkkaohpahuš, galgá leat gávdnamis ja dasa galget buot mánát sáhttit beassat. Olahusmearrin galgá leat ahte maiddái dat oahpahuš lea nuvttá mánáide. Alitdási oahpahuš, galgá bustáva (litra) c mielde leat nu ahte buohkat dasa sáhttet beassat, muhto dan olaheapmi lea guđege návccaid duohen. Olbmot geat áiget allaohppui, leat dábálaččat badjel 18 jagi, ja de eai leat ge šat mánáidkonvenšuvnna ipmárdusa mielde mánát. Mearrádus lea dása guoskivaš, sihke danne go ovdalaš oahpahuš galgá gealbudit alit ohppui, ja maiddái danne go mearrádus bidjá direktiivaid stáhtii goasii dadjat juo áibbas beroškeahhtá vejolaš vuoigatvuođaoamasteddjiin. Mánát galget litra d mielde oažžut dieđuid ja bagadallama, ja galget ásaheavvot doaimmat mánáide geat šaddet olggobeallái oahpahuš (geahča litra e).²

¹ Geahča dán oktavuodas maid art. 23 ja 1960 UNESCO-konvenšuvnna mii gieldá vealaheami oahpahušas.

² Mánáidlávdegoddi lea ráhkadan oppalaš mearkašemiid oahpahuš sisdollui, mat muhtun surggiin maid siskkistit art. 28. Geahča General Comment No. 1 The Aims of Education (CRC/GC/2001/1). ON ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid komitea lea ráhkadan guokte guoskivaš mearkašemiid; oahpu birra ja nubbi lea doaimmashehttejuvvon olbmuid birra, geahča CESCR General Comment No. 13 1999 (E/C.12/1999/10) ja CESCR General Comment No. 5 1994 (E/1995/22).

Mánáidkonvenšuvnna artihkal 29 lea oahpahusa ulbmila birra. Lea earenoamáš ágga mearkašit ahte 29 b) ja c) artihkal geavaha vuodđun dan ahte mánáid oahpaheapmi galgá ovddidit olmmošvuoigatvuođaid doahhtaleami ja maiddái oahpahit máná gudnijahttit iežas identitehta, giela ja árvvuid. Dasa lassin galget mánát oahppat árvvusatnit eará kultuvrraid go dan mas mánát ieža leat oassin. Viidáseappot oaidná ahte bustáva d) dadjá ahte oahpahusa ulbmil galgá leat ráhkkanahhttit máná eallit friddja servodagas gos lea ráfi, gierdavašvuohta ja ustitvuohta buot olmmoššlájaid, našuvnnaid, oskkoldat joavkkuid ja eamiálbmogiidda gullelaš olbmuid gaskkas ja gos olmuin lea ustitvuođavuoigŋa. Die lea dehálaš direktiiva Norgga ja sámi oahpahaspolitihkkii. Artihkal 30 lea gieđahallá unnitlogu álbmogiid dahje eamiálbmogiid mánáid. Mearrádusat leat buoremuddui vuodustuvvon SP 27. artihkkalii. 30. artihkal čuodjá ná:

Stáhtain gos leat čearddalaš, oskkolaš dahje gielalaš unnitlogu olmmošjoavkkeut dahje olbmot geat gullet muhtun eamiálbmogii, ii galgga biehttalit mánáid gii gullá diekkár unnitlogu olbmuide dahje eamiálbmogii seamma vuoigatvuođa ovtta earáiguin su čearddas eallit iežas kultuvrras, dovddastit ja čuovvut oskkeus, dahje geavahit gielas.

Dien mearrádusas gávdnojit mánga individaášsi mat leat váidojuvvon ON olmmošvuoigatvuođalávdegoddi ja maiddái oppalaš mearkašeapmi.³ Mearrádusa sátnádeapmi lea gielddinláhká (“shall not be denied”), muhto dan galgá, seammaládje go SP 27. artihkkala nai, ipmirdit nu ahte dat mieđiha positiiva vuoigatvuođaid, ja geatnegahtá stáhtaid álggahit earenoamáš doaimmaid.⁴ Olmmošvuoigatvuođalávdegotti bargodábit leat maid buktán čielgasii ahte 27. artihkal suodjala maiddái ealahusdoaimmaid. Olmmošvuoigatvuođalávdegoddi čujuha dasa lassin maid ahte kultuvra oainnusinboahhtá iešguđetládje; dan oaidná maid earenoamáš eallinvugiin mat leat čadnon eanageavaheapmái. Go lea celkojuvvon ahte Vuodđolága § 110a galgá sisttisdoallat seamma go SP 27. artihkal, de sáhtá dán mearrádussii guoskivaš praksis čuvget 30. artihkkala sisdoalu čielgaseappot.

Mánáidkonvenšuvnna artihkal 30 lea (seammaládje go SP art. 27) sátnáduvvon nu ahte das lea sáhka juohkehažži sierra (individuála) vuoigatvuođain. Ii goappás ge diein mearrádusain leat unnitloguálbmot dahje eamiálbmot doaba dárkileappot čilgejuvvon. Norggas lea almmatge sihkkaris ášši dat ahte stáhta eiseválddit leat dohkkehan sápmelaččaid Norgga eamiálbmogin. Dan oaidná earet eará Stuoradiggedieđáhusas sámpolitiikka birra.

Mánáidkonvenšuvnna artihkal 30 sisttisdoallá individuála rievtti sámi mánáide oazžut oahpu sámegeilas ja beassat áimmahuššat iežaset kultuvrra ja iežaset kultuvrralaš iešvuođa. Dat sisttisdoallá maid gulahallangeatnegasvuođaid stáhta eiseválddiide, ahte galget álggahit positiiva earenoamášdoaimmaid sámi mánáide guovlluin gos sámegeilla ja kultuvra lea áitojuvvon.

ON mánáidlavdegoddi lea buktán čuovvovaš ávžžuhusa, dalle go meannudii Norgga maŋemus áigodatraportta mánáidkonvenšuvnna čuovvoleami birra:⁵

”61. Lávdegoddi ávžžuha guoskivaš stáhta bargat nu bures go nagoda sihkkarastin dihtii čearddalaš unnitloguide gullelaš mánáide ja eamiálbmotjoavkkuid mánáide seamma vejolašvuođa joksat buot vuoigatvuođaid mat eará mánáin leat, dasa gullá dat ahte galget oazžut seamma buresbirgejumi, dearvvašvuođabálvalusaid ja skuvlla, ja sin galgá suodjalit ovdagáttuid, veahkaválldi ja stigmatiserema vuostá.”

³ Geahča General Comment No. 23 (CCPR/C/21/Rev.1/Add.5)

⁴ GČ. ON olmmošvuoigatvuođalávdegotti General Comment . 23

⁵ Mánáivuoigatvuođalávdegotti viđalogigoalmmát sešuvnna ođđajagimánu 11. - 29. beivvii 2010 loahpalaš mearkašeamit Norgga áigodatraportii.

2.2.3 ON Eamiálbmotjulggaštus 2007

Eamiálbmotjulggaštusa 14.artihkal nanne ahte álgoálbmogiin lea riekti ásaht ja bearráigeahččat iežaset oahppovuogádagaid, ja sis galgá maid lea riekti ásaht alcceseaset oahppoinstitušuvnnaid ja stivret daid. ON julggaštus ii leat dakkár konvenšuvdna mii rievttalaččat čatná masage, muhto dat geatnegahtá daid stáhtaid politihkalaččat mat dan leat ovddidan ja dohkkehan.

Eamiálbmotjulggaštus lea earenoamáš álbmotrievttalaš oktavuodas, danin go dat sisttisdoallá sierra mearrádusaid mat celket movt julggaštusa artihkkaliid galgá čuovvolit riikka lágain.

Eamiálbmotjulggaštusa 14. artihkal čuodjá ná:

Artihkal 14

1. Eamiálbmogiin lea vuoigatvuohta doalahit ja bearráigeahččat iežaset oahpahušvuogádagaid ja institušuvnnaid gos fálluojuvvo oahppu sin iežaset gillii, dan láhkái mii heive sin kultuvrra oahppan-ja oahpahanvugiide.
2. Eaŋkilolbmuiin mat gullet eamiálbmogi, earenoamážit mánáin, lea riekti oazžut buot dásis oahpu ja buotlágan stáhtalaš oahpahuš, almmá vealakeahtá.
3. Stáhtat galget, ovttas eamiálbmogiiguin, ásaht buresdoaimbi doaimmaid nu ahte olbmot geat gullet eamiálbmogiidda, earenoamážit mánát, maiddáii sii geat ellet olggobealde iežaset báikkálaš servodagaid, ožžot vejolašvuođa oahppat iežaset kultuvrra birra ja iežaset gillii, doppe gos dat lea vejolaš.

14.artihkkala vuosttaš lađas nanne ahte eamiálbmogiin leat riekti ásaht ja bearráigeahččat iežaset oahppovuogádagaid, ja sis lea maid riekti ásaht ja bearráigeahččat iežaset oahppoinstitušuvnnaid. Riekti bearráigeahččat sámi oahppoinstitušuvnnaid lea Sámedikki árvoštallama mielde oassi das maid eamiálbmotjulggaštusa 14. artihkal gohčoda siskkáldas ja báikkálaš dilálašvuohtan maid eamiálbmogat rievtti mielde ieža galget beassat stivret. Dán mearrádusa ferte maid ipmirdit eamiálbmotjulggaštusa 3. artihkkala čuovggas⁶.

Ii oro sáhttimin dadjat ahte dál lea mis sámi iešstivrejupmi oahpahuš-ja skuvlasuorggis. Seammaládje go dutkansuorggis ge, de orro álbmot oalle viidát leamen ovttaoaivilis dan áššis ahte sámi institušuvnna galget oazžut stuorát válldi ja eanet dadjamaša sámi oahpahuš-ja skuvlasuorggi ovddideamis. Vállováttisvuohta oahpahuš-ja skuvlasuorggi iešmearrideami áššis lea dat go stáhtaeseválddit ieža mearridit bearehaga rámmaeavttuid sámi oahpahušsii. Earet eará lea álo nu ahte leat našuvnnaš oahppoplánat mat adnojuvvojit vuodđun oahpahuš hábmemis, ja boadus das lea ahte sámi plánat álo fertejit heivehuvvot našuvnnaš plánaide.

Eamiálbmotjulggaštusa 14.artihkkala nuppe lađas nanne rievtti oazžut oahpu stáhta oahppoásahusain buot dásiin, ja vaikko makkár oahpu, ja dat galgá dahkkot almmá makkárge vealaheami haga. Vaikko dien mearrádusa sánit dadjet ge ahte sápmelaččain galgá seamma vuoigatvuohta oazžut oahpu go eanetloguálbmoga olbmuiin, de sáhtá dan geahččat mearrádusa vuottaš lađđasa čuovggas, ja jearrat ii go oahpahuš vealaheami birra gáibit maid dan ahte diekkár oahpahuš galgá leat sámegillii.

Goalmmát lađas geatnegahtá eiseválddiid ovttas sápmelaččaiguin, sin ovddasteaddji orgánaid bokte, ásaht doaimmaid maid bokte sápmelaččat ožžot oahppat iežaset kultuvrra ja oahpu sámegielas ja

⁶ Sámediggi atná dás vuodđun dan ahte artihkal 3 lea sisdoalu dáfus seamma go riekti iešmearrideapmái, nugo dan sátnádeapmi lea seammassullasaš artihkal 1:s siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid konvenšuvnna (SP) ja konvenšuvnna mii válldahallá ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid (ESK), ja maiddáii davviriikkalaš sámekonvenšuvdnaevttohusa 3.artihkkalis

sámegillii, gos dat lea vejolaš. Mearrádus gusto earenoamážit mánáide, muhto dat guoská maiddá rávisolbmuide geat ássat olggobealde iežaset ruovttuservodagaid, mii mearkkaša ahte mearrádusa sáhtta geavahit rávisolbmuid oahpahusa ektui.

Lassin 14.artihkkalii lea maid 13. ja 15. artihkkaliin oahpahussuorgái guoskivaš sisdoallu. Artihkkal 13 dohkkeha sápmelaččaid rievtti beassat geavahit ja ovddidit iežaset gielalaš ja kultuvrralaš árbevieruid, ja fievrredit árbedieđuid viidáseappot, dat gohčču maid seammás stáhta eiseválddiid suodjalit dien rievtti. Artihkal 15 bidjá gáibádussan ahte buot oahpu galgá áktet; ahte galgá hui čielgasit árvvusatnit sámi kultuvrra mánggabealátvuoda, historjja ja árbevieruid.

2.2.4 ON earenoamášdieđiheadji James Anaya raporta sámiid birra

Earenoamášdieđiheadji James Anaya raporta eamiálbmogiid olmmošvuoigatvuodaid ja vuđolaš friddjavuoda birra lea maid oassi dan máhttovuodus maid geavahit ollislaš sámi oahpahaspolitihka hábmemis. Earenoamášdieđiheadji čujuha raporttastis sápmelaččaid birra Norggas, Ruotas ja Suomas daid ollu oahpahaspolitihkalaš váttisvuodaide maid Sámedikkat searválaga fertejit čuoovvilit. Dat guoská ábaida Davviriikkaid sámegielaide duodaš dillái, dat leat gažaldagat mat galget vuđoleappot suokkardallojuvvot sierra gielladieđáhusas. Raporta lea ovdanbiddjojuvvon ON Olmmošvuoigatvuodaráđđái, mii galgá čuoovvilit earenoamášdieđiheadji rávvagiid viidáseappot ON Váldochoahkkimii. Sámediggi áigu dien barggu čuoovvut našunála dásis ja maiddá Sámi parlamentáralaš rádis. Lea maid lunddolaš oainnusindahkat eamiálbmot mánáid ja nuoraid oahpahasdili Eamiálbmogiid Máilmmikongressas 2014:s.

2.3 Davviriikkalaš ovttasbargu ja Davviriikkaid sámekonvenšuvdnaevttohus

2.3.1 Riikkaidgaskasaš sámi ovttasbargu oahpahussuorggis: Sámi Parlamentáralaš Ráđđi

Ollislaš oahpahaspolitihka mearkkaša maid ahte ferte leat rájiidrasttildeaddji ovttasbargu. Sámi álbmot ássá njealji riikkas. Sámi mánát ja nuorat leat rájekeahces olbmot dan dáfus ahte sis lea oktasaš kultuvra, nanu fuolkevuodačanastagat ja oktavuodaodovu eará sámi nuoraiguin. Nu lea earenoamážit rádjeguovlluin. Ollislaš oahpahaspolitihka galga nannet dien oktiigullelašvuoda.

Lea dehálaš sámi mánáide ja nuoraide beassat nannet iežaset giela ja identitehta, beroškeahhtá das guđe riikkas sii ássat. Oahpahaspolitihka bajemusdási jurddašeamis ferte smiehttat movt olles sámi riikkaidgaskasaš oahpahasovttasbarggu sáhtta doaimmahit. Go galgá nannet ovttasbarggu gaskal sámi gelbbolašvuodabirrasiid ja Davviriikkaid sámi servodagaid, de dat gáibida sihke oanehit áiggi ja guhkitáiggi vuollái smiehtamušaid. Ja sámi servodagas ferte maid viidát ságastallojuvvot dan birra makkár vuodđoprinsihpaide ollislaš oahpahaspolitihka galgá hukset. Sámi servodaga siskkáldas gulahallan ja ságastallan lea seammá dehálaš go dat ahte gulahallat stáhtalaš eiseválddiiguin.

Sámi mánáid ja nuoraid oktiigullelašvuoda, man vuodđun lea oktasaš kultuvra ja historjja, sáhtta mángga suorggis nannet nu ahte olahit vel nannosit ollessámi kultuvrralaš ja gielalaš oktiigullelašvuoda ja oktasaš identitehtadovddu sámi giellaguovlluin. Lea Sámi Parlamentáralaš Ráđđi (SPR), mii goziha davviriikkalaš ovttasbarggu sámi oahpahasáššiin. SPR áshuvvui jagis 2000. Okta dien rádi nannensurggiin lea bargat dan guvlui ahte hábmet oktasaš giella- ja oahpahaspolitihka.

Sámi Parlamentáralaš Ráđđi mearridii 2003:s álgit árvvoštallat ahte livččii go vejolaš ráhkadit oktasaš davviriikkalaš oahppoplánabuktosa. Ášši ovddiduvvui Suoma, Norgga ja Ruota sámi áššiid ovddasvástideaddji ministariidda. Dieid riikkaid ministtarchoahkkimis 2003:s, gos maiddá sámediggepresideanttat ledje mielde, mearriduvvui ahte galget bargagoahit oktasaš sámi oahppoplánaiguin ja oahpponeavvuiguin. Mearrádusas daddjo ahte galgá hábmet oktasaš meriid dihto surggiin mat ovdanbohtet dan golmma riikka oahppoplánain. Dat dolvošii lagat davviriikkalaš ovttasbargui ovddidit oahpponeavvuid sámi ohppiide. Mearriduvvui álgit álggos sámi fágaiiguin duodji ja sámegiella.

Dan mearrádusa čuovvoleapmin, álggahii Sámi Parlamentáralaš Ráđđi čielggadanbarggu mas galge geahčadit sámi mánáid oahppandili Davviriikkain. Čielggadeami čađahii Ulla Aikio-Puoskari Suoma Sámedikkis. Ulbmil čielggademiin lei bálddastahttit davviriikkaid oahpahusdili ja kártet erohusaid mat gusket sámegeielaid dillái, lágaide, veahkkeváriide, oahppoplánaide, hálddašeamái jna. Iskkadeami loahpalaš boadus ovddiduvvui raportan Sámi Parlamentáralaš Ráđđái guovvamánus 2005.

Raporta čujuha ahte riikkaid oahppoplánain leat stuora erohusa, ja dasa lassin leat erohusat mat gusket gillii stuorámuš cakkat mat dagahit ahte ii sáhte nuppi riikkaid oahpponeavvuid geavahit. Danin lea ge dárbu čohkket návccaid ja bargagoahhtit ráhkadit oktasaš terminologijja fágáide. Raporta čujuha maid ahte dien golmma riikkas leat hui iešguđetlágan ruhtadanortnegat mat gusket dasa movt ruhtadit oahpahusa sámegeielas ja sámegeillii, ja maiddá iešguđetlágan doarjjaortnegat sámegeiel oahpponeavvuid ovddidanbargui.

Dien čielggadeami vuodul mearridii SPR áššis 07/05 ahte SPR mihttomearri lea ahte davviriikkalaš dásis galget ráhkaduvvot oktasaš ulbmilat sámi oahpahussii, oktasaš oahppoplánat ja oahpponeavvut maid sáhttet buot dan golmma riikkas geavahit. Davviriikkaid sámeministarat ávžžuhuvvojit dien mearrádusas láchit dilálašvuodaid nu ahte diet golbma riikka duodai nákejit ovttasbargat sámi oahpahusain. Ministarat bivdojuvvo árvoštallat movt lágaid sáhtášii ovttastahttit, vai šattašii vejolaš ráhkadit oktasaš davviriikkalaš oahppoplánaid ja oahpponeavvuid. Si ávžžuhuvvo maid čielggadit makkár ekonomalaš váikkuhusat leat das go sápmelaččat ožžot iešguđetge bealde riikkarájiid oahpahusa, ja hábmet evttohusa movt praktihkalaččat diekkár oahpahusa sáhtta čađahit.

Sámi Parlamentáralaš Ráđđi meannudii raportta čuovvoleami fas ođđasis 2008:s. De bivddii SPR Suoma, Ruota ja Norgga sámi áššiid ovddasvástideaddji ministariid fas ođđasis čuovvolit dan barggu man ulbmil lea ráhkadit oktasaš olahanmeriid dien golmma riikka oahpahussii. SPR nannii viidáseappot ahte diet čuovvoleapmi berre dáhpáhuvvat daid láidestemiid mielde mat leat evttohuvvon Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna.

Sámi Parlamentáralaš Ráđđi lei čállán iežas doaibmapláni 1.11.2008 – 31.12.2010 vihtta doaimma mat gullet oahpahussii. SPR lea nammadan hálldahusdási bargajoavkku, mas buot golbma sámedikki leat mielde, ja man mandáhtta lea evttohit movt doaibmaplána jurddašuvvon doaimmaid galggašii čuovvolit. Bargajoavku galgai gárvvistit evttohusastis loahpageahčen 2010, muhto eai leat vel geargan dainna bargguin.

2.3.2 Davviriikkalaš Sámekonvenšuvdnaevttohus

Davviriikkalaš ekspeartajoavku mas leat árasat maid Norgga, Ruota ja Suoma stáhtat ja sámedikkat leat nammadan, gárvvistii 2005:s ovttajienalaččat davviriikkalaš sámekonvenšuvdnaevttohusa. Evttohus lea ráhkaduvvon daid álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid vuodul mat dan golmma stáhtas leat sápmelaččaid ektui, nugo eamiálbmot. Evttohuvvon davviriikkalaš sámekonvenšuvdna dohkkeha ahte sápmelaččain lea iešmearridanriekti, ja ulbmil lea ahte sápmelaččaid ovttasbargu, nugo okta álbmot, galgá geahpeduvvot davviriikkalaččat.

Konvenšuvdnaevttohus lea leamaš dien golmma riikkas gulaskuddamiin 2006:s. Sámedikki dievasčoahkkin lea gulaskuddancealkámušain ollislaččat dorjon konvenšuvdnaevttohusa, ja deattuhan ahte dat golbma stáhta ja sámedikkat eai galggaše šat bearehaga duohtadit evttohusa viidásit šiehtadallamiin. 2007:s gárvvistii bargajoavku raportta mas suokkardit evttohuvvon konvenšuvnna mearrádusaid našunála lágaid ja álbmotrievtti ektui. Dan bargajoavkkus ledje mielde Bargo-ja searvadahtindepartemeantta, Justisdepartemeantta, Olgoritdepartemeantta ja Sámedikki ovddasteaddjit. Bargajoavku mii lea árvoštallan evttohusaid našunála lágaid ja álbmotrievtti ektui, lea gávnahan ahte ii guhtege evttohus mana daid álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid dobbeliidda maidda Norga juo lea čadnojuvvon. Mii guoská sápmelaččaid birra diehtajuohkimii, de manná evttohus veaháš olggobeallái našunála rievtti. Sámedikki mielas lea dárbu čađahit láhkabargguid mat čanaše

dieid geatnegasvuodaid Norgga lágaide. Seammás galggašii oahpahuslága mearrádusaiguin buvttelit lagabui daid álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid mat juo leat gustovacčat.

Go Norgga, Ruota ja Suoma stáhtat ja sámedikkít vuos ledje ollu jagiid digaštallan dan movt konvenšuvdnašiehtadallamat galggaše čadahuvvot, de viimmat álggahuvvo šiehtadallamat 2011:s. Norgga vídaolbmo sáttagottis leat Sámedikkis guokte ovddasteaddji. Konvenšuvdnašiehtadallamat galget čadahuvvot vída jagis.

Davviriikkalaš sáme konvenšuvdnaevttohusas leat artihkkalat 26, 28 ja 30 mat ábaida gusket oahpahussuorgái.

26. artihkkalii lea evttohuvvon čuovvovaš sátnádeapmi:

Sámi oahpahus

Sápmelaččain geat ássat sámi guovlluin galgá leat vejolašvuohhta oažžut oahpu sámegielas ja sámegillii. Oahpahus ja studerenruhtadeapmi galgá heivehuvvot sin duogáži. Diekkár oahppu galgá dahkat vejolašžan searvat joatkkaoahpahussii buot dásiin, ja seammás gokčat daid dárbbuid mat sápmelaččain leat go galget ain beassat bargat árbevirolaš sámi ealáhusain. Studerenruhtadeapmi galgá leat dakkár ahte addá vejolašvuodaid čadahit alladási sámi oahpu.

Sámi mánáide ja nuoraide geat ássat olggobealde sámi guovlluid galgá lágidehuvvot vejolašvuohhta oažžut sámegieloahpu, ja maiddá oahpu sámegillii dađi mielde go orro govttolaš guddege guovllus. Oahpaheapmi galgá eanemus lági mielde heivehuvvot sin duogáži.

Nášunála oahppoplánat galget ráhkadehuvvot ovttasbarggus sámedikkiiguin ja heivehuvvot sámi mánáid ja nuoraide kultuvrralaš duogáži ja dárbbuide.

Vuosttaš lađas mielddisbukta ahte sámi guovlluid sápmelaččain lea riekti oažžut oahpahusa “sámegielas ja sámegillii”. Eiseválddiin lea ges geatnegasvuohhta láhčit ja ruhtadit lohka man ahte heive sámiid duogáži.

Nubbe lađas guoská sápmelaččaide geat ássat olggobealde dieid guovlluid. Doppe lea sápmelaččain riekti oažžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii ”dađi mielde go orro govttolaš”. Ekspeartajoavku lea iežas mearkašemiin čujuhan oahpahuslága mearrádusaide. Oahpahuslága njuolggadusat devdet 26.artihkkala gáibádusaid mat gusket oahpaheapmái vuodđoskuvllas. Lea eanet eahpečielggas man muddui mearrádusat joatkkaoahpahusa birra duhtadit 26. artihkkala.

Bargojoavku mas leamaš mielde mánga departemeantta ja maiddá ovddasteaddjit Sámedikkis, lea geahčadan teavstta mii lea evttohuvvon davviriikkalaš sáme konvenšuvdnan. Bargojoavkku loahppaárvoštallamis daddjo ahte oahpahuslága mearrádusat vástidit oktii evttohusa 26. artihkkaliin, danin go 26.artihkal ii njuolga daja ahte galgá leat vuogatvuohhta oažžut sámegiel oahpu maŋŋel vuodđoskuvlaagi.

Ja lohkan/studerenruhtadeapmi galgá vuosttaš lađđasa goalmát čuoggá mielde leat dakkár ahte lea “vejolaš” čadahit alladási sámi oahpu. Dála studerendoarjjanjuolggadusaid mielde lea vejolaš oažžut loana ja stipeandda lohkamiidda gávccii jagi, ja normerejuvvon mastergráda lohkanáigi lea vihtta jagi. Go galgá lohkat mastergráda dásis viidáseappot, de lea vejolaš oažžut loana ja stipeandda vel golbma jagi lohkami, maid omd. sáhtta geavahit lohkat sámegiel sámegiel masterlohka oktavuodas.

Goalmát lađas gáibida ahte nášunála oahppoplánat galget ráhkadehuvvot ráđđálaga Sámedikkiin, ja dat galget heivehuvvot sápmelaččaid duogáži ja dárbbuide. Oahpahuslága § 6-4 mielde lea Sámediggái delegerejuvvon váldi ráhkadit láhkaásahusa sámi kultuvrra, sámegielas ja earenoamáš joatkkaoahpahusfágaid oahppolánaide. Movt §6-4 geavahuvo, boahká šaddat mearrideaddjin dasa ahte duhtada go dála ortnet evttohuvvon konvenšuvnna gáibádusaid.

28. artihkkalii lea evttohuvvon čuovvovaš sátnádeapmi:

Oahpahus ja diehtujuohkin sámiid birra

Sámi álbmoga kultuvra ja servodateallin galgá ulbmillaš vuogi mielde ovdanboahit oahpahas maiddá olggobealde sámi servodaga. Diekkár oahpahus galgá earenoamážit ovddidit dieđuid sápmelaččaid dili birra nugo riikka eamálbmot. Stáhta galgá ovtasbarggus sámedikkeiguin fállat oahpu sámi kultuvrra ja servodateallima birra olbmuid geat galget bargat sámi guovlluin.

Stáhta galgá ovtasbarggus sámedikkeiguin bearráigeahččat abte almmolaččat lágiduvvo sámi kultuvrii ja servodateallimii guoskivaš diehtujuohkin.

Vuosttaš lađđasa mearrádusat sistisdollet golbma váldoelemantta. Vuosttažettiin dan ahte sámi kultuvra galgá ovdanboahit oahpahas olggobealde sámi servodaga. Dasto lea mearrádusain dákkár gáibádus dien oahpahas sisdollui; oahpahus galgá ovddidit máhtu sápmelaččaid birra eamiálbmogin. Ja goalmát elemeanta lea ahte stáhtat geatnegahttejuvvojit fállat sámi kulturoahpu olbmuid geat galget bargat sámi guovlluin. Sullasaš mearrádus gávdno maid ILO-169 artihkkalis 31. Dat artihkal čuodjá sámegillii ná:

Galget álggahuvvot diehtujuohkin doaimmat buot servodatsurggáin, ja earenoamážit dakkár olmmošjoavkkuid gaskkas main eanemusat lea njuolgo oktavuobta daid namuhuvon olbmniiguin. Dákkár doaimmat galget áshuvvot dan várás abte jávkadit ovdagáttuid mat sáhttet leat dieid olbmuid hárrái. Vai dieinna libkostuvvá, de ferte sirret veahkeváriid vai sihkekarastá abte oahppogirjjet historjjas ja oahpponeavvut muđui addet vuoiggalaš, rievttis ja bureslágiduvvon dieđuid ja gova dieid olbmuid servodagas ja kultuvrras.

Diet mearrádus nanne maid seammás ahte galgá leat geatnegasvuohta lámčit sámi kulturoahpu maiddá olggobealde árbevirolaš sámi guovlluin. ILO-169 mearrádus gal lea viidát, dat nanne miha eanet konkrehtalaš geatnegasvuođaid go daid mat davvirikkalaš sámekonvenšuvnna 28.artihkkalis leat, go ILO gáibida ahte dakkár oahppu galgá addit vuoiggalaš, rievttis ja dieđuid dáfus buori gova sámiin. Go geahččá našunála lágaid, de lea oahpahasláhka mii sistisdoallá dása guoskivaš mearrádusaid. Vuosttaš lađđasa vuosttaš ja nuppi čuoggá sáhtášii áimmahuššat dan lámkái ahte biddjo gáibádussan ahte našuvnnalaš oahppoplánain, mat gusket buot ohppiide, galgá leat sámi sisdoallu, gč. oahpahaslága § 6-4. Sáhtá gal diehttelas maid jearrat galgá go gáibádus mii guoská sámi kulturoahpahussii, nugo namuhuvvon 28.artihkkalis, maiddá gustot vuođđooahpaheamis viidáseappot. Dat ii boađe jur njuolgut ovdan konvenšuvdnaevttohusa sátnádeamis, muhto dat lea presiserejuvvon 28.artihkkala mearkkašemiin; ahte oahppu sápmelaččaid birra, nugo eamiálbmot, berre maid leat oassi allaoahpus. Dálá lágain ii leat daddjon ahte maiddá allaoahpus galgá oahpahasvot sámi kultuvrra birra, ja Sámedikki mielas lea dehálaš oažžut allaoahpahussii diekkár fáldaga. Maiddá goalmát čuoggá gáibádus; mii guoská sámi kulturoahpaheapmái olbmuid geat galget bargat sámi guovlluin, lea juoga ođas Norgga lágaid ektui

28.artihkkala nubbe lađas nanne stáhtaid geatnegasvuođa bearráigeahččat ahte jodihuvvo almmolaš diehtujuohkin sápmelaččaid birra, ja ahte dat dahkko ráđđálaga sámedikkiiguin. Sullasaš gáibádusa gávdná ILO-169 artihkkalis 31, geahča mii dás ovdalis lea daddjon. Ii diet ge geatnegasvuohta lea váldojuvvon mielde Norgga riektevuogádahkii sierra lámkan.

30. artihkkalii lea evttohuvvon čuovvovaš sátnádeapmi:

Sámi mánát ja nuorat

Sámi mánáin ja nuorain lea riekti beassat ovdánit iežaset kultuvrras ja áimmahuššat ja ovddidit iežaset sámi identitehta.

Mearrádus nanne earenoamážit mánáid ja nuoraid vuoigatvuoda beassat ovdánit iežaset sámi kultuvrras ja áimmahuššat ja ovddidit iežaset sámi identitehta. Seamma vuoigatvuoha lea maid čállojuvvon skábmamánu 20. beaivvi 1989 ON mánáidkonvenšuvnna 30. artihkkalii.

30.artihkkala sáhtta maid bálddastahttit sámeconvenšuvdnaevttohusa 24. artihkkaliin; go lea sáhka sámegeielas. 24. artihkal geatnegahtta stáhtaid suodjalit, ovddidit ja viidánahttit sámegeiela, ja das leat maid njuolggadusat mat gusket sámegeiela geavaheapmái almmolaš oktavuodain.

Mánáidkonvenšuvnna 17. artihkkalis (d) daddjo viidáseappot ahte *"Soahpamušriikkat galget arvvošmahttit diedihangaskaomiid giddet earenoamáš fuomášumi unnitlogučearddaid ja eamiálbmogiid mánáid gielalaš dárbbuide"*.

Davviriikkalaš sámeconvenšuvdnaevttohusa 25.artihkkal čuovvola dien, ja dan ferte bálddastahttit 30.artihkkaliin, danin go artihkal 25 geatnegahtta stáhtaeiseválddiid bearráigeahččat ahte TV ja radio ráhkadit sámi sáddagiid, ja ahte bábermediat čállet sámegillii. Dála odđááigasaš servodagas lea tv – ja suohtastallanindustriija dehálaš kultur-ja identitehta gaskkusteadđji. Danin lea ge dárbu gozihit ahte mánáide ja nuoraide gávdnojit buorit tv-, filbma-ja radioprográmmafálaldagat, ja ii unnimustá ahte gávdnojit maid interneahntas fálaldagat.

Diekkár láidesteamit sáhttet nannet ollu mánáid ja nuoraid sámi iešvuodadovddu rastá riikkarájiid, ja maiddá nannet sámegeiela oktasaš giellan.

Sámediggi čujuha dán oktavuodas Mánáidáittardeaddji guláskuddancealkámuššii mas lea čuovvovaš loahppaárvoštallan:

"Mánáidáittardeaddji oainvilda ahte ON mánáidkonvenšuvdna mánáid vuoigatvuodaid birra buori muddui maid gokčá sámi mánáid ja nuoraid vuoigatvuodaid, muhto oktasaš davviriikkalaš sámeconvenšuvdna, mas mánáid vuoigatvuodas deattubuvvojit, sáhtta vel eanet nannet mánáid identitehta. Min oavila mielde sáhtta buoret riikkaidgaskasaš ovttasbargu leat ávkkealaš sámi mánáide ja nuoraide. De jurddašit ovddemustá daid buriid beliid maid diekkár ovttasbargu sáhtta duddjot oktasaš giela nannemis skuvllas ja olggobealde skuvlla, ja movt dat nannešii girjjálašvuoda ja fágagirjiid ovddideami, ja odđááigasaš mediaid heivebeami ja buvttadeami".

Sámediggi sáhtta dien oainnu doarjut, ja oainvilda ahte lea dehálaš hábmet hui čielga davviriikkalaš sámeconvenšuvnna mii nanne sámi mánáid ja nuoraid unnimudási vuoigatvuodaid oahpahussii; ja mii maiddá nanne seammadássasaš oahppofálaldagaid. Almmatge ii leat doarvái dušše dohkkehit davviriikkalaš sámeconvenšuvnna artihkkaliid jus diekkár dássálasvuoda galgá olahit. Eaktun dásseárvvu olaheapmái, lea ahte Norgga oahppoeiseválddit ožžot searvadahtti ja buriid miellaguottuid sámi kultuvrii.

2.4 Našunála hálddašeapmi, lágat ja našunála oahppoplánabuvttus

2.4.1 Oahpahussuorggi hálddašandásit

Oahpahussuorggis leat ollu ja mánggalágan goahkat. Dat leat Stuoradiggi, Máhttodepartemeanta, Oahpahusdirektoráhtta, fylkamánnet (19), fylkasuohkanat (19), suohkanat (430), priváhta – ja stáhtalaš skuvllat ja Sámediggi; ja vel iešguđetlágan orgánat, ráđit, lávdegottit ja nammagottit fidnodagaid fágaoahpahasas. Dasa lassin lea vel skuvllaid ja váhnenfierpmádagaid váikkuhanorgána.

Stuoradiggi mearrida juolludemiid ja lea láhkaaddi eiseváldi mii mearrida ráđdehusa evttohusaid mat gusket oahpahasas ulbmiliidda ja rámmaide, nu maiddá oahpahaslága. Oahpahasláhka muitala makkár fágat vuoddoahpahasas galget leat, movt vuoddoskuvla lea juhkkjuvvon ja man galle jagi vuoddoahpaheapmi galgá bistit.

Máhttodepartemeanta lea riikka skuvllaid ja oahpahasas alimusdási hálddašanorgána. Dan ovddasvástádus lea čadahit našunála skuvlapolitihka. Oahpahasláhka addá departementii lánkavuoda man vuodul sáhtta mearridit lánkaásahusaid; omd. dan ektui man ollu oahpahasáigi oktiibuot galgá

leat joatkkaoahpus, fidnoohppiide ja oahpaheaddjekandidáhtaide, ja maiddá láhkaásahusa mii guoská joatkkaoahpahusa ceškiide ja prográmmasurggiide (fálaldagaide). Departemeanttas lea maid lánhkvuođđu mearridit lánhkaásahuid fágaide, oahpahusa ulbmiliidda (oahppoplánaide), fágaide oahpaheami viidodahkii (fága- ja diibmojuohkimii) ja dasa movt vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa oahpaheapmi galgá čadahuvvot. Departemeanta mearrida lánhkaásahusaid maid mielde galgá árvvoštallat ohppiid, fidnoohppiid, oahpaheaddjekandidáhtaid, privatisttaid ja hárjehallikandidáhtaid, ja lánhkaásahusaid mat dadjet movt árvvoštallama váidit, lánhkaásahusa eksámeniid, fága- ja sváinnadutkosiid ja vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa dokumentašuvnnaid birra.

Oahpahusdirektoráhtta lea vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa etáhtta ja gullá Máhttodepartemeantta vuollái. Dát etáhtta bargá oahpponeavvuiguin, árvvoštallamiiguin (eksámeniiguin, našunála geahččalemiiguin, kártengeahččalemiiguin), analysaiguin, ovddidemiin, diehtujuohkimiin, bearráigeahččamiin ja hálldaša iešguđetlágan doarjagiid.

Fylkamániid ovddasvástáduš lea raporteret, bearráigeahččat ja gozihit ahte lágat ja njuolggadusat čuvvojuvvot, ja galget veahkkin ovddidit kvalitehta, čadahit diehtujuohkima ja bagadallama. Fylkamánnet galget maid juohkit dieđuid sámegeiel gáidosisoahpu birra vuodđoskuvllas ja joatkkaoahpahusas iežaset fylkkain. Nordlándda, Romssa ja Finnmárkku fylkamánnet hálldašit diimmuid maid galget juogadit suohkaniidda/friddjaskuvllaide vuodđoskuvladásis. Skuvllat ohcet oázžut sámegeieloahpu iežaset fylkka Fylkamánnes. Olggobeale Davvi-Norgga suohkanat ja friddjaskuvllat sáddejit maid ohcamuša Finnmárkku Fylkamániid.

Fylkasuohkanat ja suohkanat leat skuvllaid oamasteaddjit. Oahpahuslága mielde galgá suohkan gozihit vuoigatvuođa ahte fállujuvvo vuodđooahpahus ja earenoamášpedagogalaš veahkki. Fylkasuohkan galgá maid gozihit vuoigatvuođa oázžut joatkkaoahpahusa, ja seammaládje maid rávisolbmuidoahpu. Rektor galgá skuvlla jođihit njuolggadusaid mielde. Lágain ja oahppoplánabuktosiin lea geatnegahtti rámmat, muhto daid rámmaid siste sáhtttá suohkan, skuvla ja oahpaheaddjit váikkuhit maid galgá oahpahit ja movt.

Sámediggi lea oahpahuslágas ožžon válddi mii guoská oahppoplánaide, muhto dat lea hui gáržžes váldi. Liikká lea Sámediggi politihka vuolgaheaddji, iežas autonomiija olis, ja maiddá oahppoplánabarggu ja konsultašuvdnašiehtadusa bokte. Sámedikkis leat maid lágasmearriduvvon doaimmat oahppoplánabarggu ja eará hálldašanbarggut maid juolludeaddji eiseválddit earet eará čatnet oahpponeavvuid ráhkadeapmái. Sámedikkis lea maid nuoraidpolitihkalaš lánvdegoddi (SNPL) mii bargá nuoraidpolitihkalaš bargguiguin, ja mii leat vásihan ahte ollu dán lánvdegotti bargguin leat ge oahpahussii gullevaš áššit. SNPL dahká iešheanaláččat mearrádusaid, ii ge leat čadnon dasa makkár vuđđui Sámediggeráđđi lea iežas politihka vuodustan.

Orgána mii lea čadnon fidnodagaid fidnooahpaheapmái lea earet eará Fidnooahpu ja ovcci fágaráđi ovttasbargaráđđi. Diet ovcci fágaráđi lea Máhttodepartemeantta ja Oahpahusdirektoráhta ráđdeaddi orgána ja maiddá bargosajiid ja oahpahuseiseválddiid ovttasbargaráđđi. Dasa lassin leat fylkkain fidnooahpponammagottit ja fága- ja sváinnasdutkosa váiddanammagottit, maid departemeanta nammada.

Skuvllaid ja váhnenfierpmádagaid váikkuhanorgána

Juohke vuodđo-ja joatkkaskuvllas galgá leat ovttasbargolánvdegoddi, skuvlabiraslánvdegoddi, ohppiiráđđi ja váhnenráđđi. Dasa lassin galgá leat juohke vuodđoskuvllas váhnenráđđi ja váhnenlánvdegoddi maid Gonagas Stáhtarádis nammada. Joatkkaoahpahusa ohppiid ovddasteddjiin lea čeahkkin-ja sániváldinriekti fylkasuohkaniid gullevaš nammagottiin.

Sámi váhnenmat leat organiseren sámi váhnenfierpmádaga. Fierpmádagas leat báikkálaš searvvit ja dan ulbmil lea leahket váikkuheaddjin politihkalaš bargguin, sihke báikkálaččat ja riikka dásis. Muhto sámi váhnenfierpmádatbargu lea mángga suorggis áibbas bisánan danin go váilot olmmošlaš ja ekonomalaš veahkkevárit.

Sámi allaskuvllas lea Sámedikki 5-jagáš rávisolbmuidohppoproševttas dakkár doaibma ahte galgá láhčit rávisolbmuidohpu našunála dásis. Lassin Sámi allaskuvlii leat maid eará ovttasbargit rávisolbmuidohpahasas, nugo sámi oahppolihtut ja fylkamánnnet. Maiddái Sámi giellaguovddážiin, museain ja eará institušuvnnain lea doaibma rávisolbmuidohpaheamis, ovttasbargin ja kursafálaldagaid ovddideaddjin.

2.4.2 Sámelahka, oahpahusláhka ja dasa guoskivaš oahppoplánabuvttus

Oahpahuslága 6.kapihtal sisttisdoallá sámi vuodđoskuvlla (§ 6-2) ja joatkkaskuvlla (§ 6-3) oahpahusa birra mearrádusaid. Sámegielain oaivvilduvvo davvi-, lulli-ja julevsámegiella. Oahppis lea ge dasto lágas mearriduvvon individuála riekti oažžut oahpu sámegielfágas sihke mánáiddásis, nuoraiddásis ja joatkkaskuvllas, gos dal de ain oroš dán riikkas. Oahppit válljejit ieža dien golmma sámegiela gaskkas go vállejit sámegieloahpu. Dál njuolggadusat leat váilevaččat dan dáfus ahte dain ii daddjojuvvo čielgasit man viidát sámi ohppiin lea vuoigatvuohta oažžut oahpu bihtánsámegilli ja nuortalašgilli.

Oahpahuslága § 6-2:as daddjo ahte *sámi guovllus*, lea vuodđoskuvlaagi ohppiin vuoigatvuohta oažžut oahpu *sámegielas* ja *sámegilli*. Dainna oaivvilduvvo ahte sis lea vuoigatvuohta oažžut oahpu sámegilli maiddái eará fágain, čielgaseappot dadjat; ahte oahpahuvvo sámegilli.

Sámelága § 3-8 válddahallá vuoigatvuođa oahppat sámegiela. Muhto das gal lea sáhka veaháš eará áššis go dain vuoigatvuođain mat čuvvot oahpahuslága. Dát mearrádus guoská sidjiide geaidda eará njuolggadusat eai atte vuoigatvuođa oažžut sámegieloahpahusa agi, ássanguovllu jna, geažil. Vuoigatvuohta dán paragrafa mielde guoská buohkaide, sihke sápmelaččaide ja earáide. Vuoigatvuohta sisttisdoallá ahte juohkehaš galgá sáhttit gáibidit oažžut heivvolaš oahpu sámegielas, maiddái rávisolbmooahpahussan.

Olggobealde sámegiela hálddašanguovllu lea sápmelaččain vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegielas ja sámegilli jus unnimustá 10 oahppi dan hálidit, ja nu guhká go dan jovkui báhcet 6 oahppi. Suohkan sáhtta mearridit dihto skuvlii oahpahusa dahje ahte dakkár oahpahus sáhtta addot mángga skuvllas suohkanis. Lea suohkan mii mearrida guhte skuvla diekkár oahppofálaldaga galgá lágáidit. Skuvlla oamasteaddjis lea bajemusdási ovddasvástádus bearráigeahččat ožžot go oahppit sámegieloahpu maid sis lea vuoigatvuohta oažžut.

Oahpahuslága § 6-3 guoská joatkkaoahpahusa ohppiide. Sámi ohppiin lea juohkehažži guoski (individuála) riekti oažžut oahpu sámegielas joatkkaskuvllas. Joatkkaoahpahusa dáfus sáhtta departemeanta addit láhkaásahusa mii gohčču vassis skuvllaid láhčit oahpu sámegielas dahje sámegilli dahje ahte galgá addit oahpu dihto eará sámi fágain. Oahpahuslága § 7-1 láhkaásahusa vuodul lea ohppiin riekti oažžut eará vejolaš lági mielde oahpu jus skuvlla iežas oahpaheaddjit eai sáhte dan oahpu fállat. Dábálaččat lea diet vejolaš earalágan oahpahus gáidosisoahpaheapmi, intensiivoahpaheapmi dahje goadástallanskuvla.

Vuodđoskuvllat ja joatkkaskuvllat miehtá Norgga leat oahpahuslága § 6-4 vuodul geatnegahttejuvvon oahpahit sámi álbmoga, sámegiela, kultuvrra ja servodateallima birra.

Friddjaskuvllaid ohppiin ii leat makkárga vuoigatvuohta oažžut sámegieloahpu. Friddjaskuvllaid sámi oahppit fertjit earenoamážit ohcat oažžut sámegieloahpu. Lea skuvlla duohken áigu go fállat sámegieloahpahusa iežas ohppiide.

Máhttolokten lea vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa odđa odastus. Odastusa ulbmil lea rievdadit skuvlla sisdoalu, vuogádaga ja organiserema vuosttaš ceahki rájes vuodđoskuvllas gitta maŋemus ceahkkái joatkkaoahpahasas.

Leat guokte oahppoplánabuktosa mat leat anus:

a) Máhttolokten (LK06) oahppoplánabuvttus

â) Máhttolokten– sámi (LK06-S) oahppoplánabuvttus

Máhttolokten-sámi oahppoplánabuvttus sisttisdoallá a) oahppoplánaid sámegiel fágii, â) earenoamáš sámi fágaid oahppoplánaid joatkkaskuvlla várás ja b) oahppoplánaid fágaide maidda leat ráhkaduvvon parallealla seammadássásaš sámi oahppoplánat vuodđoskuvlii, čadačuovvu fágaide, ja joatkkaoahpahusa oktasaš fágaide ja prográmmafágaide. Joatkkaskuvlla earenoamáš sámi fágat leat earet eará sámi historjá- ja servodatoahppu, mat gullet studerenráhkkanahhti oahppoprográmmii, ja boazodoallu ja duodji, mat gullet fidnofágalaš oahppoprográmmii, main lea oahpaheapmi skuvllas ja fidnodagain.

Máhttolokten – sámi oahppoplánabuvttus sisttisdoallá earet eará oahppoplánaid fágaide sámegiella vuosttašgiellan, dárogiella ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan, sámegiella nubbingiellan ja sámegiella čiekŋudahttinfágan. Oahppit geat ožžot sámegieloahpu olggobealde sámi guovllu čuvvot sámegiel fága- ja diibmojuohkima, ja sii čuvvot *Máhttolokten-sámi* oahppoplánaid sámegiel ja dárogiel fágain, muhto sii eai oáččo oahpahusa sámi oahppoplánaid mielde eará fágain.

2.4.3 Rávisolbmuid oahpahas

Mii guoská rávisolbmuid oahpporiektái, de dadjá oahpahaslága § 4A-1 ahte rávisolbmui lea vuoigatvuohta oažžut heivehuvvon vuodđoskuvlaoahpaheami. Rávisolbmui geain lea riekti oažžut vuodđoskuvlaoahpaheami, lea maid riekti oažžut veahki kártet iežaset oahppandárbbuid, ja sis lea maid riekti oažžut oahpu heivehuvvot iežaset gelbbolašvuhtii ja dan ovdáneami mielde mii heive. Ii gáibiduvvo ahte rávisolbmot galget čadahit visot oahpu ovttá fágas.

Dasa lassin lea rávisolbmui oahpahaslága § 4A-3 vuodul riekti oažžut joatkkaoahpu dan jagi rájes go devdet 25 jagi. Vuoigatvuohta beassat joatkkaoahppui guoská sidjiide geat leat čadahán vuodđoskuvlla dahje sullasaš oahpu, ja geat ovdal eai leat ollasii čadahán joatkkaoahpahusa. Rávisolbmot geat čuvvot joatkkaoahpu, galget dábálaččat čuovvut oahppoplánaid mat leat biddjojuvvon.

Oahpahaslága § 4A-4 geatnegahtta suohkaniid ja fylkasuohkaniid bearráigeahččat ahte vuodđooahpahas ja joatkkaoahpahas lágiduvvo rávisolbmuide, ja dan geatnegasvuoda deavdimii sáhttet geavahit oahppolihtuid, dohkkehuvvon neahttaskuvllaid ja eará ásahusaid mat fáallet vuodđooahpu ja joatkkaoahpu. Rávisolbmui geain lea vuoigatvuohta oažžut joatkkaoahpu, lea maid vuoigatvuohta oažžut soapmasa árvoštallat iežaset reálagelbbolašvuoda ja sis lea riekti oažžut gelbbolašvuodaduodaštusa. Gelbbolašvuodaduodaštusa galgá fylkasuohkan addit.

Sámi servodagas lea stuora dárbu fállat rávisolbmuide oahpu, sihke vuodđoskuvla-ja joatkkaoahpahasdásis. Sámedikki áŋgiruššan nannet rávisolbmuid oahpaheami namuhuvvo oanehaččat dás vuolábealde. Eará bealli rávisolbmuid oahpaheamis mii lea hui earenoamáš sámi váttisvuohta, lea ahte ain leat ollu boarrasit sápmelačča geain oalát váilu vuodđooahppu ja geain váilu vuodđumáhttu lohkamis ja čállimis. Dat mearkaša ahte analfabetisma lea muhtun sámi guovlluin servodatváttisvuohta.

2.5 Sámedikki politihkalaš stivrendokumeanttat

2.5.1 Sámediggeráđi politihkalaš geađgejuolgi

Sámediggeráđi lea iežas politihkalaš geađgejuolggis 2009 – 2013 áigodahkii vuodđudan iežas oahpahaspolitihka čuovvovaš sániiguin:

Máhttu ja gelbbolašvuohhta lea juohke servodaga vuoddu. Danne ferte oktilaččat ovddidit sámi gelbbolašvuoda ja doarvái oahpponeavvuid vai sáhttá sámi servodaga dárbbuid ollašubttit. Mii áigut árjjalaččat searvat ovttasbargui guoskevaš eiseválddiiguin vái sámi mánáide ja nuoraide láhččojuvvojit vejolašvuodát oahppamii. Mii áigut duddjot oahppovuogádaga mii addá buot sámi mánáide, nuoraide ja rávisolbmuid oahppanarenaid gos giella ja kultuvra ovddiduvvo viidáseappot.

Sámediggedieđáhus galgá konkretiseret ráđi politihkalaš geađgejuolggi bajitdási ulbmiliid.

2.5.2 Sámedikki bušeahтта

Sámedikki bušeahтта lea váldorámma dikki doaimmaide. Jahkásaš bušeahtain mearrida Sámediggi ulbmiliid, strategiijaid ja vuoruhemiid. Sámedikki váldoulbmil oahpahusain lea guhká leamaš bissovaš, ja lea dat ahte sámi álbmogis galgá leat máhttu, gelbbolašvuohhta ja gálggat mat gáibiduvvojit go galgá ovddidit sámi servodagaid.

Oasseulbmil lea ahte sámi mánáin ja nuorain lea nanu iešvuodadovdu ja čanastat sámegillii, kultuvrii ja servodateallimii, ja ahte sámi álbmogis lea duohta riekti oažžut buori oahpahusa sámegielas ja sámegillii. Sámedikki bušeahтта sáhttá maid adnot dasa oččodit eanebuid váldit fágareivve duojis, dakko bokte ahte juolluduvvo bálkádoarjja oahppofidnodagaide ja stipeanda duojár ohppiide.

Lea Máhttodepartemeanta mii juolluda dieid doarjagiid. Doarjagat juolluduvvojit rámmapoastan, maid Sámediggi ieš stivre. Muhto departemeanta lea gal bidjan láidestemiid dasa movt dáhttot ahte ruđat galggaše geavahuvvot. Dat dagaha ahte Sámediggi ii beasa áibbas iežas oaivila mielde ovddidit politihka oahpahussuorggis.

2.5.3 Ovttasbargošiehtadusat fylkasuohkaniiguin

Sámediggi lea ásahan ovttasbargošiehtadusaid sámi guovlluid fylkasuohkaniiguin, mat maiddá gusket oahpahuspolitihkkii. Šiehtadusaid bajemusdási ulbmil lea nannet ja oainnusindahkat sámi kultuvrra, giela ja servodateallima. Ovttasbargošiehtadusas válddahallet oahpahusgažaldagaid ja geatnegahttet searválaga ovttasbargat joatkkaohpahussuorggis. Sáhttá ovdamearkan namuhit 15.artihkkala ovttasbargošiehtadusas mii lea ráhkaduvvon Finnmárkku fylkasuohkaniin; mas daddjo ahte goappešat šiehtadusbealálaččat áiguba bargat dan badjelii ahte fylkka joatkkaskuvllat lámčtet oahpu sámegielfágain ja dat guoská maid fágaid sámi sisdollui.⁷

Viđat artihkal šiehtadusas mii lea ráhkaduvvon Romssa fylkasuohkaniin lea mihá dárkileabbo go Finnmárkku šiehtadus, das daddjo caret eará ahte šiehtadusbealálaččat áiguba bargat dan badjelii ahte joatkkaskuvllain Romssa fylkkas galgá oahpahus lágiduvvot Máhttolokten – sámi oahppoplánaid mielde, ja ahte fylkasuohkan áigu álggahit dihto prográmmafágaid.⁸ Viđat artihkal sisttisdoallá maid doaimmaid nugo ohppiid hospiterema ja ohppiid lonohallama sámi guovlluin. Buot ohppiide joatkkaskuvladásis Finnmárkkus ja Romssas galgá šiehtadusaid mielde fálluojuvvot sámegieloahppu. Ovttasbargošiehtadusa bealálaččat galget lámčtet dili nu ahte sáhttá oččodit ohppiid duodjefágii ja fállat oahpu fidnodagain. Viidáseappot leat šiehtadusat dan birra movt galgá ángiruššat oažžut oahpaheddjiid ja loktet oahpaheddjiid sámegielfágaide guoskivaš gelbbolašvuoda joatkkaskuvllas, ja gelbbolašvuoda mii guoská fágaid sámi sisdollui. Leat maid sierra čuoggat Máhttolokten-sámi diehtujuohkima birra ja sámi oahpahusa prinsihpaid birra. Šiehtadus mii lea dahkkon Finnmárkku fylkasuohkaniin geatnegahttá bealálaččaid doallat jahkásaš čoačkkimiid Máhttolokten-sámi oahpaheami birra, ja movt ovttasbargošiehtadusa galgá čuovvolit. Ovttasbargošiehtadus mii Romssain lea dahkkon, sisttisdoallá máŋga oahpponeavvokárten doaimma ja doaimma mat gusket

⁷ Geahča Finnmárkku fylkasuohkana ja Sámedikki ovttasbargošiehtadusa, beaiváduvvon 23.11.2007

⁸ Geahča Romssa fylkasuohkana ja Sámedikki ovttasbargošiehtadusa, geassemánu 28.beaivvi 2007

rávisolbmuidoahpaheapmái. Áarjelsaemieh ovttasbargošiehtadussii lea hábmejuvvon sierra strategiija dasa movt sihkkarastit heivvolaš sámi oahppofálaldagaid ovdaskuvla-, vuodđoskuvla- ja joatkaoahpahusdásis, ja maiddá heivvolaš alitdási oahpu, ja ahte ferte sihkkarastit stáhtajuolludemiid suohkaniidda ja fylkkaide vai dat sáhttet ollašuhttit Máhttolokten-sámi áigumušaid.⁹

Buot ovttasbargošiehtadusaid ulbmilin lea nannet gaskaneasdiehtujuohkima, veahkehit bagadallamiin ja vuoruhit guoskivaš skuvlafágalaš čoahkkinoasálastima. Šiehtadus galgá maid nannet sámi kulturgaskusteami ja kulturipmárdusa fylkka skuvllain.

Sámediggepresideantta ja guđege fylkka fylkasátnejođiheddjiid jahkásaš čoahkkimiin galget geahčadit movt ovttasbargošiehtadus lea doaibman ja ja makkár doaimmaid ferte čuovvolit. Dasa lassin dollet hálddahusaid jođiheaddjit oktasaščoahkkimiid gos maid geahčadit fylkasuohkaniid šiehtadusaid ja movt daid galgá čuovvolit. Sámedikki mielas lea hui dehálaš bures gulahallat fylkasuohkaniiguin, maiddá oahpahusáššiin, muhto diet gulahallan sáhtta šaddat váttis danin go ovttasbargošiehtadusain lea nu iešguđetlágan iešvuolta. Šiehtadus Romssa fylkasuohkaniin lea hui dárkil, muhto eará fylkasuohkaniid šiehtadusat leat hui oppalaččat hábmejuvvon. Oažžu ge jearrat ii go boahteáiggis berreše maiddá fylkamániid váldit mielde šiehtadussii, geain beaivválaččat lea stuora ovddasvástádus sámegeoloahpahusa oktavuodas. Jus lea jurdda árvoštallat ovttasbargošiehtadusaid, de berre dien maid guorahallat dárkileappot.

3. POLITIHKALAŠ HÁSTALUSAT OAHPAHUSSUORGGIS

3.1 Sámi skuvla: Koloniseremis eret gelbbolašvuohaloktemii

Sámi skuvlahistorijá duogážiis leat sámi skuvladutkit čielggadan movt sámi skuvla dađistaga lea koloniseremis luovvnan, mii mearkkaša movt skuvlla ja oahpponeavvuid ráhkadeami leat huksegoahtán sámi árvvuide, sámi bajásgeassinmállii ja norpmaide mat leat guovddážiis sámi bearaš- ja servodateallimis. Sámi skuvlla sisdoalu leat maid moaitán; ahte dat beare unnán speadjalastá sámi árvvuid. Ođđa duktamiin čuoččuhuvvo ahte sámi skuvlla sámivuolta dávjá lea dušše dan sámi namma, duohtavuodas lea unnán mii earuha dárku skuvlla sámi skuvllas. Lea hui ollu skuvlaoamasteaddji, rektora ja oahpaheddjiid duohken mearridit makkár oahpahanvugiid ja metodaidda geavahit, ja makkár osiid deattuhit lohkanmeareplánas.

Sámediggi oaidná dárbbu gidde fuomášumi dieid gažaldagaide maiddá politihkalaš digaštallamiin gos lea sáhka sámi oahpahaspolitihkas. Sámi skuvla galgá leat buorre skuvla, sihke kvalitehta dáfus, pedagogalaččat ja sosiálalaččat. Sámedikki rolla mii guoská oahpahusa sisdollui ja vuodustussii, lea ahte Sámediggi lea mielde mearrideamen eavttuid oahppoplánaide. Oahppoplánat galget váikkuhit dasa ahte oahppit eai dušše oahpa sámegeiela, muhto ahte oahpahus lágiduvvo sámi geahčanguovllus, nu ahte oainnusindahká sámi árvvuid ja oahpahanmálliid. Sámedikki ovddasvástádus lea gozihit ahte gávdnojit oahpponeavvut mat galget leat veahkkeneavvun movttiidahttit mánáid, nuoraid ja rávisolbmuid oahppat.

Sámi skuvla lea nuppastuvvamin. Dat lea boađus das go sámi servodat dađistaga geahččala ođđasis hukset ja ovddeštit iežas árbevirolaš servodatinstitušuvnnaid, iežaset gielaide ja sosiála norpmaid. Skuvla speadjalastá servodaga mas dat lea, ja sámi skuvllas vuhtto gal ain ahte ii leat nu beare guhkes áigi gollan dan rájes lei gielddus hupmat sámegeiela skuvllas. Sámi oahpaheadjit geat ovdalaš áiggi bággehalles oahpahit sámegeiel mánáid dárogilli, ja geat eai ožžon lobi diktit sámi mánáid hupmat

⁹ Geahča lullisámiguovllu ja Sámedikki ovttasbargošiehtadusa, divoduvvon 2010-2013. Ovttasbarggu bealálaččat leat Norgga Sámediggi, Nordlándda fylkasuohkan, Davvi-Trøndelága fylkasuohkan, Lulli-Trøndelága fylkasuohkan ja Hedmárkku fylkasuohkan.

eatnigielasat skuvllas, ellet ain ja sii muitalit oamedovddubákčasiid ja morraša birra go leat nie geavahuvvon gaskaoapmin dáruiduhttinpolitihkas. Lea áddjás bargu divodit ja ovddidit juoidá maid stáhta hui earenoamáš ángiris dáruiduhttinpolitihkain lea njeaidán. Go digaštallá sámi oahpahuspolitihka, de ii sáhte vajáldahttit makkár historjaguoddit sámi váhnemat, áhkut ja ádját ja máttarváhnemat leat. Sin historjá lea dehálaš duodaštussan dasa ahte juohke assimilerenpolitihka vearrámus bealli lea dat mii čuohcá bajásšaddi buolvaid vejolašvuhtii oahppat iežaset eatnigiela.. Dáruiduhttinpolitihka áiggi billistemiid oaidná ain otná servodagas. Leat hui ollu sápmelaččat geat eai máhte iežaset eatnigiela, ja eai ge leat sáhtttán dan oahpahit mánáidasas. Ollu mánát geaid váhnemat leat massán eatnigielas, eai leat oahppan sámeigiela, ja sii šaddet dávjá váttis dillái go sin iežaset mánát ohppet sámeigiela ja hálidit hupmat ja geavahit sámeigiela ruovttus.

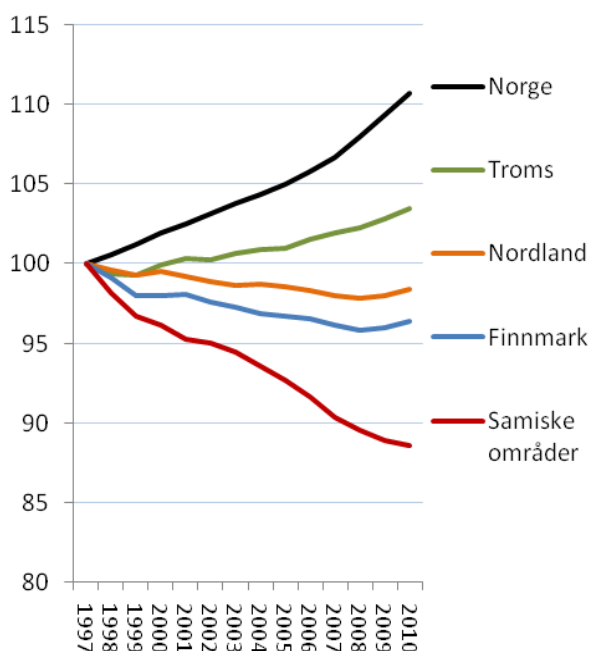
Maiddá sápmelaččat, geat eai massán eatnigielas, leat gillán dáruiduhttima geažil. Váilevaš skuvlavázzin ja oahpahus dagahii ahte sii ožžo hui heajos gova skuvllas; ahte dat lei dakkár báiki gos šattai ballat ja gos sin kultuvra ja giella ii dohkkehuvvon. Dáruiduhttinpolitihka bohtosa doarggástusaid oaidná maid guovlluin mat gohčoduvvojit sámi guovddášguovlun, nugo Guovdageainnus ja Kárášjogas, gos ollu vuoras sápmelaččat eai máhte čállit ja lohkat iežaset eatnigiela. Dat leat nu stuora hástalusat maid Sámediggi nugo institušuvdna ii lea nagodan giedahallagoahtit ja čoavdit.

Sámediggi oaivvilda ahte lea riehta čalmmustahttit daid issoras váikkuhusaid maid diekkár billisteaddji politihkka lea dagahan sápmelaččaide go geahččá oahpahussii. Ii soaitte beare lunddolaš smiehttat; ahte sivvan dasa manne muhtun máná gii oahppá sámeigiela sámi mánáigárddis Álttás, ii gulahala iežas váhneiguin ruovttus iežas eatnigillii, lea ahte máná máttarváhnemat eai beassan hupmat sámeigiela dalle go sii ledje mánát. Sámi mánát guddet ain dáruiduhttinpolitihka árbbi. Lea stáhta ovddasvástádus doarjut daid mánáid, vai sámeigiella fas šaddá ruovttugiellan buot sápmelaččaide geat hálidit dan. Lea earenoamáš dehálaš dán ášši čanastit mánáidkonvenšuvnna 29.artihkkalii ja gáibádussii ahte buot mánát galget árvvusatnit nuppiid duogáza, historjjá, sihke buriid ja heajut osiid historjjás. Ođđaáigasaš sámi oahpahuspolitihkka galggašii mángga dáfus doaibmat juste nuppeláhkái, namalassii divvut dan maid dološ Norgga dáruiduhttinpolitihkka lea billistan.

3.2 Álbmoga birra dieđut: Olmmošlogu ovdáneapmi sámi ássanguovlluin

Lea čielga čanastat gaskal sámi guovlluid olmmošlogu ovdáneami ja skuvladilálašvuoda ja skuvlafálaldagaid. Tabeallas dás vuolábealde oaidná olmmošlogu ovdáneami olles riikkas, dain golmma davimus fylkkain ja sámi guovllus. Sámi guovlluin oaivvildit dás dan 22 suohkana mat gullet Sámedikki ealáhusaid váikkuhangaskaomiid doaibmaguvlui (STN-guovlu). Stuora suohkanat nugo Máttá-Várjjet, Áltá, Romsa ja Narviika, main oassi suohkanis lea mielde váikkuhanguovllus, eai leat váldojuvvon mielde dán analysii. Dien láhkái čájeha tabealla olmmošlogu ovdáneami árbevirolaš sámi ássanguovlluin davvin, ja maiddá oktiibuot golmma davimus fylkkas.

Govus 1: Olmmošlogu ovdáneapmi, ordnejuvvon nu ahte 1997 dássi =100. Telemarksforskning 2011

Oppalaččat Norggas lassánii olmmošlohku 1987 rájes 2010 rádjái, muhto sámi suohkaniin (STN-guovllus) njiejai olmmošlohku hui garrasit seamma áigodagas. Sivvan njiedjamii lea sihke dat ahte riegeádedje unnán mánát ja maiddái eretfárren guovllus. Sámi guovllus lea olmmošlohku njiedjan miha eanet go buot golmma davimus fylkkas. Romssas lea olmmošlohku lassánan 1997 rájes, ja Nordlánddas ja Finnmarkkus lea maŋemus jagiid njiedjan rievdan lassáneapmin. Sámi guovllus gal olmmošlohku ain njiedjá.

Leat eanas nuorat geat fárrejit eret, ja dat boahtá áiggi mielde dagahit vel stuorát olmmošlogunijiedjama sámi guovlluin. Dat geat sámi guovlluin vulget, fárrejit dávjá gávpotguovlluide.

Guovtti suohkanis, Kárášjogas ja Guovdageainnus lea earalágan dilli, go doppe lassána olmmošlohku dán áigodagas. Lassina dasa go olmmošlohku sámi guovlluin njiedjá, boahtá vel dat ahte dohko báhcet eanet vuorrasit olbmot. Dat gal ii dáhpáhuva dušše sámi guovlluin, muhto maiddái olles riikkas muđui. Muhto dat mii lea sámi guovlluid dovdomearka, lea ahte vuollel 30-jahkásaččaid lohku álbmogis njiedjá miha johtileappot go riikkas muđui. Dat dilli mielddisbuktá stuora hástalusaid sámi skuvlii, sihke árbevirolaš ássanguovlluin ja maiddái gávpotlagas guovlluin.

3.3 Oahppit geain lea sámegeiella vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa fágasuorggis

Vuodđoskuvlla diehtujuohkindoaimma internehtas (GSI) ráhkada juohke jagi statistihka mas oaidná man ollu oahppit válljejit sámegeiella vuosttaš- dahje nubbingiellan vuodđoskuvllas. Raporttas *Sámi logut muitalit 1-3* leat diet logut ovdanbiddjojuvvon ja analyserejuvvon. Oahpahusdieđáhus lea viežžan statistihkkadieđuid ja mearkkašemiid diein raporttain ja vuodđoskuvlla diehtujuohkindoaimmas internehtas.

Vuodđoskuvlla sámegeielfága ohppiidlohku lea mearrideaddjin dasa man ollu sámegeiella boahtá geavahuvvot boahhteáiggis sihke čállingiellan ja hupmangiellan. Ohppiidlogu nuppástuvvan sáhtttá muitalit veaháš dan birra man bures skuvla lea lihkostuvvan fállat ohppiide oahpu sámegeielas, ja man bures lea nagodan váldit mielde sámegeiella ja kultuvrra iežas plánaide.

Tabella 2 Vuodđoskuvlaohppiid lohku geain lei sámegeiella fágan 1990/91 rájes 2005/06 rádjái

Jahki	1990/91	1993/94	1995/96	1997/98	2005/06
Ohppiidlohku	1214	1680	1755	2115	3055

Tabella 3 Vuodđoskuvlaohppiid lohku geain lei sámegeiella fágan 2005/06 rájes 2010/11 rádjái

	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11
Oktiibuot	3055	2672	2542	2517	2346	2245
Davvisámegeiella	2844	2479	2354	2339	2158	2058
Julevsámegeiella	88	77	79	77	81	96
Lullisámegeiella	123	116	105	101	97	91

Ohppiidlohku vuodđoskuvllas geain lei sámegeiella fágan, lassánii duppalit áigodagas 1991/92 gitta 2007/08 rádjái. Sihke vuosttaš- ja nubbingiellaohppiid lohku ja buot sámegeielaid lohku lassánii dien áigodagas. Skuvlajagis 2005/06 lei 3055 vuodđoskuvlaohppis Norggas sámegeiella fágasuorggis.

Vuodđoskuvlaohppiid lohku geain lea sámegeiella fágasuorggis, lea njiedjan juohke jagi dan rájes *Máhttolokten – sámi* válđojuvvui atnui 2006:s. Ovdal dien áiggi lassánii ohppiidlohku juohke jagi. Oktiibuot lea ohppiidlohku njiedjan 810 ohppiin buoremus jagi rájes mii lei 2005/06.

Davvesámegeiel ja lullisámegeiel ohppiidlohku lea njiedjan sullii seamma ollu proseanttaid mielde maŋemus viđa jagis, ja julevsámegeiel ohppiidlohku lea lassánan. Muhto logut maidda dás hukse, leat unnán, nu ahte muhtun soaitáhagas nuppástusat sáhttet ollu rievdadit proseanttaid.

Raporta *Sámi logut muitalit 3* digašallá dien nuppástusa, ja namuha ahte okta čilgehus sáhtta leat ahte skuvllat eai leat nákcen čuovvolit ohppiid geat vällejedje *Sámegeiella ja kultuvra fágan 10-jagi vuodđoskuvlla sámi oahppoplánain*. Dat fága ii fievrreduvvon viidáseappot go *Máhttolokten - sámi* válđojuvvui atnui 2006:s. Raporta čujuha maid dasa ahte oahppit geat ássat olggobealde sámegeiela hálddašanguovllu ja välljejit sámegeiela nubbingiellan, ožžot eanet skuvladiimmuid go earát luohkás dahje sii šaddet välljet eret muhtun eará fagaid.

Tabella 4 Vuodđoskuvlaohppiid lohku geain lea sámegeiella vuosttašgiellan

	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11
Oktiibuot	998	1020	1027	1043	1010	971
Davvisámegeiella	953	971	984	997	964	923
Julevsámegeiella	29	31	25	27	26	29
Lullisámegeiella	16	18	16	19	20	19

Sámegeiella vuosttašgiellan lea njiedjan golmmain proseanttain 2005/06 rájes 2010/11 rádjái. Dan ferte gohčodit oalle dássedis dillin. 3 proseantta njiedjan viđa jagis lea unnit go dan ahkásaš ohppiidlogu njiedjan mii lei Davvi-Norggas seamma áigodagas, dat njiedjan lei badjel 7 proseantta. Vaikko vuosttašgiela ohppiidlohku lea ge leamaš oalle dáset oalle guhkes áiggi, de lea maŋemus guovtti jagis dovdogohtán čielga njiedjan, oktiibuot 72 oahppi unnit. Lea beare árrat dadjat čájeha go diet man guvlui lea mannamin, vai čájeha go lohku dušše muhtun soaitáhagas rievdamas.

Julevsámegeielat vuosttašgiela ohppiidlohku lea 29 skuvlajagis 2010/11. Dat lea seamma lohku go vihtta jagi dás ovdal, ja leat golbma oahppi eanet go skuvlajagis 2009/10.

Lullisámegeielat vuosttašgielat ohppiidlohku lea lassánan golmmain skuvlajagis 2010/11 skuvlajagi 2005/06 ektui. Muhto dás lea sáhka nu unnán ohppiin ahte smávva soaitáhahat nuppástusat sáhttet ollu rievdadit proseantalogu. Tabealla 4 čájeha ahte sihke lullisámegeiela ja julevsámegeiela vuosttašgielat ohppiidlohku lea leamaš dáset maŋemus viđa jagis.

Tabealla 5 Ohppiidlohku geain lea sámegeiella joatkkaskuvlla fágasuorggis, fylkkain gos leat eanet go vihtta oahppi.

	Skuvlajahki 2008-2009			Skuvlajahki 2009/2010			Skuvlajahki 2010/2011		
	Vuosttaš -giella	Nubbin - giella	Oktii -buot	Vuosttaš - giella	Nubbin - giella	Oktii -buot	Vuosttaš - giella	Nubbin - giella	Oktii -buot
Olles riika	189	152	341	215	154	369	248	185	433
Finnmárku	172	95	267	180	103	283	216	125	341
Romsa	11	30	41	10	30	40	12	37	49
Nordlándu		12		21	7	28	18	9	27
Davvi-Tr.lága		12			8			9	
Muđui	6*	3	33	4**	6	14**	2	5	16**

* Muđui riikkas sisttisdoallá maid Nordlándda ja Davvi-Trøndelága

** Muđui riikkas sisttisdoallá maid Davvi-Trøndelága

Oktasaš listu mas oaidná buot ohppiid logu miehtá riikka geain lea sámegeiella joatkkaskuvllaid fágasuorggis, ii leat ovdandivvojuvvon ovdal. Tabealla dás bajábealde lea vižžojuvvon raporttas *Sámi logut muitalit 4*, mii ii vel leat almmuhuvvon. Tabealla čájeha ahte ohppiidlohku geat válljejit sámegeiela joatkkaoahpahusa fágasuorgái, lea garrasit lassánan maŋemus golmma skuvlajagis. Sihke vuosttaš- ja nubbingiela ohppiidlohku lea lassánan. Dat lea dáhpáhuvvan sihke Finnmarkkus ja muđui riikkas.

Okta čilgehus dasa sáhtta leat ahte dál joavdagohtet joatkkaoahpahusdássái dat vuoddoskuvlaluohkát main ledje earenoamáš ollu oahppit geain lei sámegeiella fágasuorggis birrasii jagis 2005.

3.4 Máhttolokten ja Máhttolokten – sámi oahppoplánabuktosiid atnuiváldin

2006-2011 áigodagas leat dutkanvuđolaččat árvvoštallan Máhttoloktema. Árvvoštallan galggai čuvget ja dokumenteret man muđui vuodđooahpahusa hástalusaid ja ođastusa áigumušaid leat čuovvolan ja makkár bohtosat leat ilbman.

Máhttolokten lea našuvnnaš oahpahusodastus mii siskkilda sihke oahpahusa stivrema, struktuvrra ja sisdoalu. Máhttodepartemeanta bijai Oahpahusdirektoráhta árvvoštallat dien ođastusdoaimma. Hálddahasdásiid ja institušuvnnaid rolla árvvoštallan Máhttoloktema atnuiváldima oktavuodas sisttisdoallá earet eará stivrenmálla analyserema, ja movt dásiidgaskka rollaid ja ovddasvástádusa juohkin doaibmá. Dat sisttisdoallá maid karakteristihka movt vejolaččat sáhtášii rievdadit skuvlajodiheddjiid ja oahpaheddjiid profesuvdnaipmárdusa. Lea gárvvistuvvon guokte oasseraportta:

Raporta 42/2008 *Det nasjonale styringsnivået. Intensjoner, forventninger og vurderinger (Našunála stivrendási. Áigumušat, vuordámušat ja árvvoštallamat)* ja Raporta 42/2009 *Kunnskapsløftet – tung bør å bære? (Máhttolokten – lossa noaddi guoddi?)* Vuosttaš oasseraporttas (raporttas 42/08) boahtá ovdan ahte Máhttolokten presentere vuogádatodastusa, ja odđa stivrenvuogádat lei ge okta deháleamos nuppástusain odastusdoaimmas. Bargamušat ja váldi galggai lávdaduvvot, ovddasvástádusa mearrideapmi iešguđetge dásiid gaskkas galggai šaddat čielgaseabbon, skuvlaoamasteaddji galggai oažžut eanet friddjavuođa ja stuorát ovddasvástádusa, ja odastus lei vuodđuduvvon báikkálaš gelbbolašvuoda ja návccaid luohttámušii. Árvvoštallan govvida suorggi mas leat eahpečielggasvuodát sihke stivrendimensuvnna ja maiddái ovddasvástádusa juohkima oktavuodas. Guovddáš eiseválddit eai oro ollislaččat nákcen odastusa atnuiváldima gieđahallat, ja Máhttolokten nugo stivrenodastus orro hui hejot čanastuvvon daid našunála mearridan-ja hálddašandási guovddáš searvadálliide geat dan galget čadahit. Árvvoštallanraporttas celkojuvvo maid ahte guovddáš oassálastit leat bargan ollu dan guvlui ahte juogadit ovddasvástádusa eanebuidda, muhto ii fal juogadit mearridanválddi. Loahppaárvalus deattuhuvvo ahte sáhtta hejot váikkuhit jus bidjá ovddasvástádusa ja vuordámušaid dakkáriidda main lea unnán váldi. Odastusa atnuiváldima gieđahallama oktavuodas rehkenastojuvvo diet gávnnus váttis čuolbman.

Nuppi oasseraporttas (raporttas 42/09) čállojuvvo suohkaniid eahpečielga statusa birra nugo stáhtavuollásaš hálddahusorgánat ja seammás maid iešstivrejeaddji orgánat main alddineaset lea mearridanváldi, álbmotválljejuvvon áirasat ja iežaset hálddahus. Dat bidjá Máhttoloktema atnuiváldima mearriduvvon rámma sisa. Suohkansuorgi galgá sihke stivret iešheanaláččat ja maiddái bidjat johtui dan maid stáhta mearrida.

Suohkaniid/fylkasuohkaniid dási informánttat, skuvllat ja fágasearvvit ja maiddái skuvlaoamasteddjiid vástideaddjit, dovddahit ahte sii leat bajitdásis vulos bággoráđđema vuolde odastusa atnuiváldimis, mii mearkkaša ”badjin vulos”-atnuiváldin. Earenoamáš ášši maid leat fuobmán go leat árvvoštallan Máhttoloktema stivrenodastussan, (Raporta 42/2009), lea ahte leat čilgekeahces váttis dilálašvuodát vuos politihkalaš ja profesoavdná stivrema oktavuodas, ja dasto vel nuppe bealis guovddáš ja vuolitdásiid stivrejeaddjiid gaskkas vuodđoahpahusas. Stivrendásiid oktavuodálinnját eai leat buorit. Suohkansuorggi oahpahushálddašeaddji jodiheaddjit čujuhit gealddadillái mii lea šaddan go vuos leat ožžon stuorát friddjavuođa ja doaibmanviidodaga, muhto nuppe bealis fas lea garrasit guovddáš stivrejupmi raportačállimiin ja bearráigeahčuin. Árvvoštallan čájeha stuora systemáhtalaš erohusaid suohkaniid gaskkas. Skuvlaoamasteaddjit čilgejit alddineaset leat buori oktavuoda fylkamánniin, muhto oktavuodha lea earalágan go ovdal. Fylkamánnii lea biddjojuvvon garrasit bearráigeahčandoaibma mii čuohcá ovddidan-ja bagadallandoibmii.

Dat ahte leat nie ollu oassálastit iešguđetdási váikkuhanfámuin mielde dien doaimmas, lea mielddisbuktán ahte NF-raportta nr. 3/2009 *Sámi oahpahus LK06-sámi* olis dutkit leat välljen bidjat *governance-perspektiivva* (”ovttasstivrenperspektiivva”) daid proseassaide mat leat jođus *Máhttolokten – sámi* atnuiváldima oktavuodas. Dat sisttisdoallá ahte doaimmaid ovddideapmi ja daid mearrideapmi dáhpáhuvvá šiehtadallamiin ja vuorroságastallamiin, áinnas fierpmádagas, mas leat mielde oassálastit geain lea oallemuddui eahpečielga ja bissimeahtun doaibma, ja geaid rollat ja bargamušat mannet ruossut rássut. Jus ovdáneapmi galgá diekkár vuodđojurdaga mielde dáhpáhuvvat ja stivrejuvvo, de dat eaktuda luhttámuša ja rabas kanálaid oassálasttiid gaskka, vai besset ovttasdoaimmahit bargamušaid mat dovnot ulbmiliidda mat áddejuvvojit sullii ovttaládje.

Nordlandsforskning ja Finnmárkku allaskuvla leat searválaga Norut Álttáin ja Norut Romssain čadahán dutkanprošeavtta man váldoulbmil lei gávnnahit leat go *Máhttolokten- sámi* oahppoplánabuktosat (LK06-S) dagahan ahte lea šaddan eanet ovttadássásaš skuvla ja oahpahus sámi álbmotjoavkkuide Norggas. Bargaeaddjin lei Oahpahusdirektoráhtta.

Máhttolokten – sámi árvvoštallamis leat boahtán golbma oasseraportta. Vuosttaš oasseraportta (NF-raportta nr.3/2009) *Samiske opplæring under LK06-samisk – Analyse av læreplan og tidlige tiltak for implementering* (LK06-sámi oahpahus – Oahppoplánaid ja ovdalaš atnuiváldindoaimmaid analyseren)

sisttisdoallá golbma fáttá. Álggos geahčadit historjjálaččat Norgga skuvlapolitihka sámiid ektui 1700-logu rájes ja gitta otnáži. Dasto čilgejuvvo iešalddis oahppoplánabuktosiid atnuiváldin. Dat čilgen lea vuodustuvvon LK06-S sámi oahppoplánadokumeanttaid, Sámedikki, fylkamánniid ja skuvlaoamasteddjiid váldodokumeanttaid analyseremiidda, ja jearahallamiidda mat leat dahkkon Sámedikkiin, fylkamánniiguin ja skuvlaoamasteddjiiguin. Ja dasto lea boahán vuosttaš árvvoštallan mii gieđahallá LK06S oahppoplánaid, mii lea huksejuvvon sihke oppalaš oahppoplánaid analyseremii ja maiddái L97S ja LK06 buohtastahttimii, dakko bokte ahte leat analyseren guoskivaš oahppoplánaid sisdoalu.

Raportta čájeha ahte Finnmárkku álbmot diehtá hui bures makkár rievttit ohppiin leat oažžut sámi oahpahusa ja sámegilli oahpahusa. Olggobealde Finnmárkku eai leat diet rievttit nu dovddus, ja doppe lea miha stuorát diehtajuohkindárbu. Hástalusat mat leat čadnon ođastusa atnuiváldimii, orrot leamen stuorábut olggobealde sámegiela hálddašanguovllu.

Nubbe oasseraporta (NF-raporta nr.6/2010) *Fra plan til praksis – Erfaringer med Kunnskapsløftet - samisk (LK06S)* (Plánas bargoeallimii – Máhttolokten – sámi vásáhusat) lea iskan movt LK06-S lea váldojuvvon atnui muhtun válljejuvvon skuvllain. Das leat geahcčan sihke davvi-, julev- ja lullisámi giellajoavkkuid, sihke sámi guovlluin ja daid olggobealde. Das leat čuvgen dakkár beliid go sámegiel oahpahusa lágideami, oahpaheaddjegelbbolašvuoda ja oahpponeavvuid. Iskkadeapmi lea earet eará huksejuvvon seamma skuvlla skuvlajođiheddjiid, oahpaheddjiid, ohppiid ja váhneamiid jearahallamiidda.

Raportta čájeha ahte leat erohusat mii guoská sámegiel ja sámegilli oahpahussii. Oahppit mat orrot olggobealde guovddáš sámi guovlluid eai oaččo seamma gielalaš doarjaga ja kulturdoarjaga olggobealde skuvlla birra go dat oahppit geat ássat báikkiin gos sámegiella lea nanus. Birrašiin gos sámegiella lea nanus, lea maid sámi kultuvra, sámi duodjeárbevierut ja sámi servodateallin minddár hui nanus. Dan golmma sámegiela guovlluin leat sierralágan hástalusat sihke dan ektui mii guoská oahpaheddjiid ja oahpponeavvuid skáhppomii, ja maiddái das makkár oktavuoha lea oahppoplánaid áigumušain ja duohta dilis – makkár veahkkevárit leat gávdnamis, nugo iešguđetlágan mediat ja giellabáikkid. Dat guoská earenoamážit lullisámi oahpahussii.

Dutkit eai leat gávnahan ahte Máhttoloktema ođasmahttinjurdagii lea biddjojuvvon beare ollu deaddu, ja sii leat dán rádjái oaidnán unnán mii lea nuppástuvvan ovddeža ektui maŋŋil go *Máhttolokten- sámi* váldojuvvui atnui. Dutkit celket loahppaárvoštallamisahte:

Skuvla mas leat beajos olgguldas rámmat, ja mii ii oaččo seammadássaš nannenfaktoriid ge, illá sábtá fállat seammadássaš skuvlejumi buot ohppiide.

Goalmmát oasseraporta (NF-raporta nr.3/2011) *Rett til samisk opplering – ideal eller realitet* (Riekti oažžut sámegiel oahpahusa – ideála vai duohtavuoha) lea kárten mas geahčadit movt oahppit ieža árvvoštallet sámegieloahpahusa. Kártemis leat mielde vuoddoskuvlaoahppit 5.jahkeceahki rájes ja oahppit joatkkaskuvllain.

Raporta dokumentera dan movt oahppit ieža árvvoštallet iežaset máhtolašvuoda sámegielas, geavahit go sámegiela ruovttus ja ustibiiguin, makkár oaidnu ohppiin lea sámegielfágii skuvllas ja movt sii árvvoštallet sámegieloahpahusa bargovugiid, oahpponeavvuid ja árvvoštallanvugiid.

Eanas oahppit árvvoštallet sámegielfága dehálažžan ja ávkkálažžan, muhto oavvildit maid ahte dat fága lea gáibideaddji. Kárten čájeha ahte giela válljen vuosttaš-dahje nubbingiellan orro oalle muddui vuolgimin das makkár dilli sámegielas lea ruovttus ja lagasbirrasis.

Eanas oahppit árvvoštallet ahte sámi oahpponeavvut eai leat buorit.

3.5 Sámi oahppi rievttit ja oahppanbiras

3.5.1 Goabbatlágan rievttit vuoddo-ja joatkkaoahpahusas

Sámi ohppiin vuoddo- ja joatkkaoahpahusas leat oahpahuslága mielde goabbatlágan rievttit sámegioloahpahusa ektui. Buot sámi guovlluid vuoddoskuvlaohppiin lea § 6-2 mielde riekti oažžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii. Olggobealde sámi guovlluid lea vuoddoskuvlaohppiin riekti oažžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii go unnimusat 10 oahppi seamma suohkanis hálidit diekkár oahpu, ja nu guhká go leat 6 oahppi vel báhcán seamma jovkui. § 6-3 mielde lea sápmelaččain joatkkaoahpahusas riekti oažžut sámegielaohpu, muhto sis ii leat lágas nannejuvvon riekti oažžut oahpahusa sámegillii.

Oahpahuslágas daddjo ahte departemeanta sáhtta ráhkadit lánkaásahusaid maid vuodul muhtun skuvllain, kurssiin dahje luohkain galgá sáhttit fállat oahpu sámegielas dahje sámegillii dahje fállat earenoamáš sámi fágaid joatkkaoahpahusas. Diekkár lánkaásahus ii leat vel boahtán. Ii oktage joatkkaskuvla leat geatnegahttejuvvon lánčit oahpu sámegillii dahje Mahttolokten – sámi oahppoplánabuktosiid mielde, muhto dan gal dahket sámi joatkkaskuvllat. Joatkkaskuvllat leat dušše geatnegahttejuvvon geavahit daid oahppoplánaid sámegielas ja muđui čuovvut dárogiel oahppoplánaid go lágidit oahpahusa ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan. Dála lágat (mearrádusat) orrot leamen eahpečielgasat sámi álbmoga joatkkaoahpahusa ektui. Riekti oažžut oahpu sámegillii joatkkaoahpahusas ferte nannejuvvot lágain dahje lánkaásahusain, ja geatnegasvuohta lágidit oahpu *Máhttolokten – Sámi* oahppoplánabuktosiid mielde joatkkaoahpahusas ferte mearriduvvot sierra lánkaásahusain. Dat mearkaša ahte šaddá divvut oahpahuslága 6.kapihttala ja oahpahuslága lánkaásahusa.

ILO-konvenšuvnna nr. 169 artihkkalis 26 daddjo ahte galget ásahuvvot doaimmat mat sihkkarastet dáid álbmogiid lahtuide unnimusat seamma buriid vejolašvuođaid oažžut oahpahusa buot dásiin go riikka servodagas muđui. Ja 21. artihkkalis daddjo ahte daid álbmotjoavkkuid lahtuin galgá leat unnimustá seamma vejolašvuohta oažžut fidnooahpu go eará ássiin riikkas. Dat ferte maid mielddisbuktit ahte sihkkarastá seamma buriid vejolašvuođaid sápmelaččaide joatkkaoahpahusas go riikka álbmogis muđui, ja seammás maid ahte riekti oažžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii lea seamma go vuoddoskuvllas. Lea váttis dadjat ahte dákkár dilli lea dál.

Maiddái mánáidkonvenšuvnna artihkal 30 addá lánkavuoddu ásahit earenoamáš doaimmaid nannen váras sámegiela ja sámi kultuvrra. Rievttit mat sámi ohppiin leat álbmotrievtti vuodul, gustojit beroškeahhtá das leat go sii vuoddoskuvllas dahje čuvvot go joatkkaoahpu. Danin áigu ge Sámediggi ain bargat dan badjeli ahte sámi ohppiid vuoigatvuođat joatkkaoahpahusas duohtandahkkojuvvojit ja nannejuvvot lágas, nu ahte dárú lánkamearrádusat dadjet dan seamma maid álbmotrievttalaš mearrádusat dadjet, vai šaddet seammalágan vuoigatvuođat vuoddoskuvllas ja joatkkaoahpahusas.

3.5.2 Oahpaheddjiid oččodeapmi

Sámi servodagas leat stuora hástalusat nagodit oččodit doarvái oahpaheddjiid. Mii dárbbášit sámegiela oahpaheddjiid ja oahpaheddjiid geain lea máhttu sámegielas ja diehtu sámi servodahkii gullelaš dilálašvuođaid birra. Vuoddu man ala boahteáiggi hukse, leat studeanttat geat váldet oahpaheaddjeoahpu. Almmá oahpaheddjiid haga geat máhttet oahpahit sámegielas ja sámegillii, eat jovssa dan ovdáneami sámi servodagain maid hálidit.

Álbmotčoahkkimiin 2011 giđa bodii čielga gohččun Sámediggái ahte diggi ferte johtileappot álgit bargat oččodit eanet sámegiel oahpaheddjiid. Seammás lea Sámediggi áican ahte jagis 2011 ledje dušše njeallje gelbbolaš ohcci Sámi allaskuvlla sámi oahpaheaddjeohppui. Dat mielddisbuktá ahte oahpaheaddjeoahppu ii álggahuvvo 2011 čavčča. Diekkár ovddosmannu ii leat buorre go diehtá ahte váilot ollu sámegiela oahpaheaddjit, muhto diet váttisvuohta ii leat čuolbman dušše sámi oahpaheaddjeohppui. Maiddá riikkas muđui oaidná ahte vaikko leat čađahan divrras ánggirdemiid

oččodan dihte olbmuid ohcat oahpaheaddjeohppui, de leat unnát ohccit, ja unnán gelbbolaš ohccit dien ohppui.

Sámediggi lea guhkit áiggi juo vuoruhan sierra oahppostipeanddaid sidjiide geat álget sámi ovdaskuvla- dahje dábálašoahpaheaddjeohppui. Sámedikkis leat maid sierra stipeanddat maid sáhttet ohcat studeanddat geat váldet allaoahpu sámeielas. Die lea Sámedikki dihtomielalaš oahpahaspolitihkalaš vuoruheapmi, mii mielddisbuktá ahte eará oahpahasat main maid váilu gelbbolašvuohta sámeielas, eai oaččo seammalágan movttiidahttima. Sámediggi oaidná ahte lea stuora dárbu sámeielagiidda earet eará dearvvašvuođasuorggis, politidoaimmain ja duopmostuollo-/riekteásahusain. Muhto daid rámmaeavttuid siskkobealde mat dál leat Sámedikkis, ii leat vejolaš vuoruhit buot daid oahpahussurvggiid main livččii duohta dárbu nannet sámeielgelbbolašvuođa ja kultuvrra. Lea guhkit áiggi juo leamaš váttisvuohtan dat ahte váilot sámeielat oahpaheaddjit, ja Sámedikki mielas lea ain dárbu earenoamážit čalmustahttit oahpaheaddjeohpu, go smiehttá movttiidahttindoarjagiid nugo oahppostipeanddaid.

Jahkásaš bušeahhtamearrádusain maid Sámedikki dievasčoahkkin dahká, lea vejolaš divodit vuoruhanlisttu mii guoská allaoahpu oahppostipeanddaide. Muđui áigut giedáhallat eará prinsihpalaš gažaldagaid mat gusket sámi alitdási ohppui sierra čielggadusas dahje diedáhusas mas meannudit sámi alitdási oahpu.

Sámediggi oaidná ahte jus galgat lihkostuvvat sihke bargguin mii guoská oahpaheaddjeohppui ja maddái eará alitdási oahpuiguin, de dat ferte leat ovttasbargu mas mánga eará oassálasti leat mielde. Sámedikki mielas lea buorre ja ávkkálaš go lea álggahuvvon čielggadeapmi mii galgá árvoštallat sámi allaoahpu ja dutkama. Butenschon-lávdegoddi lea dál čielggadeamen ollu dilálašvuođaid mat gusket sámi dutkamii ja allaohppui našunála, regionála ja internašunála geahččanguovllus. Čielggadeapmi galgá gárvvistuvvot loahpageahčen 2011. Lávdegoddái leat válđojuvvon lahtut oalle viidát, njunuš oahpahas- ja dutkaninstitušuvnnain mat barget sámi gažaldagaiguin Davviriikkain, ja lea earenoamáš buorre go lávdegoddái leat vállejuvvon áirasat viidát fágalaččat ja geográfalaččat. Sámediggi hálida namuhit dan buori konsultašuvdnabarggu mii leamaš dan oktavuodas go leat nammadan olbmuid dien lávdegoddái. Sámediggi lea duhtavaš go lávdegottis leat gelbbolaš sámi ovddasteaddjit suomabealde, ruoŧabealde ja norggabealde, ja go Máhttodepartemeanta deattuhii Sámedikki evttohasaid go nammadii lávdegoddái áirasasiid.

Lávdegoddi galgá čielggadit movt dutkan ja allaoahppu sáhttá doaibmat eavttuidbiddjin ja ovdánahttin sámi servodaga ovddideamis. Dan oktavuodas galgá lávdegoddi maid čielggadit movt oččodit studeanddaid sámi allaohppui, movt dat lea vuodđun servodatovddideapmái ja dasa ahte nannet nanu dutkanbirrašiid.

Lávdegoddi galgá dasa lassin vel árvoštallat Sámi allaskuvlla ovdáneami diedalaš allaskuvlan ja das viidáseappot eamiálbmotuniversitehtan. Dan oktavuodas lea ge hui buorre go lávdegoddi giedáhallá sámi allaoahpu miehtásámi oktavuodas. Sámi allaskuvllas lea earenoamáš hástalus lágideat sámi oahpaheaddjeohpu maddái lulli- ja julevsámi giellaguovlluide, áinnas rastá rájiid doaibman, mii mearkkašivččii ahte ásahuvvo ovttasbargu ásahusaiguin Ruotas ja Suomas mat barget oahpahasain.

Mii guoská dasa ahte oččodit eanebuid váldit alitdásis sámi oahpu, de lea sámeiel institušuvnnain duppal hástalus. Sámi institušuvnnat gilvalit oažžut daid seamma studeanttaid maid eará universitehtat ja allaskuvllat miehtá Davviriikkaid maid oččodit. Lassihástalus sámi institušuvnnaide lea ahte ollu studeanttat mat sáhtáše álgit studeantan dohko, fertejit vuos oažžut vejolašvuođa háhkat dárbbalaš máhtu sámeielas.

Sámediggi lea 2010:s leamaš mielde ánggirdanbarggus *Gollevirgi – Drommejobben*, man ulbmil lei oččodit ohccit ovdaskuvla- ja vuodđoskuvlaoahpaheaddjeohppui Finnmárrkus. Dat lei ovttasbargu mas ledje mielde earet eará Sámi allaskuvla, Finnmárrku allaskuvla ja Finnmárrku Fylkamánne. Sámedikki sávaldat lea ahte sullasaš ánggirdanbarggut čađahuvvoše maddái guovlluin lulleis Finnmárrku.

Sámediggi áigu cavčča mielde váldit oktavuoda iešguđetlágan ovttasbargoverddiiguin ja plánet stuorat ánggirdeami skuvlajahká 2012/2013. Das galget maid leat mielde julev-ja lullisámi guovllut.

Sámediggi oaidná almmatge ahte ii leat ávki dušše dákkár ánggirdandoaimmaid čađahit go galgá sihkkarastit studeanttaid oahpaheaddjeohppui ja eará alitdási ohppui Sámi allaskuvlii dahje eará allaskuvllaide. Lea maid dárbu geahčadit lohkanfálaldagaid ja lohkanbáikki doaimmaid organiserema ollislaččat, nugo studeanttaid orrun-ja astoáiggefálaldagaid.

Suohkaniin ja fylkasuohkaniin fertejit leat virgeráidalasbagadallit geain lea máhttu sámegeias ja diehtu sámi servodahkii guoskivaš dilálašvuodaid birra. Sis livččii dehálaš doaimbá go galget bagadit ohppiid makkár skuvlema galget válljet viidáseappot. Oahppit fertejit oažžut dieđuid dan birra makkár oahppo- ja bargovejolašvuodát sis leat go válljejit sámegeias viidásit oahpus. Sámediggi lea ságastallan Máhttodepartemeanttain dan birra ahte sámi ofelaččaid mandáhtta maid berre sistisdoallat ahte sii juogadit dieđuid sámegeias lohkanfálaldagaid birra ja studeantaeallima birra maŋŋá go geargá joatkkaskuvllas. Lea maid leamaš ságas čohkket buot sámi oahppofálaldagaid buot guoskivaš allaskuvllaid ja universitehtaid neahttasiidduide, ja maiddá Máhttodepartemeanta ja Sámedikki neahttasiidduide. Dat lea oassi sierra našunála rekrutterenstrategiija diehtujuohkindoaimmain. Dan barggus lea Sámediggi leamaš mielde ja lea leamaš ráđđádallamiin mat gusket strategiijadoaimmaide.

3.5.3 Oahpaheaddji – oahppi luohttámušolmmoš

Jus oahppi galgá sáhttit ovdánit máhtu dáfus ja maiddá persovnnalaččat, de gáibiduvvo ahte skuvlla árgabeivviin lea oavil, dan láhkái ahte lea molsašuddi oahpahus mii lea heivehuvvon oahppái. Skuvla ferte leat dakkár sosiála báiki gos oahppi bures loaktá áiggi. Oahppi ferte hástaluvvot sihke máhtu ja árvvuid dáfus, ja oahpahus ferte leat heivehuvvon oahppi iežas eavttuide, ja das galgá váldit vuhtii oahppi sosiála duogáza, ealáhusgullevašvuoda ja máhttodási. Buot diet gáibidit ahte skuvllas leat pedagogalaččat čeahpes oahpaheaddjit. Oahpaheaddji lea oahppi lagamus luohttámušolmmoš. Lea oahpaheaddji gii beaivválaččat gaskkusta oahpu, kultuvrra ja árvvuid. Lea oahpaheaddji gii buoremusat oaidná ja dovda oahppi skuvlabirrasis. Diehttelas ferte oahpaheaddji leat gárvvistuvvon, sihke fágalaččat ja olmmošlaččat, hálldašit iežas válddi ja ovddasvástádusa oahppi ektui fágalaččat čehpet ja kultuvrralaččat oadjebas vuogi mielde.

Lassin dasa ahte gáibiduvvojit oahpaheaddjit geain lea fágalaš máhttu, lea diehttelas ášši ahte oahpaheaddjibarggus fertejit maid leat buorit rámmaeavttut. Mii diehtit ahte sámegeias oahpaheddiin dávjá lea váttis bargodilli, sihke fágalaš birrasa dáfus ja maiddá go guoská njuolgut bargobirrasii. Dakkár dilli lea earenoamážit dain suohkaniin gos sámi oahppit leat biedgguid mánggáin skuvllain. Eaŋkiloahpaheaddjit geat johtet skuvllas skuvlii fállat ohppiide dárbbášlaš oahpahusa, vásihit dávjá ahte sii leat hui okto. Ii leat sámi fágalaš dahje pedagogalaš fágabiras doarjjan, ja seammás sii dovdet maid dego duvdiluvvon eret skuvllaid oahpaheaddjeoavkkus, ja dan láhkái gáidet bargobirrasis eret, vaikko eai hálidivčče ge dan.

Diekkár váttis dilálašvuoda boadus lea ahte sámi oahppi čađat šaddá vásihit oahpaheaddjelonohallama, mii dagaha ahte heaitá čuovvumis oahpahusa dahje njuolgut juo botke oahpu. Dát hástalusat namuhuvvojit maid Mánáidáittardeaddji raporttas mii lea sámi mánáid mieldeváikkuheami birra¹⁰. Sámedikki mielas, mii lea sámi mánáid áittardeaddji, lea dákkár skuvlaárgabeaivi dohkemeahttun.

¹⁰ Rätten til delaktighet och inflytande för samiska barn och ungdomar (2008:27)

Danin ferte ge oahpaheaddjis, su doaimmas nugo sámi máná luohttámušolbmos, leat seamma buorre bargodilli go eará oahpaheddjiin. Oahpaheaddji dárbbáša su doaimmas fágalaš vuodu ja oktavuoda dahje čanastaga buori bargobirrasii. Dasa lassin lea dehálaš ahte bargoaddi doarjumiin čuovvu oahpaheaddji fágalaččat ja pedagogalaččat. Juohke oahppis lea riekti oažžut kvalitehta ja sisdoalu dáfus buori oahpu. Skuvlla (skuvlla oamasteaddji) geatnegasvuohta lea ge oahpaheaddji čuovvolemiin bearráigeahččat ahte oahppi oažžu nu buori ávkki go vejolaš oahpahusas.

Stáhta oahpahuseiseválddit leat searválaga bargiidorganisašuvnnaiguin, KS:ain ja universitehtaiguin ja allaskuvllaiguin ráhkadan bissovaš našunála strategiija oahpaheddjiid joatkkaohpaheapmái; *Kompetanse for kvalitet (Gealbolokten danin go dárbbášuvvo kvalitehta)*. Okta 2009-2012 oasseulbmiliin lea háhkat lassi gelbbolašvuoda oahpaheddjiide dárogiel ja sámegiel fágain, matematihkas ja engelasgielas, ovddeustá nuoraiddásis. Sámedikki gelbbolašvuodadárbbu kárten sámi skuvllain čájeha ahte lea dárbu loktet gelbbolašvuoda sámegielas, earet eará fágačállimis ja lohkamis, guovttegielatpedagogihkas ja nana oahpahanmálliid geavaheamis. Dasa lassin lea maid dárbu háhkat lassigelbbolašvuoda das movt árbemáhtu fievrredit luondufágii, servodatfágii, matematihkkii ja eará fágaide. Matematihkas lea maid dárbu hukset gelbbolašvuoda mii guoská sámegiel fágatearpmaide ja praktihkalaš metodaide geavaheapmái. Lea maid dárbu nannet gelbbolašvuoda earet eará engelasgielas, duojs, mánggakultuvrralaš áddejumis ja eamiálbmotpedagogihkas. Našunála gealboloktendoaimmat áimmahuššet hui unnán daid dárbbuid mat sámi skuvllaid oahpaheddjiin ja sámegielat oahpaheddjiin leat.

2010 loahpageahčen juolludii Oahpahusdirektoráhtta 2 000 000 ruvno sámi skuvllaid gelbbolašvuodanannemii Máhttolokten-sámi oktavuodas, ja ulbmiljoavku ledje vuoddoahpahusa oahpaheaddjit. Doarjat galget movttiidahttit nannet gelbbolašvuoda sámegielas ja sámi kultuvrras sámi skuvllain. Doarjagat eai geavahuvvon 2010:s, ja sirdojuvvo jahkái 2011. Sámedikki 2011 bušeahta divodeamis, áššis 22/11, fievrreduvvui Oahpahusdirektoráhta doarjja bušeahttakapihttalii 17.2 Earenoamáš prošeavttat, sámi skuvlla gelbbolašvuodanannen Máhttolokten-sámi oktavuodas. Bušeahta Kap.17 sisttisdoallá hálddahusdási jođihangoluid. Eai leat biddjojuvvon eará gáibádušat go dat ahte doarjagat galget geavahuvvot Oahpahusdirektoráhta juolludanreivve ulbmila mielde. Sámi allaskuvla lea, Sámedikki bargogohččuma mielde, ráhkadan lotnolas lassi-ja joatkkaohpahussii prinsihpaid – sámi oahppoplakáhta. Vuolláičállojuvvon soahpamuša mielde galgá Sámi allaskuvla maid čađahit dan lassi-ja joatkkaohpahusa.

3.5.4 Ovttasbargu gaskal skuvlla ja ruovttu

Váhnemiin ja váhnensadjásaččain lea stuora ovddasvástáduš gozihit iežaset mánáid oahppama ja ovdáneami. Mánáid oahppanmoktii váikkuha ollu dat go váhnemat atnet beroštumi iežaset mánáid oahpus. Muhto lea skuvlla ovddasvástáduš gozihit ovttasbarggu ruovttuin. Skuvlla ja ruovttu ovttasbargu lea dehálaš go galgá ásahit buriid oahppandilálašvuodaide guđege mánáid ja maiddáid go galgá oažžut buori oahppanbirrasa ohppiidjoavkkuide ja skuvllii minddár. Váhnemiid miellaguoddu skuvllii ja oahpahussii mearkkaša ollu mánáid oahppanmoktii. Váhnemat fertejit duođas beassat leat mielde ovttasbarggu ja sis ferte leat duohta miel demearridanfápmu, jus galgá leat buorre ovttasbargu gaskal skuvlla ja ruovttu. Ovttasbarggu ulbmil galgá leat ahte mánáid loktet áiggi skuvllas, leat oadjebasat ja ohppet bures. Skuvlla ja ruovttu ovttasbargui mearkkaša maid ollu dat man ollu máhttu ja diehtu oahpaheaddjis lea sámegiela ja sámi kultuvrra birra, ja movt skuvla vuostáiváldá sámi ohppiid ja váhnemiid.

Muhtun sámi oahppit sáhttet muosáhit sihke dorvvohisvuoda ja váttis beaivválaš dili skuvllas. Earenoamážit guovlluin gos sámegealla ja kultuvra lea rašes dilis. Dain guovlluin vásihit oahppit vel dál nai givssideami iežaset sámi gullevašvuoda dihtii. Muhtun oahpaheaddji muitala ná:

”Duollet dálle vásihit mii maid ahte hárdet ohppiid danin go sii leat sápmelaččat, muhto mun láven álo lohkat ahte sii galget oadjebasvuodas leat nugo sii leat, dainna kultuvrrain mii sis lea, ja de ferte dušše čilget ahte buohkat leat seammaárvosáččat, ja ahte mii galgat čavláivuodain guoddit dan liige kultuvrra mii mis lea.” (Jearahallan oahpaheddjiin 24.05.2011).

Bearaš ja sohka leat mávssolaččat ja hui guovddážis sosialiseremis, ja leat mielde nanosmahttimin mánáid ja nuoraid identitehta. *Máhttolokten* -sámi oahpahusa prinsihpain leat dat namuhuvvon ovttasbargu ruovttuin vuolde:

”Mánát ja nuorat leat maid oassi sosiála fierpmádagas ja sogas, mii lea veahkekin bisubeamen ja nannemin identitehta ja árbeárvvuid. Váhneiid/váhnesadjásáččaid, áhkuid ja ádjáid, soga, ristváhneiid ja ustibiid kulturmáhttu galgá adnojuvvot árvvus oahpahusas.”

Go skuvllas lea buorre ovttasbargu ruovttuin, de lea vejolaš geavahit ohppiid áhkuid ja ádjáid, bearraša ja earáid báikkálaš servodagas árbedieduid viidásit fievrredeamis. Dat lea mielde nannemin ohppiid sámi identitehta.

Ollu oahppit vázzet skuvlla dakkár skuvllain gos leat dušše moattes geain lea sámegeall oahpahus. Dábalaččat ožžot diet oahppit sámegeall oahpu gáidosisoahpahussan. Dat sáhtta buktit hástalusaid dan ektui ahte nákcet geavahit oahpus ávkin dan máhtu mii bearrašis ja sogas lea. Dan ferte sihke dat skuvla gos oahppi vázzá, ja skuvla mii fállá oahpahusa atnit muittus ja dihtomielas go plánejit oahpaheami.

Lea našunála mihttomearri ahte Norgga skuvllat galget váldit atnuti nugohčoduvvon Feide-modealla (Oahpahussuorggi oktasaš elektruvnnalaš identitehta), oktasaš IKT-siskkáldasstruktuvrra, seamma elektruvnnalaš identitehta buot skuvllaide ja oahppoásahusaide. Jagi 2012 mielde galget buot skuvllat váldán atnui Feide-gulahallanmodealla. Feide lea identifiserenvuogádat ohppiide, váhnenovddasteddjiide, oahpaheddjiide ja rektoriidda, mii galgá dahkat oahpaheaddji ja oahppi ja skuvlla ja ruovttu gulahallama álkibun. Ollu skuvllain lea SMS šaddan deháleamos gulahallanvuohki gaskal oahpaheddjiid ja ohppiid ja ruovttu-skuvlla ovttasbargus.

Lea dehálaš ahte sihke guovddáš eiseválddit, nugo lánkaaddit ja eiseválddit mat lánkamearrádusaid galget fápmuibidjat, gullet sámi váhneiid jiena. Sámi váhnenfierpmádaga leat dan oktavuodas dehálaččat. Váhnenfierpmádaga bargu lea guhkit áiggi leamaš lossat sámi váhneiid dan sivas go leat guhkes gaskkat ja unnán ángiris olbmot geain lea vejolašvuolta geavahit astoáiggi eaktodáhtolaš váhnenbarguide. Danin eai leat ge Sámi váhnenfierpmádagas leamaš dat eavttut mat das galggaše leat go galget bargat oahpahaspolitihkalaš gažaldagaiguin.

Sámediggi oáččui 2010:s vuosttaš geardde miedáhusa dan vuodđojurdagi ahte ráđdehusa mánáidgárdiid Váhnenlávdegoddái (dárogiilli FUB) dárbbasuvvo maid sámi váhnenáirras. Sámediggi lea evttohan ja ožžon lávdegoddái nammaduvvot ovttá váhnenovddasteaddji áigodahkii 2010-2014. Sámediggi lea maid bargamin oázžut sámi váhnenáirasa Vuoddoahpahusa váhnenlávdegoddái (dárogiilli FUG), go dasa galget nammadit olbmuid ođđajagimánus 2012.

3.5.5 Oahpponeavvut

Sámi oahpponeavvut leat Sámedikki ovddasvástáduš. Sámi oahpponeavvuid vátnivuolta lea leamaš oahpahaspolitihkalaš ášši masa mediat leat giddden eanemus fuomášumi. Sámi oahpponeavvuid

vátnivuohta buot fágain ja buot luohkain lei guovddáš fáddán dalle go *Máhttolokten – sámi* váldojuvvui atnui. Maŋemus jagiid leat oaidnán ahte sámi mánáid ja nuoraid oahpponeavvodilli lea buorránišgoahtán. Čilgehus dasa lea sihke Sámedikki ulbmilaš plána oahpponeavvuid ovddideapmái, ahte sámi lágádusat leat áššái giddden nu stuora fuomášumi ja nuvttá oahpponeavvut mánáidgárddiide ja skuvllaide, ortnet mii lea leamaš 2008 čavčča rájes. Joatkkaoahpahusa oahppit ožžot našunála dásis nuvttá oahpponeavvuid, maiddá dat ortnet lea leamaš 2008 rájes.

Liikká lea ain dárbu nannet oahpponeavvuid ráhkadeami vel eanet go dat maid Sámediggi dál ekonomalaččat sáhtta dahkat, dahje maid sámi servodat ieš nákke. Bargojoavku, mas leat mielde Máhttodepartemeantta, Sámedikki ja Oahpahusdirektoráhta ovddasteaddjit, lea evttohan rievdadusaid mat galggaše oažžut buorretoaibmi oahpponeavvoráhkadeami.

Ovdal leat čalmmustahtán dan ahte ráhkadit fágaidgaskasaš fáddaoahpponeavvuid, sihkkarastin dihtii oahpponeavvuid goittotge muhtun fáttáide juohke ceahkis. Sámediggi doarju dál čadačovvu oahpponeavvuid sámegillii, sihke girjjiid ja digitála veahkkeneavvuid. Okta vuohki lea ahte jorgalit ja heivehit oahpponeavvuid eará gielain sámegillii, muhto lea seammás maid dárbu ovddidit sámi oahpponeavvuid juo álggu rájes muhtun sámegillii, ja dasto almmuhit daid oktanis buot sámegielaide ja dárogillii.

Sámediggi oaivvilda ahte skuvllaid oamasteaddjit galget diehtit iežaset ovddasvástádusa go smiehtá oahpponeavvuid ja dan ahte áimmahuššat sámi ohppiid rievtti oažžut oahpu. Nuvttá oahpponeavvuid juohkinortnet lea leamaš ávkkálaš. Dainna ortnegiin leat sáhtán sihkkarastit buot sámi skuvllaide sámi oahpponeavvuid, beroškeahtá suohkana ruhtadilis. Skuvlaoamasteaddji ovddasvástádus ferte šaddat čielgaseabbon. Sámediggi oaivvilda ahte leat skuvlaoamasteaddjit geain lea váldoovddasvástádus sihkkarastit skuvllaide sámi oahpponeavvuid, ja danin áigu Sámediggi árvoštallat nuvttá oahpponeavvoortnega.

Sámediggi oaidná maid dárbbu ásahtit lagat gulahallama lágádusaiguin ja skuvlaoamasteddjiiguin áššiin mat gusket oahpponeavvuid geavaheapmái ja buvttadeapmái. Dat ahte eai leat skáhpon oahpponeavvuid go bidjet johtui almmolaš ođastusa, ii leat váddun dušše sámi skuvllain, maiddá dárju skuvllat leat leamaš ođasmahttejuvvon oahpponeavvuid haga maŋjel go *Máhttolokten* váldojuvvui atnui. Stuora hástalus lea dat ahte eai gávdno vaikko man ollu oahpponeavvoráhkadeaddjit, áibaida eai lulli- ja julevsámi guovlluin.

Máhttolokten buvttii 2006:s digitála gálgga viđat gálgan skuvlii, lassin lohkamii, čállimii, rehkenastimii ja njálmmálaš ovdanbuktimii. Maiddá sámi nuorat leat “digital natives”, sii álgget árrat juo geavahit digitála reaiduid. Digitála skuvla gáibida maid ahte oahpponeavvuid ráhkadeamis fertejit hálddašigoahtit teknologalaš innovašuvnnaid. Dalle go álggahuvvui nuvttá oahpponeavvoortnet joatkkaskuvlaoahppiide, de oste hui ollu skuvla-PC:aid. Dat mielddisbuvttii ahte áshuvvui sierra fylkasuohkan oahpponeavvobuvttadeaddji NDLA (Našunála digitála oahppanarena).

Skuvllat geavahit dájvja oahppanlávddi, mii lea intraneahhta gos oahpaheaddit, oahppit ja váhnemat sáhttet gulahallat. Diekkár oahppanlávddit geavahuvvojit sihke pedagogalaččat ja hálldahusbargguin. It’s learning ja Fronter geavahuvvojit eanemusat Norgga skuvllain. 2011 giđa čadahedje buot maŋemusjagi oahppit joatkkaskuvllas eksámena elektruvnnalaččat čálalaš eksámeniin.

Dán rádjái lea váilon oppalašlistu mas oaidná buot oahpponeavvuid mat leat gávdnamis. Danin lea Sámediggi bidjan ollu návccaid prošehtii mii galgá ovddidit oahpponeavvobáikki internehtti, gosa galget čohkkejuvot buot sámi oahpponeavvut. Dan neahttabáikki namma lea ovttas.no, ja dan lea Sámediggi ovddidan ovttas Senter for IKT oahpahusain. *Ovttas–Aktan–Aktasne–prošeavtta* vuosttaš oasi rahpan mearkkaše ge ođđa áiggi sámi oahpponeavvobarggus. Teknologalaš ilbmamat nugo elektruvnnalaš luohkkálatnja, elektruvnnalaš breahtha geavaheapmi oahpahusas leat ovdamearkkat dasa ahte oahpponeavvut leat miha eanet go dušše skuvlagirjijt.

Finnut Consult AS árvvoštalai 2006:s sámi oahpponeavvuid ovddidanortnega. Árvvoštallanraporttas leat muhtun rávvagat viidásit bargui. Raporta ii buktán makkárge čielga vástádusaid dasa makkár rolla Sámedikkis galggašii leat boahpteáiggis sámi oahpponeavvuid ovddideamis, muhto ávžžuhuvvui ahte dan ferte ain čielggadit viidáseappot. Árvvoštallan čuvgi earet eará dan ahte skuvllaide lea váttis oažžut oppalaš gova das makkár sámi oahpponeavvut leat gávdnamis.

Máhtodepartemeanta, Oahpahusdirektoráhtta ja Sámediggi leat 2010:s searválaga ráhkadan raportta “Doaimmat mat galget buoridit sámi oahpponeavvuid ovddideami ja buvttadeami “. Dan ávžžuhusat leat oassi duogášdieđuin maid dán dieđáhusa barggus leat geavahan. Raporttas boahdá ovdan ahte lea skuvlaoamasteaddji ovddasvástádus bearráigeahččat ahte oahpahuslága gáibádusat ja láhkaásahusat čuvvojuvvojit, ja dat mearkkaša ahte galgá skáhppot ohppiide oahpponeavvuid. Bargojoavku oaivvilda ahte doarjagat mat geavahuvvojit nuvtá oahpponeavvoortnegii, baicca galggaše geavahuvvot odđa oahpponeavvuid ovddideapmái.

Sámediggi lea ráhkadan ulbmilaš plána oahpponeavvuid ovddideapmái 2009-2012. Ulbmilaš plána višuvdna lea ahte galget gávndot buot fágasurggiin oahpponeavvut sihke lulli, -julev-ja davvisámegilli, vai joksá Mánáidgárddiid rámmaplána ja Máhttolokten-sámi oahppoplánaid áigumušmeriid. Okta ulbmliin lea ásahtit resursaskuvllaid oahpponeavvuid ovddideapmái.

Sámediggi hálida geahččalit iešguđetlágan vugiid movt oažžut buorroaibmi sámi oahpponeavvobuvttadeami ja movt oahpponeavvuid álkibut bidjat gávdnamassii. Sámediggi lea ruhtadan pilohtaproševtta Ájluovtta skuvllas Divttasvuonas, mii lea okta dain odđa doaimmain mat gusket oahpponeavvuid ovddideapmái. Skuvla lea gaskaboddosaččat ožžon resursaskuvla árvvu julevsámegiel oahpponeavvuid oktavuodas, ja lea ožžon bargun ovddidit oahpponeavvuid. Doppe galget ovddidit oahpponeavvuid skuvllas, luohkkábirrasiin, ja galget dasto geahčaladdat oahpponeavvuid ohppiiguin ovdal go loahpalaččat daid gárvvistit. Maiddá eará skuvllat sámi guovlluin leat čájehan beroštumi oahpponeavvuid ovddideapmái. Sámediggi diehtá ahte Elgá skuvla Engerdálas dáhtošii oažžut seamma árvvu ja ruhtadeami, ja ahte Guovdageainnu suohkan lea guorahallamin makkár sisdoallu Láhpoluobbala skuvllas galgá leat dasto go doppe eai leat šat doarvái oahppit doalahit skuvlla. Julevsámi pilohtaproševtta áigemearri lea biddjon 2011 rádjái, ja daid áiggiid lea ge Sámediggeráđđi árvvoštallamin proševtta. Árvvoštallan lea dehálaš dan ektui makkár geainnuid Sámediggi vállje go galgá viidáseappot bargat oahpponeavvobuvttadeami nannemiin, ja galgá gávnnahtit galgá go bargagoahtit doarjut eará resursaskuvlamálliid sámi guovlluin. Sámedikki bargun lea geahččat oahpponeavvopolitihka ollislaš geahččanguovllus, earet eará oahpponeavvuid ovddideami Ulbmilaš plána ektui, ja galgá maid árvvoštallat makkár sadji sámi lágádusain galgá leat oahpponeavvuid ovddideamis. Dat galgá dahkkot ráđđálaga sámi lagádusaiguin.

3.5.6 Sámi mánáid ja nuoraid vealáheapmi

Sámediggi lea ožžon diehttevassii ahte sámi mánát ja nuorat givssiduvvojit, maiddá danin go sis lea sámi duogáš. Givssideapmi dáhpáhuvvá luohkkálanjas, skuvlašiljus, ohppiid gaskkas ja maiddá gaskal oahpaheaddji ja oahppi. Buot lágán givssideapmi lea dohkkemeahttun láhtten, ja Sámediggi sávvá skuvllaid čájehtit ahte sii eai maktege dohkket givssideami. Earenoamáš duođalaš lea givssideapmi mii dáhpáhuvvá gaskal oahpaheaddji ja oahppi, gos oahpaheaddji čájeha dakkár miellaguottuid ja láhttema mii baldá oahppi ja billista oahppi oahppanberras. Buorre luohtámušvuolta gaskal oahpaheaddji ja oahppi lea áibbas mearrideaddjin oahppi oahppamii. Danin oaidná ge Sámediggi dárbbu geassit ohppiid vel eanet fárrui go galgá árvvoštallat oahpahusdili, masa maid gullá juohke oahppi oahppanbiras. Muhto dáhpáhuvvá maid nuppeguvlui givssideapmi; namalassii ahte oahppit givssidit oahpaheaddji. Diekkár dáhpáhusaid galgá bargoadi hui duođalaččat meannudit, ja ferte bargat ohppiid miellaguottuiguin, dat sáhtá eastadit givssideami ja nannet kultuvrralaš girjáivuoda ipmárdusa ja árvvu.

Givssideapmi dáhpáhuvvá maid siskkáldasat sámi servodagas, iešguđet sámi mánnájoavkkuid gaskkas, dan sivas go gullet vissis ealáhussii, geográfalaš guvlui dahje eará sivaide geažil. Ođđa dutkan čájeha ahte stuora oassi sámi mánáin šaddet gillát givssideami, dat lea oassi sin beaivválaš skuvladilis, ja dat lea hui duodalaš ášši. Sámediggi dáhttu giddet fuomášumi dien servodatváttisvuhtii, ja oaidná dárbbu nannet doaimmaid mat galget eastadit heajos guottuid mat olbmui leat sámivuhtii. Riiddut dahje riidobohciideaddji ságat našunála dási sámepolitiikkas viidánit dávjá gitta vuodđoskuvladássái, gos mánát fievrredit riidduid luohkkálatnjii ja skuvlašilljui. Sámeolitiikkárat ja guovddáš poliitiikkárat berrejit oažžut ipmárdussii dan movt diekkár riidosáгат váikkuhit sámi mánáide ja nuoraide, muhto seammás lea dehálaš ahte ii hávkadit buriid poliitiikkalaš oaivádallamiid mat galget leat min rabas servodagas.

Maŋŋá suoidnemánu 22.beaivvi 2011 dáhpáhusa ja Utøyasorbmemiid lea čuovga dal biddjojuvvon kultuvrralaš girjáivuhtii ja mánggakultuvrralaš Norgii. Norga lea álo leamaš mánggakultuvrralaš, maiddá ovdal go riiki boahthohte sisafárjeaddjit eará riikkain. Almmatge lea dilli ain nu ahte sámi álbmot ja sámi kultuvra lea amas eatnasiidda geain ii leat sámi duogáš. Diehtemeahttunvuohtha lea stuorámus sivan gierdameahttunvuhtii. Dieđuid ja máhtu bokte huksejuvvojit šalddit kultuvrraid gaskka. Sámi mánát leat mánggakultuvrralaččat, ja lea maid dehálaš čalmmustahttit sámi mánáid ja nuoraid bajásšaddandili, ahte sii galget dovdat oadjebasvuoda skuvllas ja astoáiggis ja ahte sin kultuvrralaš duogáš ádnojuvvo árvvus.

Mánáidlávdegoddi lea árvalan iežas oppalaš mearkkašeamis nr. 11 eamiálbmotmánáid ja sin vuoigatvuodaid birra mánáidkonvenšuvnna vuodul, movt dan konvenšuvnna galgá dulkot eamiálbmotmánáid ektui. Ii-vealaheaddji prinsihpa oktavuodas cealká lávdegoddi:

”States parties should ensure that public information and educational measures are taken to address the discrimination of indigenous children. The obligation under article 2 in conjunction with articles 17, 29.1 (d) and 30 of the Convention requires States to develop public campaigns, dissemination material and educational curricula, both in schools and for professionals, focused on the rights of indigenous children and the elimination of discriminatory attitudes and practises, including racism.”¹¹

¹¹ Mánáidlávdegoddi Oppalaš Mearkkašeami nr. 11 (2009) CRC/C/GC/11: General Comment no. 11: Indigenous Children and their rights under the Convention, punkt. 56.

Sámediggi oaidná dárbbu vel eanet diehtujuohkimii sámi kultuvrra ja sámi mánáid ja nuoraid vuoigatvuodaid birra Norgga skuvlaásahusain. Sámi ofelaččat lea buorre ortnet mii lea veahkkin juohkimin dieđuid sámi kultuvrra birra dárú ohppiide. Sámediggi oaidná dárbbu viiddidit diehtujuohkima vel eanet, nu ahte vuoddoeahpahusa oppalaš oahppoplánain speadjalastá sámi kultur máhttu miha buorebut go dál. Earet eará berrejit maid eará mánát go sámi mánát oahppat dáruiduhttinpolitihka birra ja makkár váikkuhusaid dat lea dahkan sámi servodahkii. Dieinna lágiin ožžot mánát eanet ipmárdusa das manne lea dárbu ásaht iešguđetlágan doaimmaid mat nannejit sámi mánáid ja nuoraid vuoigatvuodaid oahpahusa oktavuodas, ja ožžot maid buoret ipmárdusa das makkár mearkašupmi earet eará Sámedikkis ja sámi institušuvnnain lea ođđaáigasaš Norggas. Danin lea ge Mánáidlavdegotti ávžžuhus dehálaš njuolggadus man mielde Sámediggi ovttas eará eisválddiiguin galgá bargat.

3.5.7 Sámegeielaid dili

Oahpahuspolitihkalaš hástalus mii guoská buot sámi giellaguovlluide, lea ahte leat oalle unnán olbmot Norggas geat dieid gielaid hupmet. Lea hui eahpečielggas man oallugat duohtavuodas máhttet guđege sámegeiela, danin lea ge Sámediggi álggahan sierra giellaikkadeami, vai oažžut buoret dieđuid sámegeielaid dili birra. Lulli, -julev – bihtánsámegeiella ja nuortalašgeiella leat nu go diehtit eanemus duodalaš dilis. Go dán dieđáhusas eat earut dien gielaid, de dat lea danin go dáhttu lea lahkoniit oahpahusáššiiide oppalaččat. Oahpahusdieđáhusa čuovvolemá áigut čalmmustahttit konkrehtalaš strategijaid ja oahpahuspolitihkalaš doaimmaid iešguđet giellaguovlluin, ja dain galgat váldit earenoamážit vuhtii daid sámegeielaid mat leat eanemusat áitojuvvon.

Sámediggi lea juo čadahan politihkalaš doaimmaid maiguin dustet hástalusaid mat gusket earenoamážit áitojuvvon sámegeielaide. Dan dahkat earet eará go Sámediggi jahkásaš bušehtain lea vuoruhan oahpponeavvoovddideami lulli, -ja julevsámegeilli, ja addán oahppostipeanddaid studeanttaide geat váldet allaoahpu lulli, -ja julevsámegeielas. Bihtánsámegeiela ja nuortalašgeiela suodjaleapmi ja ovddideapmi leat dán rádjái unnán čalmmustahttejuvvon sámegeielas. Sámediggi oaidná dárbbu giddet eanet fuomášumi daid buot rašimus sámegeielaide, earenoamážit oahpahuspolitihkalaš doaimmain.

Sámediggedieđáhusa čuovvoleapmin galgá ráhkaduvvot sierra doaimmaplána, ja buot sámegeielaide guoskivaš doaimmat ja strategijat galget konkretiserejuvvon diekkár plánas.

Sámediggi oaidná maid dárbbu nannet sámegeielaohpu mánáide ja nuoraide geat eai leat sápmelaččat. Doaimmaplána galgat maid árvalit movt dan sáhtta bargat.

3.6 Sámedikki rolla, ovddasvástádus ja váldi oahpahussuorggis

Sámelága § 1-2 nanne ahte sápmelaččain galgá leat sin iežaset álbmotválljejuvvon Sámediggi, masa sápmelaččat Norggas válljejit áirasiid. Sámedikki ásaheapmi lea guovddáš ilbmun Vuodđolága § 110a ollašuttimis, gos daddjo ahte

”Det paaligger Statens Myndigheter at legge Forholdene til Rette for at den samiske Folkegruppe kan sikre og udvikle sit Sprog, sin Kultur og sit Samfundsliv”.

Sámediggi lea iešheanaláš riektesubjektta mii lea sirrejuvvon ráđđehusas. Dan geavaha dál sihke Sámediggi ja ráđđehus vuodđun¹² ja dat mearkkaša ahte ráđđehus ii sáhte politihkalaččat instrueret Sámedikki. Bajemus dási ulbmil Sámedikki politihkalaš doaimmaide, iešheanaláš álbmotválljejuvvon orgánan, lea sihkkarastit ahte diggi beassá eanemus lági mielde iešheanaláš doaimmat sihke politihkalaš orgánan ja hálddašanorgánan. Dat ii mearkkaš dan ahte galgá leat mihttomearrin ahte Sámediggi iešokto galgá dahkat mearrádusaid buotlágan áššiide maidda diggi ieš hálida mearridanválldi, muhto dat mearkkaša ahte Sámediggái dohkkehuvvo eanet válđi áššiin mat lunddolaččat gullet sámi álbmoga iešmearridanválldi siskkáldas osiide. Okta diein osiin leat sámi oahpahasgažaldagat, dan suorggis livččii lunddolaš ahte Sámedikkis lea eanet guovddáš sadi go das dál lea.¹³¹³

Sámedikki árvvoštallamis, maid professor Per Selle čadahe 2011:s, cealká son loahppajurddan ahte “juoga lea áibbas boastut”, go Sámediggi dán rádjái ii leat nagodan ráhkadit giella- ja oahpahasplánaid nugo sámi servodat vuordá Sámedikki dahkat.¹⁴¹⁴ Das čujuhuvvo viidáseappot ahte sivvan dasa ii leat dušše dat ahte guovddáš eiseválddiid bealis eai dohkket ollasii dan ahte Sámedikkis galgá leat válđi oahpahasáššiin, dat lea maid seamma ollu Sámedikki iežas organiserema ja politihkalaš vuoruhemiid (dahje váilevaš vuoruhemiid) sivva go sámedipolitiikka eai gidde fuomášumi oahpahaspolitihkkii. Árvvoštallan čujuha maid dasa ahte oahpahas lea okta guovddáš surggiin olles Sámedikki doaimmas, masa ollu eará politihkkasuorggit huksejit dahje man duohken dat leat.:

“Buot mii guoská giela ja oahpahusa beivebeapmái, beainválaš bearašgielas mánáidgárdái ja viidáseappot skuvllaide, berre mu árvvoštallama mielde gessojuvvot miha čielgaseappot ovdan ja oainnusindabkekojuvvot miha buorebut go dál.”

Oahpahusdieđáhus galgá čielggadit ja nannet Sámedikki rolla oahpahaspolitihkas. Otná dilis lea Sámedikki válđi ja ovddasvástádus oahpahusa lágasmearriduvvon vuoigatvuođaid čadaheamis eahpečielggas. Sámedikkis leat dál mánga iešguđetlágan rolla ja dikkis lea dahkamuš buot hálddašandásiin olles oahpahussuorggis. Sámediggi doaimmá sihke doarjagiid juohkin áсахussan, hálddašanorgánan mii galgá čuovvut lágas mearriduvvon hálddašanbargamušaid, politihkalaš orgánan, guláskuddanasahussan ja konsultašuvdnabeallelašžan. Seammás lea stuora hástalus ahte sihke sámi báikkálaš servodagain, suohkaniin, fylkasuohkaniin, fylkamánneámmáhiin, departemeanttain ja direktoráhtain lea nu unnán diehtu Sámedikki birra. Dan hástalus digastallá dieđáhus.

Sámedikki ovddasvástádus sámi oahpahasáššiin lea ovdánan cehkkiid mielde. 1993:s oáččui Sámediggi válđdi nammadit lahtuid Sámi oahpahasráđđái. Sámi oahpahasráđđi nammaduvvui 1975:s Girko- ja oahpahasdepartementii sámi skuvlaáššiid ráđđeaddi orgánan. Sámi oahpahasráđđi viiddiduvvui áiggi mielde ja oáččui sierra čállingotti. 1998:s addojuvvui Sámediggái válđi oahpahaslága § 6-4 vuodul ráhkadit lánkaásahusaid vuodđoskuvlla ja joatkkaohpahusa sámediel oahpahusa oahppoplánaide, ja joatkkaohpahusa earenoamáš sámi fágaid oahppoplánaide.

Oahpahaslága mielde galgá Sámediggi maid ovtta departemeanttain evttohit lánkaásahusaid dihto eará oahppoplánaide sámi guovlluid vuodđooahpahas ja ohppiide geat muđui ožžot sámediel

¹² Geahča earet eará bargojoavkku raportta mii lea geahčadan Sámedikki riektedili ja Lánkaossodaga ođđajagimánu 26.beaivvi 1995 reive.

¹³ Geahča Gáldu – Álgoálbmogiid vuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáža loahppárvvoštallama eamiálbmogiid rivttiid birra, Seminára iešguđetlágan oainnuid birra mat gusket iešmearrideapmái, Gáldu Čála – Eamiálbmotvuoigatvuođaid áigečála, Nr. 2/2009, “Sámi iešmearrideapmi: Oahpahas, dutkan ja kultuvra”, s.24.

¹⁴ Geahča Per Selle, Bergen Universitehta ja Norut Alta-Áltá, Sámedikki organisatuvrralaš hástalusat. Árvvoštallan, siidu 43.

oahpahusa vuodđoskuvllas ja joatkkaohpahusas. Muhto lea departemeanta mii galgá dohkkehít ja mearridit daid lánkaásahusaid. Sámediggi dohkkeha sámegeiela oahppoplánaid ja muhtun dihto fágaid oahppoplánaid joatkkaohpahusas daid rámmaid siste maid departemeanta mearrida. Nu ii beasa ge Sámediggi áibbas iežas oaivila mielde mearridit oahppoplánaide sisdoalu. Sámedikkis ii leat váldi mearridit duodjefága oahppoplánaid ja eará fágaid vuodđoskuvllas oahppoplánaid.

Oahppoplánaid lánkaásahusat oahpahuslága § 2-3 ja § 3-4 gohččot addit oahpu sápmelaččaide, sin giela ja servodateallima birra iešgudetge fágasurggiin. Daid rámmaid siskkobealde maid departemeanta mearrida, lea Sámedikkis váldi addit lánkaásahusa mii guoská diekkár oahpu sisdollui.

Váldi mii addojuvvui Sámediggái oahpahuslágas, lei vuosttaš lánkahálddašánváldi mii biddojuvvui njuolga Sámediggái lága bokte, mii ii lean delegerejuvvon lánkaásahusain. Dan válddi oaččui Sámediggi 1998:s, almmá makkárge hálldahusviiddidemiin mii livččii adnon dan čuovvoleapmái. Duohta dilis lei ge dasto Sámi oahpahusráđđi, mii lei Girko-ja oahpahusdepartemeantta vuollášaš etáhtta mii fágalaččat čuvvolii dieid bargguid. Easka jagis 2000 sirdojuvvui Sámi oahpahusráđi čállingoddi, mas ledje oktiibuot 25 virggi, Sámediggái.

Dat ahte manai nu guhkes áigi ovdalگو bargamušat ja ovddasvástádusa sirdojuvvui Sámediggái, lea várra báidnan ovttasbargu gaskal Sámedikki ja oahpahusovddasvástideaddji departemeantta. Nu aitto go 2008:s lei Sámediggi ja departemeanta fágalaččat hui garrasit vuostálaga gažaldagas ahte man muddui departemeanta sáhtta gohččut Sámedikki rievdadit dohkkehuvvon oahppoplánaid sámi fágain. Daid vásáhusaid vuodul mat Sámedikkis leat oahppoplánabargguin, sáhtta leat ágga jáhkkit ahte lassí váldi Sámediggái oahpahusgažaldagain, nugo galggašii leat álbmotrievtti mielde, gáibida vuđolaš ságastallama gaskal stáhtalaš eiseválddiid, Sámedikki ja sámi institušuvnnain main lea ovddasvástádus fállat oahpu.

Sámedikki konsultašuvdnariecti addá diggái buoret vejolašvuoda váikkuhit našuvnna oahpahuspolitihkkii ja lánkaaddimii go lei dalle ovdal go konsultašuvdnaortnet áshuvvui. Muhto eaktun dasa lea ahte departemeanttat mat leat oahpahusa ja máhtu ovddasvástideaddjit, čuvvot šiehtadusa nugo lea jurdda ahte dan galgá čuovvut. Dan rájes go Sámedikki ja stáhtalaš eiseválddiid konsultašuvdnavuohki mearriduvvui Gonagaslaš resolušuvnnain 2005:s, galgá Sámedikkiin ráđđádallat buot oahpahusáššiin mat gusket sámi beroštumiide.

Áigeguovdilis oahpahuspolitihkalaš áššit main leat ráđđádallan Sámedikkiin, ja leat bohtán ovttaide, leat ovdamearkkadiehte gažaldat sámi ovddasteami birra našuvnnalaš váhnenorgánii Mánáidgárddiid váhnenlávdegoddi (FUB) ja Vuodđooahpahusa váhnenlávdegoddi (FUG). 2010 rájes lea Máhtodepartemeanta čuvvovon dakkár bargovuogi gos Sámediggi evttoha ovttá sámi evttohasa goappáge váhnenlávdegodái, ja departemeanta dáhttu čuovvut Sámedikki evttohusa. Sámedikkis ii leat alddis váldi nammadit áirasiid, danin go dien guovtti lávdegotti lahtuid nammada Gonagas Stáhtaráđis. 2010 rájes oaččui Vuodđooahpahusa váhnenlávdegoddi vuosttaš sámi váhnenáirasa.

Konsultašuvdnašiehtadus lea dagahan ahte Sámedikki ja ráđđehusa gaskaneasgulahallan jođihuvvo eanet ortnega mielde. Leat mánga ovdamearkka mat čájehit buriiid ráđđádallamiid gos Sámedikki oainnu leat gullan ja čuovvolan áššáiguoskivaš lágas dahje lánkaásahusas. Muhto leat maid ollu hástallusat ovddabealde, earenoamážit gažaldagain mat gusket dasa movt ollislaččat lahkoniit sámi oahpahuspolitihkkii. Dál bargá Sámediggi áššis áššái, ja leat unnán vejolašvuodát buktit bajitdási smiehtamušaid ja árvalit prinsihpalaš čielggademiid.

Sivvan dasa lea muhtun muddui dat ahte sáme politihkka lea dego luovos oassi dain iešguđet departemeanttain, muhto maiddá dat ahte oahpahusáššit (prošeaktadoarjagat oahpponeavvuide, earenoamáš doarjagat skuvlajođiheapmái ja sullasaččat) álo leat Máhttodepartemeanta vuollásaš áššit, muhto dat gusket maid eará departemeanttaide main lea váldoovddasvástáduš sáme politihkalaš áššiide. Dat dagaha stuora hástalusaid sihke olggobeal ja siskkáldas ovttaštáhtimii ja gulahallamii, ja dasa lassin váldet dávjá Sámedikki hui maŋŋit mielde dehálaš proseassaide. Eará hástalus lea departemeantta ja Oahpahusdirektoráhta gaskavuohhta, ja maiddá siskkáldasat departemeantta iešguđet osiid oktavuodát. Sámediggi oainnášii vejolašvuodaid ovttaštáhtima buorebut láhčit, vai proseassat buorebut ovttaštuvvot ja šattašii buoret diehtu konsultašuvdnašiehtadusa birra.

Go Sámediggi oassálastá vuolit váikkuhandási mearrideddjiiguin, ovdamearkkadihte go ráđđádallá detáljadásis, ovdamearkkadihte detáljadási konsultašuvnnain, gos bajitdási prinsihpat juo leat mearriduvvon, de lea Sámedikki vásáhus ahte diekkár proseassat dávjá álggahuvvojit eiseválddiid iežaset beroštumiid vuodul, ja sámi dárbbut vuoruhuvvojit háreve. Nu sáhttet ge eiseválddit ieža bidjat eavttuid buot konsultašuvnnaide ja ieža defineret mat galget leat dehálaš áššit.

Galgá leat čielggas ahte easka de go beassá leat mielde bajemusdási mearridanproseassain, doppe gos mearridit eavttuid, de easka sáhtta servodaga ovddidit iežas áigumušaid mielde. Mađi vuolit detáljadásiide boahtit, dađi eanet gáidat mii iešmearridanrievttis eret, ja dađi eanet bieđganit Sámedikki vátná návccat.

Maori álbmoga dutki Graham Smith lea rávven eamiálbmogiid váruhit das maid ieš gohčoda ”distraheren politihkkan” (Smith 2003: 3). Son čujuha dasa ahte maŋŋga oktavuodas lea eiseválddiid áigumuš ja dáhttu duvdit eamiálbmogiidda ollu smávva áššiid maiguin galget buđaldit ja maidda galget ohcet čovdosiid, ja nu ájihit daid vai eai astta ovddidit ja ráhkkanahhtit iežaset áššiid. Dál sáhtta ge jearrat ahte lea go Sámediggi ožžon nu ollu hálddahaslaš bargamušaid oahpahussuorggis ahte das ii leat šat dilli jođihit strategalaš oahpahuspolitihka. Lea áibbas čielgasit dárbu oazžut Sámedikki dan dillái ahte dat sáhtta áimmahuššat politihka ovddidandoaimmas, mii mearkkaša ahte nákke konkretiseret sámi oktasaš vuoigatvuodaid álbmotrievtti mielde. Dušše dien láhkái nákke Sámediggi gávnnahtit makkár ovddidandoaimmaid lea dárbu álggahit ja duohtandahkat vai olaha dan mihttomeari gos sápmelaččat ožžot duohta dilis ieža mearridit.

Sámediggi lea álbmotválljejuvvon našunála dási orgána sápmelaččaide masa sápmelaččat ieža leat välljen áirasiid. Danin lea ge dehálaš ahte go mii Norgga eiseválddiiguin deaivvadit ahte dat dáhpáhuvvá seamma dássásaš eavttuid vuodul, ja ahte ollislaččat lahkoniit bajemusdásis sámi oahpahuspolitihkkii, ja ahte dan barggus oaidnit oktavuoda ovdalaš proseassaide ja proseassaide mat leat seamma áiggis jođus. Sámediggi ii leat earenoamáš berošteddjiid ovddasteaddji, muhto nuppi dain našunálstáhta álbmoga ovddasteddjiin mat leat ásaiduvvan seamma eatnamii. Danin eai leat get sáme politihkalaš vátisvuodát ja čuolmmat dušše muhtun sektoriid gullevaš politihkka.

Movt dieinna hástalusain bargat duohta dilis; okta vuohki sáhtta leat mearridit Sámedikki ja departemeantta oktavuodačoahkkimiid, mat dollojuvvojit juohke jahkebealis, dakkár čoahkkimiin gos bajemusdási gažaldagat gieđahallojuvvojit, mat bidjet láidestemiid eaŋkilproseassaide mat dahkkojit detáljadásis. Dan oktavuodas lea lunddolaš geahčadit lea go dárbu ollislaččat divodit Sámelága njuolggadusaid mat gusket Sámediggái ja oahpahuslágas dan oasi mii gusoká Sámedikki váldái. Minddár lea dehálaš ahte dieid oktavuodačoahkkimiid bohtosat dovddusindahkkojuvvojit buot osiide departemeanttas ja direktoráhttii ja nu maiddá siskkáldasat Sámedikkis.

Soaitá maid leat lunddolaš ahte diet čoahkkimat juohke jahkebeali leat politihkalaš dásis, ja ahte Ođastus-hálddahus-ja girkodepartemeanttas, mii lea sámpolitiikalaš ovttaštahtindepartemeanta, maiddá lea rolla dain čoahkkimiin.

3.7 Ekonomalaš hástalusat

3.7.1 Váilevaš bušeahttajuoalludeamit Sámedikki oahppoáššiid bargguide

Sámediggi oaččui 1998:s válddi oahpahuslága § 6-4 vuodul ráhkadit lánkaásahusa vuodđoskuvlla ja joatkaoahpahusa sámegeiel oahppoplánaide, ja maiddá ráhkadit lánkaásahusa muhtun vissis sámi fágaid oahppoplánaide joatkkaoahpahas. Dan válddi sirdima eai čuvvon makkárge liige hálddahusresurssat mat livčče adnon dien barggu čuovvoleapmái. Ja go Sámedikkis eai lean ruđat doaimmahit dien válddi, de šattai duohtadilis Sámi oahpahusráđđi, Girko-ja oahpahasdepartemeantta vuollásaš etáhtta, fágalaččat čuovvolit dieid bargguid.

Duohta dilli lea nu ahte go Sámediggái leat sirdán bargamušaid, de eai leat ruhtajuolludeamit čuvvon daid bargamušaid, dahje daidda eai leat juolludan seamma dásis ruhtalassáneami go eará bargamušaid maid stáhtalaš eiseválddit ieža ain doaimmahit. Lea áibbas dárbu oazžut doarvái ruhtajuolludemiid go galgá nákcet ovddidit ollislaš bajitdási oahpahaspolitihka Sámedikkis.

3.7.2 Fylkasuohkaniid rolla joatkkaskuvllaid hálddašeaddjin

Joatkkaoahpahas lea fylkasuohkaniid ovddasvástádussuorgi, earret dan guovtti sámi joatkkaskuvlla Kárašjogas ja Guovdageainnus, mat leat stáhta ovddasvástádus.

Sámedikkis leat ovttasbargošiehtadusat mánggáin fylkasuohkaniin, ja šiehtadusat galggaše geatnegahttit goappešat beliid ovttasbargat áššiin maidda sihke fylkasuohkanis ja Sámedikkis lea beroštupmi ja ovddasvástádus. Ovttasbargošiehtadusat leat veaháš iešguđetláganat sihke hámi ja sisdoalu dáfus, muhto šiehtadusain ii leat detáljadásis daddjojuvvon makkár surggiide gusket. Joatkkaoahpahas lea ain, beroškeahttá šiehtadusas, fylkasuohkana ovddasvástádus mas Sámediggi galggašii leat ovttasbargi. Joatkkaoahpahusa skuvlastruktuvrra rievdadeapmi lea gažaldat mii sáhtta mearkašit ollu sámi ohppiid skuvlafálaldahkii ja sámi guovlluid ássamii.

Skánit joatkkaskuvlla heaittiheapmi čájeha ahte skuvlaoamasteaddji sáhtta ruhtavátnivuoda geažil heaittihit oahppofálaldaga mii lei heivehuvvon sámi ohppiide. Romssa ja Nordlándda fylkasuohkanat jođiheigga dien skuvlla ovttas, danin go márkasámi oahppit ássat goappešat diein fylkkain. Elvemo joatkkaskuvlla heaittiheapmi Skániin dáhpáhuvai Sámedikki dáhtu vuostá. Sámedikkis ledje ovdal skuvlla giddema 2009:s ráđđádallamat fylkaráđiin, ja maŋgil go skuvlla ledje heaittihan, de lea Sámediggi ovddidan ášši konsultašuvdnačoahkkimis Ođasmahttin, -hálddahus – ja girkodepartemeanttain. Sámedikkis leat ain ságastallamat Skánit suohkaniin dan birra movt fievredit joatkkaoahpahasfálaldaga viidáseappot suohkandásis Skániin. Dan fálaldagas galgá earenoamážit čálmustahttit sámi kultuvrra. Dát ášši čájeha ahte lea unnán maid Sámediggi sáhtta bargat go lea sáhka dakkár politihkkasurggiin main fylkasuohkanis galgá leat iešmearrideapmi. Ášši čájeha maid ahte ovttasbargošiehtadusat eai galgga šaddat oadđi dokumeantan, muhto daid galgá sihke Sámediggi ja fylkasuohkan ángirit geavahit. Skuvlastruktuvrrat leat dávjá dakkár áššit main leat hui lagas čanastagat fylkadikki bušeahttameannudeapmái. Sámediggi lea šaddan vásihit man váttis lea viggat ákkastallat ahte galget muhtun smávit jovkui fylkkas doalahit skuvlafálaldagaid, go vuosteágga lea ruhtaseastin.

Fylkasuohkan ii lea oppalohkái geatnegahttejuvvon fállat sámegeiel oahpahusa dahje oahpahusa sámi oahppoplánabuktosiid mielde, maid vuodđun lea sámegeiella, kultuvra ja serrvodateallin. Dát čájeha ahte lea dárbu defineret ja lánkaásahusain mearridit guđet joatkkaskuvllat galget addit sámegeilli ja sámegeielas oahpu sámi oahppoplánaid mielde iešguđetge fylkkas, sihke davvi, -julev- ja lullisámi guovlluin, ja sihkarastit diekkár oahpahussii ruhtadeami. Sámi álbmogis lea riekti oazžut dievaslaš

vuodđoahpu. Dasa gullá joatkkaoahpahus mii lea heivehuvvon oahppi ruovttufylkka sámegillii, kultuvrii ja servodateallimii. Diekkár oahpahus ii galgga leat skuvlaoamasteddjiiid bušehtain dakkár poasta maid sáhttet sihkastit eret go galget seastit ruđa.

Skánit joatkkaskuvlla heaittiheapmi čájeha maid mii sáhtta dáhpáhuvvat jus sámi joatkkaskuvllaid hálddašeapmi sirdašuvvá almmá válddikeahhtá vuhtii sámi ohppiid rivttiid. Ášši čájeha maid ahte lea dárbu skuvlaoamasteaddji geatnegasvuodaid sámi álbmoga ektui nannet lágain dahje lánkaásahusain.

3.7.3 Suohkanat skuvlaoamasteaddjin: Refušuvdnamáksinortnet ja doarjagat

Sámediggi lea mángga geardde gieđahallan ja digaštallan njuolggadusaid mat gusket sámegiel oahpahusa refušuvdnamáksinmeriide. Dan leat dahkan politihkalaš čoahkkimiin main leamaš mielde departemeanttat maidda ášši gullá, ja maiddái čoahkkimiin suohkaniiguin ja válдоorganisašuvnnaiguin, nugo KS. Njuolggadusat leat eahpečielgasat ja eai ge leat govttoláččat suohkaniidda ja fylkasuohkaniidda. Dasa lassin leat mánga suohkana čujuhan ahte máksinmearit leat beale vuollin, ja ahte fertejit lasihit juolludemiid refušuvdnamáksiidda nu ahte dat gokčet duohta goluid. Maiddái Sámediggi dáhttu divodit joatkkaoahpahusa sámioahpu doarjjaortnega. Dat ášši lea mángga geardde gieđahallojuvvon čoahkkimiin Máhtodepartemeanttain ja maiddái Stuoradikki Girko, -oahpahus- ja dutkanlávdegottiin.

Sámediggi diehtá ahte Oahpahusdirektoráhtta lea árvvoštallan sámi vuodđoahpahusa doarjjaortnega Sámedikki ávžžuhusa mielde. Muhto das ii leat vel boahtán dakkár boadus ahte dálá máksinmearit leat lassánan, dahje ahte máksinmeriid livčče lokten dan meare ahte govččaše sámi oahpahusa duohta goluid.

Mánga fylkasuohkana leat vásihan ahte maŋŋil go Máhttlokten válдоjuvvui atnui, de eai šat oáččo stáhtadoarjaga fállat sámegiela amasgiellafágan. Sámegiella amasgiellan lea albma oahppofálaldat sámegielas. Sámediggi oaivvilda ahte skuvllat galget ovddidit heivehuvvon oahpahusa ja molsašuvvi bargovugiid. Oahpahusláhka namuha vuoigatvuodá oážžut oahpu sámegillii ja sámegielas, muhto ii namut makkár vejolaš vuogit leat oahpahit sámegiela. Dakkár oktavuodain gos buoremus čoavddus oahppái lea válljet sámegiela amasgiellan, de berre dan molsaeavttu válljet. Joatkkaskuvllat dárbbasit oážžut doarvá veahkkeváriid vai nákkejit fállat maiddái amasgielaid fágan. Ohppiidlohku geat válljejit sámegiela amasgiellan lea muhtun oktavuodain hui vuollin, go bálldastahtta eará amasgielaiguin. Sámegiella lea almmolaš giella Norggas, ja ii leat ge riekta ahte sámegiella galgá gilvalit amasgielaiguin nugo ovdamearkkadiehta duiskkagielain oahpaheamis.

Sámedikki mielas lea buorre go suohkanat addet lohkanpermišuvnna oahpaheddjiide čadáhut joatkkaoahpahusa sámegielas, ja diekkár lohkanlobit leat lassánan dađistaga. Doarjja maid suohkanat ožžot lea dehálaš doarjja mainna sihkkarastá sámi ohppiide ja earáide geat hálidit oahppat sámegiela buriid oahppofálaldagaid iežaset ruovttusuohkaniin.

Sámediggi oaidná dárbbu odđasis árvvoštallat doarjjaortnegiid maid Oahpahusdirektoráhtta ja Máhtodepartemeanta leat mearridan sámi vuodđoahpahussii, vuodđoskuvlii ja joatkkaoahpahussii. Dasa lassin lea dárbu mearridit odđa njuolggadusaid doarjjahálddašeapmái, ja Sámediggi ferte leat mielde dan barggus. Ja maiddái galgá vuhtiiválдоjuvvot ahte dat boahtá váikkuhit bušehtaide jus lasihit sámi oahpahusa doarjja-ja refušuvdnamáksinmeriid.

Sámediggi lea dál mielde bargguin, gos sierra bargjoavku, mas Sámediggi ja KS, leat mielde, galgá geahččat makkár sámepolitihkalaš hástalusat suohkaniin oppalaččat leat. Go diet bargjoavku geargá ja buktá barggu bohtosa, de das boahtá ovdan makkár áigejuovdilis oahpahuspolitihkalaš gažaldagaid lea áigejuovdil gieđahallat Sámedikkis.

3.8 Stáhta sámi skuvllat

3.8.1 Sámi joatkkaskuvllat Kárášjogas ja Guovdageainnus

Earenoamáš gažaldat maid politihkalaččat ferte čielggadit oahpahusdieđáhusas, lea dan guovtti sámi joatkkaskuvlla boahhtevaš dilli, Guovdageainnus ja Kárášjogas. Sámediggi lea dien ášši meannudan mángga geardde, ja buktán iešguđetlágan loahppaárvoštallamiid.

Lea vuđolaččat suokkardallojuvvon movt boahhteáiggis galggašii hálldašit Kárášjoga ja Guovdageainnu stáhtalaš joatkkaskuvllaid. Bargojoavku mii lei nammaduvvon dien čielggadit, buvttii iežas rávvagiid 2006:s, ja ávžžuhii ahte hálldahus biddjojuvvošii etáhttii mas lea vuogádat máhttit dien doaimmahit, namalassii fylkasuohkani. Sámi joatkkaskuvllaid geatnegasvuohta fállat sámegiel oahpu evttohuvvui nannejuvvot lánkaásahusa rievdademiin, ja seamma maid go guoská geatnegasvuhtii fállat oahpu *Máhttolokten-Sámi* oahppoplánabuktosiid mielde. Sámedikki rolla ja váikkuhandoaimma evttohedje vuhtiiváldit šiehtadallamiid bokte.

Lea guhkes áiggi juo leamaš guoddi prinsihpan ahte stáhta ii galgga jođihit doaimmaid mat gullet suohkansuorgái, nugo joatkkaskuvllaid. Oassin sámi joatkkaoahpahusa árvvoštallamis Ođastus 94 oktavuodas, nammaduvvui bargojoavku (Kvalviklávdegoddi) mii galggai árvvoštallat duon guovtti sámi joatkkaskuvlla čanastatmáliid. Raporta lei gárvvis čakčamánu 2002, ja das árvvoštalle golbma molsaeavttu: juogo dat ahte ain galgá leat čadnojuvvon Oahpahus-ja dutkandepartementii, dahje Finnmárkku fylkasuohkani dahje Sámediggái.

Sámedikki dievasčoahkkin mearridii 2003:s ahte dohkkehuvvon sámediggeplána mielde berre Sámediggi ovdánahttejuvvo politihka hábmejeaddjin ja válddi čađaheaddjin. Ii rehkenastojuvvo lunddolažžan, ahte Sámediggi, mii lea parlamentáralaš orgána, galggašii oazžut ovddasvástádussan jođihit guokte sámi joatkkaskuvlla. Dasa lassin berre Sámedikki rolla, váldi ja ovddasvástádus diekkár badjelasas váldima oktavuodas čielggaduvvot. Sámediggi guorrasii dasa ahte diet guokte skuvlla ain bissot Oahpahus-ja dutkandepartemeantta vuolde, dassáži vel eará čanastatvejolašvuodát leat čielggaduvvon.

Bargojoavku mas leat mielde Máhtodepartemeanta, Oahpahusdirektoráhtta ja Sámediggi bođii 2006:s dan oaivilii ahte sámi joatkkaskuvllaid hálldašeapmi berre sirdojuvvot fylkasuohkani, mas lea vuogádat mii sáhtta diekkár doaimma hálldašit. Bargojoavku rávvii maid ahte álggahuvvoše šiehtadallamat fylkasuohkaniin dieid skuvllaid hálldašeami hárrái. Bargomannolat ja šiehtadallanboadus galggai sihkkarastit ahte stáhta riektevuoigatvuohta sámi álbmoga ektui, ja Sámedikki rolla ja oahpahusfálaldagaide váikkuhanvejolašvuohta vuhtiiváldojuvvui.

Dasa lassin rávvii bargojoavku ahte ráhkaduvvo sierra lánkaásahus mas daddjo ahte sámi joatkkaskuvla galgá addit oahpu davvisámegielas ja davvisámegillii, ja lánkaásahus mii geatnegahtta skuvlla lánčit oahpu *Máhttolokten – sámi* oahppoplánabuktosiid mielde, ja ahte stáhta Statsbygg oamasta skuvlavisttiid/opmodagaid. Joavku rávvii maid ahte skuvlla doaimmat ruhtaduvvojit stáhtabušehtas (kap.222). Joavkku ráva mii guoská dasa ahte skuvlla doaimma galgá ruhtaduvvot stáhtabušehta 222. kapihttalas, sistisdoalai maid dan ahte skuvlla doaimma galggai ruhtaduvvot seammaládje go Snoasa ja Romssa sámi skuvllaid oahpahus-ja internáhttabálvalusat ruhtaduvvojit.

Raporttas buktá bargojoavku maid eará rávvagiid, ja dadjá earet eará ahte dohkálaš oahppofálaldat, gč. Eamiálbmotrievttalaš geatnegasvuodaid, mearkkaša dan ahte buot unnimus gáibáduš lea ahte galgá addot sámegieloahppu unnimusat ovttá skuvllas (joatkkaskuvllas) juohke golmma sámegielas. Dan vuodul árvalii bargojoavku ahte oahpahuslága kap.6 ja lága lánkaásahus rievdaduvvojit.

Sámediggi ii čuovvolan dien rávvaga, go dievasčoahkkin meannudii ášši 2008:s. Dalle dahkkui čuovvovaš mearráduš:

“Sámediggi bivdá sámediggerádi farggamusat čielggadit hálldašannuogi mas Sámediggi lea stáhta sámi joatkkaskuvllaid hálldašannovddasvástideaddji, dan olis maid galgá čielggadit sierra orgána ásabeami Sámediggái, mii galgá hálldašit sámi skuvla-ja oahpabusažaldagaid.”

Sámediggi bođii dan oaivilii ahte Oahpahusdirektoráhtta ain galgá leat sámi joatkkaskuvllaid ovddasvástideaddji, dassáži dakkár hálldašannmálla lea čielggaduvvon gos Sámediggi livččii hálldašannovddasvástideaddji, ja dassáži Sámediggi lea gárvvis váldit badjelasas skuvllaid hálldašeami, gč.ILO-konvenšuvnna nr.169 art.27.2.

Sámi ohppiid joatkkaoahpahus fáttmasta buot sámi giellaguovlluid, ja dasa gullá sihke studerenráhkanahhti ja fidnofágalaš oahpahus. Nu movt sámi skuvla lea definerejuvvon Máhttolokten-sámi oahpponeavvobuktosis, de dasa gullá maid joatkkaoahpahus. Sámi nuorat ožžot dál oahpu earet eará stáhta sámi joatkkaskuvllain, fylkasuohkana joatkkaskuvllain, earenoamaš sámi fágaid ja eará fágaid oahppofidnodagain ja gáidosisoahpahussan.

Sámediggi čujuha earet eará ON Eamiálbmotjulggaštussii mii vuordá ahte eamiálbmogat ieža galget beassat leat mielde stivremiin iežaset oahppoinstitušuvnnaid, ja ahte sii ieža galget beassat váikkuhit oahpahusa sisdollui maid diet institušuvnnat fáallet. Sámediggi lea ovttaoaivilis dan vuodđojurdagii, ahte livččii gal buot buoremus jus sámi joatkkaskuvllaid oamasteapmi livččii sámiid hálldus, ja Sámediggi livččii dan ásahus mii earet eará ruhtada jodiheami ja nammada stivrra. Muhto Sámediggi lea beassan vásihit movt lea mannan go institušuvnnat leat sirdojuvvon Sámedikki hálldui, ja daid vásáhusaid sáhtá skuvllaid jodiheapmái nai sirdit. Diet institušuvnnat leat muosáhan ahte sin ovdánanvejolašvuodát ovdal go bohte Sámedikki bušeahta hálldui ledje miha buorebut go de go Sámediggi válddii badjelasas ruhtadeami. Sámediggi hálida dás geassit ovdan Beavivváš Sámi Teáhtera, mii ollu gerddiid lea čajehan eahpeduhtavašvuoda go Sámedikki ruhtadeapmi ii atte sidjiide seamma ovdánanvejolašvuodaid go eará sullasaš teáhteriin leat, mat ožžot doarjaga njuolga departemeanttas. Sámediggi gal ballá ahte sámi joatkkaskuvllaid boahhteáiggi ovdáneapmi dáidá šaddat heajut, daningo Sámedikkis eai leat dat reaidut mat dárbbášuvvojit go galgá sihkkarastit skuvllaide ekonomalaš oadjebasvuoda ja boahhteáiggi maid dárbbášit go galget nákcet fállat buori oahppofálaldagaid sámi ohppiide.

Sámediggi oaidná ahte jus duon guokte sámi joatkkaskuvlla hálldašannovddasvástáduš dahje oamasteapmi sirdojuvvošii Sámediggái, de dat eaktuda earet eará dan ahte Sámediggi ferte oažžut dakkár rolla bušeahtaid ráhkadeamis mii attašii duohta vejolašvuoda konsulteret bušeahttaáššiin, ja ahte diekkár konsultašuvnnat miellidibuvttáše Sámediggái eanet váikkuhanfámu juolludemiin mat jahkásaččat juolloduvvojit sámi ulbmiliidda oppalaččat ja ábaida Sámediggái. Dasa lassin lea dás gažaldat skuvllaid jodiheami rámmaeavttuin, ja movt Sámedikki, nugo boahhteáiggi skuvlaoamasteaddji, ja departemeanttaid ja direktoráhta gaskavuohta šattašii leat, go dilli gearddi lea nu ahte Sámedikkis lea unnán váldi mearridit oahppoplánaid jna. Ii Sámediggi dáhto fylkasuohkanii ge sirdit sámi joatkkaskuvllaid. Stuorámuš vuosteágga dasa ahte diet skuvllat šattaše fylkasuohkana skuvlan, lea ahte oalle fargga sáhtá šaddat gažaldat skuvlajodiheami gánnáhahttimis, eai ge beroš oahpahusa kvalitehtas ja dan árvvus mii sámi joatkaohpahus iešalddis lea. Sámediggi lea beassan vásihit movt fylkasuohkan sáhtá hálldašit joatkkaskuvllaid main leat earenoamaš fálaldagat sámi suorggis. Romssa suohkan heaittihii dehálaš joatkkaskuvlla sámi guovllus, Skánit joatkkaskuvlla Elvemoas. Dat čájeha ahte sámi oahppofálaldagat joatkkadásis ille nagodit ceavzit jus biddjojuvvojit fylkasuohkana hálldui, gos árvvoštallet daid dušše ekonomalaččat. Lea ávccá čielggas ahte sámi joatkkaskuvllaid jodiheami ferte hukset dan ipmárdussii ahte lea dehálaš fállat sámi unnitloguálbmogii oahppofálaldaga joatkkadásis, mii addá sidjiide vejolašvuoda áimmahuššat ja ovddidit sámegiela ja sámi kultuvrra. Vaikko Sámedikkis leat ge bargošiehtadusat fylkasuohkaniiguin, de ankke lea seamma stuora ekonomalaš ja hálldahuslaš eahpesihkkaris dilli, ležžet dal skuvllat fylkasuohkana dahje

Sámedikki hálddus. Ii ge Sámediggi leat gullan maidege fylkasuohkanis, ahte doppe dal háldivčče váldit badjelasas sámi joatkkaskuvllaid oamasteami.

Sámediggi čujuha maid dasa ahte lea nammaduvvon bargujoavku mii galgá árvvoštallat Sámedikki rolla ja válddi, ja čujuhit maid davviriikkalaš sámekonvenšuvnna šiehtadallamiidda, main boahtá leat ollu dadjamaš Sámedikki ovdáneapmái nugo politihkalaš orgánan ja hálddašanorgánan. Nu guhká go Sámedikkis eai leat vel sajis reaidut maid dárbbáša jus galggašii badjelasas váldit skuvlajođiheami ovddasvástádusa, de lea buoremus ahte sámi joatkkaskuvllat bissot stáhta hálddus ja stivrejuvvojit nugo dál. Maiddái sámi joatkkaskuvllaid stivrajodoheaddji lea hui čielgasit dadjan ahte skuvllat eai hálit šaddat Sámedikki eai ge fylkasuohkana vuollásaččat. Muhto Sámediggi oaidná dárbbu rievdadit lágaid mat gusket vuoigatvuhtii oazžut sámegeoloahpu joatkkaoahpahusas. Diet riekti ferte nannejuvvot sierra lágain dahje láhkaásahusain, ja geatnegasvuohta addit oahpu Máhttolokten-sámi oahppoplánaid mielde joatkkaoahpahusas ferte maid nannejuvvot sierra láhkaásahusain. Go diet riekti ja geatnegasvuohta gearddi vuos lea mearriduvvon lágas ja/dahje láhkaásahusas, de ii leat nu beare váralaš oahpahusfálaldaga hárrái gii sámi joatkkaskuvllaid oamasta dahje hálddaša. Dasto leat aŋkke skuvllat ja daid oamasteaddjit geatnegahttejuvvon fállat dan oahpu mii lea lágas dahje láhkaásahusas mearriduvvon. Sámediggi atná vuodđun ahte sámi joatkkaskuvllaid doaimmaid ruhtadeapmi ain galgá leat nugo dál lea, stáhtabušehta kapihttalas 222.

Sámediggi ii oainne ahte livčče boahán odđa dieđut áššái mat gáibidivčče Sámedikki váldit badjelasas sámi joatkkaskuvllaid hálddašeami, baicca leat boahtá eanet vuosteákkat diesa. Sámedikki oainnu doarju maid Per Selle su raporttas, ”Sámedikki organisatuvrralaš hástalusat”. Selle cealká ahte diekkár stuora hálddašanbarggu badjelasaváldin ii leat vejolaš dainna doaimmahálddašanmálliin mii Sámedikkis dál lea.

Sámediggi doarju dien oainnu ja oaivvilda ahte váldde de geaži, jus Sámediggi galgá váldit badjelasas dien guokte skuvlla hálddašanoovddasvástádusa, de soaitá boahhte lávki leat ahte šaddá sáhka váldit badjelasas stáhta internáhttaskuvlla Aarbortes. Sámedikki oaidnu lea ge dasto ahte Sámediggi ii galgga váldit badjelasas Guovdageainnu ja Kárášjoga stáhtalaš joatkkaskuvllaid dahje eará skuvllaid hálddašeami, ovdal go Sámedikki rolla bušeahittaoktavuođas lea nannejuvvon ja ovdal go skuvllaid sámi oamasteapmái leat biddjojuvvon čielga rámmat. Sámedikki bargun lea váikkuhit ahte guovddáš eiseválddit sihkkarastet ohppiid dahje fidnoohppiid vuoigavuođaid, láhkaásahusain nannet oamasteddjiid/hálddašeddjit geatnegasvuođaid ja sihkkarastit sámi joatkkaoahpahušii ruhtadeami stáhtabušehtas.

Mii guoská duoid eará sámeskuvllaid oamasteapmái mat dál leat stáhta hálddus, nugo ovdamearkkadihte Gaske- Nørjen Saemienskovle Aarbortes, mii lea vuodđoskuvla maid stáhta oamasta. Skuvla fállá earet eará gáidosisoahpaheami ja lea dál guorahallamin iežas doaimmaid viidáseappot, ahte movt fállat oahpahuša lullisámiguovlluin ja našunála dásis. Dan barggus gehččet maid iežaset doaimma eará ásahusaid ektui.

3.9 Sámi skuvla nuppástuvvamin: buorit doaimmat

Ovdalis dan kapihttalas leat oaidnán ahte sámi ohppiin, sámi váhnemiin, sámi servodagas ja Sámedikkis leat ollu hástalusat oahpahušáššiin. Ja leat maid oaidnán ahte gávdnojit smávva oahpahušpolitihkalaš olahusat maid lea dehálaš árvvusatnit ja ovddidit viidáseappot.

Sámi váhnenovddasteapmi lea našuvnnalaččat nannejuvvon, dál leat eanet oahpponeavvut gávdnamis go dušše muhtun moadde jagi dás ovdal, sámi sisdoallu oahppoplánabuktosiin lea eanet govddázis go ovdal ja Sámediggi lea joavdan dehálaš muddui barggus ahte ovddidit Sámedikki oahpponeavvuid hálddašanorgánan ja eará hálddašanbargguid hálddašeddjin, ja ovddidit Sámedikki politihkalaš orgánan sámi álbmogii.

Go galgá namuhit muhtun bureslihkkostuvvan oahpahaspolitihkalaš prošeavttaid, de sáhttit namuhit Elgá-prošeavtta. Sámediggi čadahii viđajagáš giellamovttiidahttinprošeavtta Elgá bajásšaddanguovddázis 2000 rájes 2004 rádjái. Dat lei oassi sámegeiela nannenbargguin olggobealde sámegeiela hálddašanguovllu. Váldoulbmiljoavku lei mánáidgárddi mánát, mat prošeavtta álggadettiin ledje 3-4 jahkásaččat. Ulbmil lei oazžut sin čuovvut prošeavtta unnimusat guokte jagi, ja dasto joatkit prošeavttain vuodđoskuvladásis.

Diet prošeakta lea buktán buriid bohtosiid ja lea mielddisbuktán ahte sámegeiella fas lea šaddan ealli giellan mángga guovllus. Sámi allaskuvla lei prošeavtta fágalaš ráđdeaddi, ja prošeakta lea dokumenterejuvvon raporttas Dieđut 2007,1: Svahken Sijte sámegeiella.

Sámi allaskuvla deattuhii ráđdeaddin earenoamážit dan ahte galgá välljet buriid organiserenmálliid mánáidgárddi ja skuvlla giellaoahpaheapmái. Biddjojuvvui hui ollu deaddu dasa ahte oahpaheamis galgá atnit vuodđun báikkalaš gielladili ja báikkálaš ulbmiliid. Danin prošeakta vuodđuduvvui ge nannosit servodahki gos dat čadahuvvui, vuosttažettiin nu ahte váhnemat ja áhkut ja ádját váldojuvvojedje bargguide mielde, ja maiddái dan dáfus ahte ráhkadedje ieža oahpponeavvuid, mearridedje ieža fágalaš sisdoalu ja doaimmaid.

Prošeakta anii vuodđun Kamil Øzerk girjii mii ilmmai 2006:s: Fra språkbad til språkdrukning – modeller for opplæring av to språk” (Giellalávvgodeamis giellaheavaheapmái – mállat movt oahpahit guokte giela). Dan girjies lea son systematiseren dehálaš osiid earet eará dan oahpahanmálles mii lea geavahuvvon maori eamiálbmogiid giela ealáskahttimis New Zealánddas. Øzerk čilgemiid vuodul ráhkaduvvui systemáhtalaš bálddastahttin mas gehčče dán giellamovttiidahttinprošeavtta ja dan málle mii geavahuvvui New Zealánddas, mii geavahuvvui vuodđun go välljejedje prošeaktamodealla. Guovttegielatoahpaheami organiserenmállen skuvllas geavahuvvui Colin Baker typologiija vuolggabáikin, mii válddahallá iešguđetlágan guovttegielatoahpahanmálliid mat geavahuvvojit feara gos máilmmis. Baker juohká dieid oahpahanmálliid guovtti oassái; nana ja rašes oahpahanmállat. Biddjojuvvui stuora deaddu dasa ahte ferte váldit atnui nana guovttegielatoahpahanmálliid jus galgá lihkkostuvvat oazžut ohppiid šaddat viššalis giellageavaheaddjin.

Raporttas čilgejit sihke daid málliid mat geavahuvvo mánáidgárddis ja daid mat skuvllas geavahuvvo. Sámediggi oaivvilda ahte diet prošeakta sáhtta geavahuvvot maiddái eará guovlluin sámi servodagas.

Maiddái oahpponeavvuid dáfus lea leamaš buorre ovdáneapmi mañemus jagiid. Sámedikki strategalaš plánas mii guoská oahpponeavvuid ovddideapmái leat čuovvovaš váldomihttomearit movt áigodagas 2008-2011 ovddidit oahpponeavvuid:

1. Unnimusat 135 álggahuvvon oahpponeavvoprošeavtta mat gusket Máhttolokten-sám oahppoplánaide.
2. Unnimusat 30 álggahuvvon oahpponeavvoprošeavtta lulli-, julev-ja davvisámegilli mánáidgárddiide ja vuodđooahpahussii mat galget buoremus lági mielde buoridit mánáid ja nuoraid oahppandili.
3. Unnimusat 16 álggahuvvon oahpponeavvoprošeavtta Mánáidgárddiid rámmaaplána siskkobealde.

Makkár dilli lei čakčamánu 2011:

1. 151 oahpponeavvoprošeavtta mat gusket Máhttolokten-sámi oahppoplánaide.
2. 29 oahpponeavvoprošeavtta álggahuvvon lulli-, julev-ja davvisámegilli mánáidgárddiide ja vuodđooahpahussii mat galget buoremus lági mielde buoridit mánáid ja nuoraid oahppandili.
3. 8 prošeavtta álggahuvvon Mánáidgárddiid rámmaaplána siskkobealde.

Áigemearri gárvvistit prošeavttaid lea guokte jagi. 2008-2011 juolludemiin leat sullii 24 oahpponeavvu gárvvistuvvon dán jagi.

Maiddái vuodđoskuvlla oahpaheaddjeoahpahusa sámi sisdoalu áššis leamaš buorre ovdáneapmi, go diet sisdoallu lea nannejuvvon 2010 čavčča rájes. Dat mearkaša ahte buot našunála vuodđoskuvlaoahpaheddjiidoahpus galget oahppat sápmelaččaid birra. Dan áššis leat Sámediggi ja Máhttodepartemeanta bohtán ovttaide, ja Sámediggi lea lohkan ahte leat duhtavaččat dainna bohtosiin. Dasto gusto sámi vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpu rámmafálana buot dán riikka universitehtaide ja allaskuvllaide. Dál lea Sámi allaskuvla mii fállá vuodđoskuvladási oahpaheaddjeoahpu, muhto maiddái eará institušuvnnat galget sáhttit fállat diekkár oahpu sámegilli. Sámediggi atná hui mávssolažžan dan ahte fágaid njuolggadusain dál lea čielga sámi profiila. Lea leamaš buorre ovttasbargu Máhttodepartemeanttain ođđa oahpaheaddjeoahpu oktavuodas.

Mii guoská oahpaheddjiid oččodeapmái, de lea buorre oaidnit ahte julevsámegiel ohcciid lohku Nordlándda universitehta oahpaheaddjeohppui lea lassánan, dat váikkuha bures mañit áiggi oahpaheaddjedillái julevsámegielas. Sámediggi lea leamaš mielde našunála rekruiterenplánabarggus, man ulbmil lea oččodit eanebuid ohcat sámi allaohppui. Rekruiterenplána lea biddjojuvvon johtui 2011 čavčča, ja leat sirrejuvvon ruđat iešguđetlágan doaimmaide mat galget leat veahkkin oččodit ohcciid sámi allaohppui, nu maiddái sámegiela lohkamii ja maiddái ovdaskuvla-ja dábalašoahpaheaddjeohppui.

4. Ollislaš sámi oahpahuspolitihka vuolggabáiki

NANNENSUORGGIT

Go geahččá ovdalis čilgehusaid oahpahuspolitihkalaš hástalusaid ja vejolašvuodaid, de ihttigoahtá govva das makkár nannensurggiid Sámediggi ferte vuoruhit go galgá hábmegoahtit ollislaš oahpahuspolitihka iežas beaivválaš politihkalaš doaimmas.

Sámediggi áigu eandalii vuoruhit dáid politihkalaš ja hálddahaslaš nannensurggiid, maid sáhtta juohkit čuovvovaš váldokategoriijaide:

1. Sámi skuvlla sisdoallu ja árvovuodđu
2. Sámi oahppi rievttit ja oahppanbiras
3. Oahpahusa láhkavuđđosaš ja struktuvrralaš rámmat
4. Rávisolbmuidoahpahus
5. Sámedikki rolla ja váldi

4.1 NANNENSUORGI 1: SÁMI SKUVLLA SISDOALLU JA ÁRVOVUOĐDU

Sámedikki oahpahuspolitihkka galgá huksejuvvot dan vuodđodohtavuhtii ahte sámi skuvlla sisdoalu buorrejuohta ja skuvlla árvovuodđu leat hui guovddázis go galgá ovddidit ollislaš sámi oahpahuspolitihka. Našunála oahpahuspolitihkka ferte sisttisoallat ulbmiliid ja strategiijaid mat sihkkarastet ahte vuolimus standárddat mat gusket eamiálbmogiidda čuvvojuvvojit. Ii ábut ahte dušše Sámediggi definere sámi oahpahusa nannensuorgin, guovddáš eiseválddit fertejit maid dan dahkat.

Lea dárbu vuhtiiváldit dan movt dáruiduhttinpolitihkka lea čuohean sámi skuvlii ja dan vuodu man ala sámi oahppi oahpaheapmi galgá huksejuvvot. Diekkár mediheami vuodul galgá eaŋkiloahppi oahpahuspolitihkalaš bajesmusdási ulbmil leat ahte sámi oahppis lea seamma árvu go eará ohppiin mii guoská riektái oazžut oahpu. Nannensuorgi guoská bajitdási gažaldagaide nugo oahpahussuorggi válddi hálddašepmái, árvvuide maid Máhttolokten galggai ovddidit ja maidda galggai huksejuvvot, ja dat guoská maid dan gažaldahkii ahte gean ovddasvástádus lea sihkkarstit ahte sámi skuvla ja sámi

oahppi oazžu kvalitehta dáfus buori oahpu mii lea huksejuvvon sámi árvvuide. Nannensuorgi bidjá maid smiehttat ahte dárbbášuvvo árvoságastallan mii guoská dasa makkár árvvuide min mánáid ja nuoraid oahpahuš galgá vuodustuvvot, ja movt dan buoremus lági mielde galgá dahkat. Sámi skuvlla árvovuodđogažaldat lea maid čadnon dasa gii oahppoplánaid mearrida ja gii mearrida movt oahpaheapmi galgá čadahuvvot.

Sápmelaččaide, nugo sierra álbmogii, ferte bajitdásis sihkkarastit rievtti ovddidit iežasat oahppobáikkiid, sierra oahpahušmetodaid, oahpponeavvuid ja oahppoplánaid. Sámi skuvladutkamat leat čájehan ahte sámi skuvla lea hui unnán huksejuvvon sámi árvvuide, ja ahte skuvlla vuodustus oaidná unnán sámi oahpahanfilosofija ja sámi norpmaid mat leat dábálaččat sámi servodagain. Dilli lea nu vaikko muhtun guovlluin leat ge sámi rektorat, ja sámi suohkanat mat leat skuvlaoamasteaddjit ja gos maid geavahuvvojit sámi oahppoplánat. Manne oahpahuš sisdoalus lea váilevaš sámi sisdoallu, dan ferte kártet ja dan suorggis galgašii eanet dutkkojuvvo.

Sámi skuvlla sisdoallu ii leat dušše dat makkár oahpponeavvuid ja metodaid geavaha. Das lea maid sáhka oahpponeavvuid sisdoalus ja movt oahpahanmálla heive ohppiide. Lea ágga jáhkkit ahte dárbbáša miha eambo čalmmustahttit mánggabealátvuodá, sihke skuvlla oahpponeavvuin ja oahpahanvugiin. Mánggabealátvuodain oaivvilduvvo dás ahte iešguđet sámi giellaguovllut fertejit miha buorebut go dál oazžut oahpponeavvuid mat speadjalastet iešguđet sámi guovllu sámegeielaid ja kultuvrraid iešvuodaid. Siskkáldasas sámi servodagain galgá kultuvrralaš girjáivuohta oidnot ja dovdot; davvisámi mánát fertejit oahppat lulli, -julev, -bihtán – ja nuortalaš kultuvrraid birra ja vice versa. Seammas lea hui dehálaš hukset oktasaš áddejumi; namalassii ahte buot sámi mánát ja nuorat leat oassi seamma sámi álbmogis, ja leat seammaárvosaččat. Juohkehaš sis galgá dovdat ahte son adnojuvvo árvvus ja dohkkehuvvo beroškeahhtá bajásšaddandilis, makkár ealáhussii gullá, makkár sosiála duogáš lea dahje makkár eará iešvuodát ležžet. Sámi mánát galget mánáidgárdiddásis juo oahppat ahte gávdnojit mánggalágan sámegeielat, iešguđetlágan gávttit ja iešguđetlágan sámi ealáhusat ja kultuvrralaš iešvuodát. Dasa lassin berrejit sámi mánát maid oahppat kultuvrralaš girjáivuođa árvvu, ja oahppat ahte Norgga stuoraservodagas leat sii ovttdássaš lahtut. Sámi skuvlla sisdoalu ja árvovuodá bajemus dási ulbmil ferte leat joksat duohta dásseárvvu gaskal sámi mánáid ja eará mánáid.

Ollu sámi mánát bajásšaddet mánggagielat birrasiin ja ollu sámi mánát bajásšaddet mánggagielat ruovttuin. Boahttevaš sámi servodagain dárbbášit mánát máhttit mánga giela vai nákejit hálddašit ihtábeaivvi hástalusaid. Mánggagielatvuodá mearkkašupmi lea viidát go dat maid eiseválddit dábálaččat lohket ja mii almmolaš dokumeanttaide lea čállojuvvon, main dávjá čatnet mánggagielalášvuodá sisárfarrejeddji olbmuid. Mánggagielat lea maid olmmoš gii máhtta mánga sámegeiela. Mánggalágan sámi servodagat leat oktiibuot mánggabealát Sápmi, gos leat mánggalágan ealáhusat, árbevierut, kultuvra ja gielat. Visot diet girjáivuohta lea stuorá árvu maid skuvla galgá áimmahuššat ja ovdánahttit. Sámegeiella lea okta min vuđoleamos árvvuin. Buot olbmuid lea eatnigielas iešalddis juo árvu, ja dan árvvu ii dárbbáš ge šat ákkastallat earaládjje. Sámi servodagain lea sámegeiella sihke gulahallanávnas ja maiddá iešvuodanannejeaddji. Skuvla ferte dien guokte beali áimmahuššat ja ovdánahttet.

Maiddá sámi ohppiid vuđoleamos árvvut leat, seammaládjje go eará ohppiid árvvut ge leat; dat ahte nuppiid iešvuodaid árvvusatnit ja dohkkehut. Stuoraservodagas eallin ja birgen gáibida ahte dovda sihke iežas servodaga ja stuoraservodaga norpmaid ja giela. Diet galgá leat okta deháleamos nannensurggiin, mas sihke skuvlaoamasteaddjit ja skuvllaid jodiheaddjit fertejit beroštit vai šaddá oadjebasvuohta juohkehažžii. Duohta seammadássašvuohta ja dásseárvu sohkaeliid gaskkas lea oppalaš oahpahušpolitihka bajitdási ulbmil. Seammadássaš mearkkaša ahte nissonolbmui ja dievdduin, nieiddain ja bártniin, galget duohtavuodas leat seamma vejolašvuodát, vuogiatvuodát ja geatnegasvuodát buot servodatsurggiin, ja dat ii galgga leat čadnon guđege sosiála duogáži. Jus duohta seammadássašvuodá galgá joksat, de lea dárbu hui árrat juo láchit dasa buori vuodá. Dan barggus leat mánáidgárdit ja skuvllat hui guovddáži. Dássaárvu lea seamma mávssolaš bártniide go nieiddaide, ja sáhtta lea dárbu earenoamážit čalmmustahttit goappáge sohkaeliid iešvuodaid, vai buorebut sáhtášii joksat duohta dássaárvvu. Dat ahte nissonolbmot ja dievdoolbmot árbevirolaččat

vállejit sohkaheali mielde oahpahusa ja barggu, lea okta stuorámus sivain dasa manne leat systemáhtalaš erohusat gaskal nissonolbmuid ja dievdduid bargoeallimis ja servodagas muđui. Lea stuora hástalus jávkadit dieid erohusaid. Ulbmilin ii leat oažžut juste seamma ollu dievdduid ja nissonolbmuid buot bargosurggiide, muhto njeaidit cakkiid mat eastadit nieiddaid ja bártniid válljemis árbevieruid vuostá. Maiddái vuodohealáhusaide nugo sámi eanadollui, guolásteapmái ja boazodollui lea dárbu álggahit sierranas doaimmaid oččodan dihte goappešat sohkahealis bargiid daid ealáhusaide.

Iešgudetge riikkaid sápmelaččaid searvevuohhta lea stuora árvu, ja skuvla galgá ge ráhkkanahhtit ohppiid vai nákkejit áŋgirit searvat dien searvevuhtii. Seammás lea sámi ohppiin ja sámi servodagain oktiigulleašvuohhta eará eamiálbmogiiguin ja maiddái unnitlogučearddaid olbmuiguin mat lea muosáhan dan seamma maid sápmelaččat.

Sámi ohppiid ja fidnoohppiid oahppandilli lea iešgudetlágan guovllus guvlui, skuvllas skuvlii ja oahppofidnodagas oahppofidnodahkii. Mii sáhtá dahkat stuora erohusa, lea dat ahte lea go skuvla sámegeala hálddanšanguovllus dahje olggobealde dan, ja lea go skuvla mas leat buot ceahkit sierra luohkáiin, vai leat go mánga ceahki seamma luohkás. Sámedikkis lea dakkár oaivil ahte smávva skuvllain, maid gohčodit giliskuvlan, leat buorit vejolašvuodát ollašuhhtit dan servodatáigumuša ahte fállat buori oahpu man vuodđun lea sámegealla, kultuvra ja servodateallin. Dan nákkejit eandalii diekkár skuvllat danin go giliskuvla lea guovdu ja gasku ealli sámi servodaga ja árbevirolaš ealáhusaid. Danin Sámedikki mielas lea ge hui dárbu suodjalit smávva sámi servodagaid ja gelbbolašvuoda mii diekkár smávva institušuvnnain lea.

Ovttadássásašvuohhta ja olmmošvuoiगतvuodaid doahhtaleapmi lea juo dál guovddáš oahppoiseválddiid dehálaš ulbmilat, dan oaidná mángga sajes láhkamearrádusain. Liikká eai vásit buot sámi oahppit dakkár dili. Oppalaččat ja maiddái go buollá vuoiगतvuodaid alde nákkahallan, de lea buohkain oahpahussuorggis, ja eandalii váhnemiin, ovddasvástádus bearráigeahččat ahte guottut ja stuoraservodaga ja báikkálaš polihkalaš nákkut eai fievrreduvvo mánáid árgabeaivái. Skuvlalárgabeaivvis dáhpáhuvvá maid givssideapmi. Dat dáhpáhuvvá maid sámi servodagain.

Buot ohppiin lea riekti beassat oadjebas ja buori dilis vázzit skuvlla. Skuvla galgá leat báiki mii čohkke, gos árvvusatnet kultuvrralaš ja gielalaš girjáivuoda, ja gos seammás nannejit ja ovddidit sámi mánáid identitehta. Sámi mánat galget iluin ja movttain beassat eallit dainna duogážiin mii sis lea, ja eai galgga muosáhit čearddalaš vealaheami. Sámediggi lea unohisvuodain oaidnán ahte odđa dutkamušain, nugo Sámi dearvvašvuodaduktanguovddáža dutki Ketil Lenert Hansen doavtterdutkanosis, leat gávnahan ahte miha eanet sápmelaččat go eará olmmošjoavkkut dovdet iežaset vealahuvvon. Dán ášši gal áigu Sámediggi áŋgirit čuovvolit.

Diet mielddisbukta dan ahte skuvlla sisdoalu kvalitehta lea bággu buoridit, dan ektui ahte galgá addot oahppu sámi historjjas, kultuvrras ja servodateallimis buot ohppiide. Duohta dilli mángga skuvllas lea dađibahábut nu ahte diet oahppu válljejuvvo eret ja maiddái ahte geavahuvvojit boares oahpponeavvut mat baicca sáhttet fievrredit viidáseappot dološ áiggi miellaguottuid ja oainnuid. Lea maid dehálaš ahte leat sápmelaččat ieža geat Sámedikki bargguid bokte besset defineret skuvlii sámi sisdoalu, ja Norgga eiseválddit fertejit dien barggu vuoruhit. Dat mearkkaša ahte guovddáš eiseválddit, main dábalaččat lea maiddái sámi oahpahusa definerenfápmu, fertejit dohkkehit ahte Sámedikkis ja sámi oahppoinstitušuvnnain galgá leat earenoamáš rolla go sámi guovlluide ja sámi ohppiide galgá hábmejuvvot oahpahuspolitihkka.

Muhtun surggiin lea dárbbalaš álggahit posiitiiva sierradoaimmaid, jus galgá olahit ovttadássášvuoda sámi ohppiide, vai sii ožžot seamma vejolašvuodaid go earát geavahit iežaset návceaid ja duohtandahkat iežaset áigumušaid, seammás go áimmahuššet iežaset kultuvrralaš identitehta ja giela. Sámediggi áigu joatkit dien barggu ja ráhkadit sierra doaimmaplána mas árvvoštallat ja evttohit konkrehtalaš sierradoaimmaid mat galget nannet sámi oahppi beaivválaš dili skuvllas.

Árbediehtu lea iešalddis juo stuora árvu, ja árbedieđuid fievrredeapmi buolvvas bulvii lea hui dárbblaš go galgá nannet ja suodjalit kultuvrralaš identitehta. Sámedikki mielas lea dehálaš gávdat buriid báikkiid gos dan sáhtá bargat, ovdamearkkadiehta sáhtášii geavahit sámi museaid oahpaheamis ja ovddidit sámi veahkkevárreguovddážiid. Ohppiide galgá oahpahuvvot movt atnit ávkki lundduriggodagain luonddu iežas gierdanráji siskkoalbealde, nugo eamiálbmotservodagain álo leat dahkan. Nie sii ohppet fievrredit viidáseappot árbemáhtu. Diet máhttu leat mávssolaš birasjurddašepmi maid maidái sáhtá váldit atnui stuoraservodaga birashálldašeamis.

Sámi skuvlla sisdoallu galgá speadjalastit sámi servodaga iežas árvvuid, ja galgá váikkuhit dasa ahte oahppo mii lágiduvvo sámi ohppiide, lea vuodđudovvon sámi máilmmiipmárdussii, ja árvvuide mat leat guovddážiid sámi mánáidbajásgeassimis. Sámi skuvlla ”sámáidduhttin” gáibida ahte skuvlaoamasteaddjit ja guovddáš eiseválddit ipmirdit man dárbblaš lea oazžut eanet kulturipmirdeaddji skuvlla.

Fertejit ráhkaduvvot sierra strategiijat dasa movt fievrredit sámegiela, kultuvrra ja árbemáhtu skuvlii, vai skuvlaoamasteaddjit, jođiheaddjit ja skuvlaeiseválddit čohkkejit ipmárdusa ja dohkkehit dan. Dan sáhtášii dahkat earet eará dutkamiin, geahččaladdan- ja ovddidanbargguiguin ja gelbbolašvuodananniin.

Ulbmil lea háhkat mánáide ja nuoraide duppalgelbbolašvuoda maid sáhttet atnit ávkin maŋŋil eallimis. Jus galgá náccet dien mihttomeari joksat juohke oahppi dáfus, de fertejit skuvlaoamasteaddjit, oahpaheaddjit ja váhnemat nannet iežaset dihtomielaš ipmárdusa das ahte maid dat duohtavuodas mearkkaša go oahppit ožžot duppalgelbbolašvuoda, ja dat ahte sii leat seammaárvosaččat go eará oahppit.

Oahpahusa kvalitehta ja fágalaš sisdoallu lea mearrideaddjin dasa makkár vejolašvuodat ohppiin ja fidnoohppiin leat boahhteáigis beassat ovdánahttit buori giela ja šaddat čeahpes giellageavaheaddjin. Dan speadjalastet ulbmilat ja strategiijat maid leat válljen sámegieloahpahussii. Bearráigeahččan lea fylkamánniid ovddasvástádus. Sámedikki mielas lea dárbu bearráigeahččat maidái oahpahusa kvalitehta. Dán rádjái ii leat diet oassi gullan bearráigeahččanbargguide. Nugo dás vuolábealde čilget dárkileappot, de dárbbáša Sámediggi oazžut čielgasit rolla sámi oahpahasášiin, eandalii bearráigeahččama dáfus.

4.2 NANNENSUORGI 2: SÁMI OAHPPI RIEVTTIT JA OAHPPANBIRAS

4.2.1 Eanet dieđut sámi oahppi rivttiid ja mieldeváikkuhanrievtti birra

Nubbe nannesuorgi čalmustahtá sámi oahppi rievtti oazžut oahpu sámegielas ja sámegilli, ja rievtti oazžut kvalitehta dáfus buori oahppofálaldaga ja buori oahppanberrasa, sihke sámegiela hálldašanguovllus ja dan olggobealde. Dat sisttisdoallá ahte lea sávaldat stivret politihkalaš čalmustahttima, ja geahččat makkár vuoigatvuohta lea oazžut kvalitehta dáfus buori sisdoalu oahpahussii, dan sadjái go geahččat dasa ahte galgá leat vuoigatvuohta oazžut oahpu.

Sámediggi oaidná dárbu čohkket eanet dieđuid sámi ohppiid skuvlaárgabeaivvi birra miehtá riikka. Lea maid stuora dárbu juohkit sámi ohppiid rivttiid birra eanet dieđuid skuvlaoamasteddjiide, rektoriidda ja oahpaheddjiide. Váhnemiidda ja nuoraide dovdo dávjá liige noadđin dat ahte šaddet ieža gozihit iežaset rivttiid. Sámediggi oaidná maid dárbbu nannet skuvlaoamasteddjiid ja oahpaheddjiid gelbbolašvuoda mii guoská sámi ohppiid rivttiide. Ferte gal maid jerrat dihtet go son suohkanat doarvá bures makkár geatnegasvuodat skuvlaoamasteaddjis leat áimmahuššat sámi oahppi rivttiid. Sámi ofelaččat leat leamaš veahkin nannemin diehtujuohkima ohppiide sámi kultuvrra birra, seamma sullasaš diehtujuohkinortnet berrešii maid álggahuvvot suohkaniidda gos leat sámi oahppit. Go suohkanat vuos gearddi ipmirdit iežaset ovddasvástádusa, de dat lea stuora veahkin váhnemiidda geat dovdet ahte lea lossa bargu mitalit eiseválddiide makkár rievttit sámi mánáin leat. Oallugiidda

dovdu diekkár diehtjuohkin liige noadđin. Diekkár noađi eai dárbbas dárnu mánáid ja nuoraid váhnemat guoddit, danin go sin mánáid vuoigatvuohta oazžut dárogieloahpu ii leat čadnon dasa man bures sii dovdet lágaid.

Lea maid dárbu garraseappot ánggirdit nannet máhtu eamiálbmogiid vuoigatvuođaid birra oahpahusoktavuođas. Sámedikki mielas lea hui buorre go Gáldu- Álgoálbmotvuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáš, čalmmustahtta eamiálbmotmánáid ja nuoraid vuoigatvuođaid iežaset áigečállagis Gáldu čála. Máhttu ja diehtu mii dien gelbbolašvuođaguovddášis lea, ja guovddáša prošeavttaid bohtosat galggaše ánggireappot geavahuvvot juohkit dieđuid sámi mánáid rivttiid birra skuvllain. Sierra almmolaš diehtjuohkinánggirdemiin sáhtta leat ávki, ábaida jus dan barggus leat mielde sámi nuorat.

Raporta mas lea earenoamáš mearkkašupmi oahpahussuorggi davviriikkalaš ovttasbarggus, lea Mánáidáittardeaddji oktasašraporta sámi mánáid mieldeváikkuheami birra. «Sámi mánáid ja nuoraid riecti beassat oassálastit», mii deattuda dan man mávssolaš sámi mánáid ja nuoraid mieldeváikkuhanriecti lea.

4.2.2 Vuodđoskuvlla sámeigieloahpu nannen

Máhttoloktema árvvoštallan čájeha ahte lea stuora gaska ovdagova ja duohtavuođa gaska mii guoská sámeigiela oahpaheapmái Norggas. Árvvoštallama jurddaboáđus ja ohppiidejearahallan čájeha earet eará:

- ahte sámi ohppiide mielas lea sámeigieloahpahus noadđin
- ahte sámi ohppiide mielas leat eará fágat miha suohttaseappot go sámeigiella
- ahte sámi oahppit geain lea sámeigiella nubbingiellan eai oahpa giela nu bures ahte šaddet doaimmi guovttegielagin.

Dasa lassin lea Sámediggi gullan ságastallančoahkkimiin ahte sámi oahpaheaddjit vásihit unnán ipmárdusa dan áššis ahte ferte lámhit buori oahppandili ohppiide geain lea sámeigieloahppu. Sámeigieloahpahus maŋŋel skuvlaáiggi, guhkes mátkkošteapmi taxiin dahje eará sahtuin leat ovdamearkkat mat čájehit makkár hehttehusaid oahppi gii hálida oahppat sámeigiela dávjá šaddá vásihit beaivválaš dilis. Dat hehttehusat sahttet dagahit ahte sihke oahppi ja váhnemat masset movtta.

Fága- ja diibmojuohkin lea mearrideaddjin dasa makkár fágain galgá fálojuvvot oahppu ja man galle diimmu guđega fágas galgá oahpahit. Sámediggeráđđi lea ožžon ollu dieđuid dan birra man stuora hástalusat skuvllain leat lámhit oahpu dála fága-ja diibmojuohkima mielde ohppiide geat galget oazžut sámeigieloahpu. Dat guoská earenoamážit guovlluide mat leat olggobealde sámeigiela hálddašanguovllu, muhto maiddá hálddašanguovllu suohkaniidda gos sámeigiella ii leat geatnegahttejuvnon. Dat sáhtta dagahit dan ahte váhnemat eai vállje sámeigiela iežaset mánáide ja ahte oahppit válljejit eret sámeigiela 8.jahkeceahki rájes danin go oahpahusdilli lea nu váttis ja lossat.

Sámediggi oaidná stuora hástalusson oazžut eanet váhnemiid válljet sámeigiela iežaset mánáide. Ráđđi lea ožžon ollu dieđuid dan birra man stuora hástalusat skuvllain leat lámhit oahpu dála fága-ja diibmojuohkima mielde ohppiide geat galget oazžut sámeigieloahpu. Dat guoská earenoamážit guovlluide mat leat olggobealde sámeigiela hálddašanguovllu.

Ášši lea digaštallojuvnon departemeanttain sihke Máhttolokten – sámi atnuiváldimis ja 2008:s go diibmolohku viiddiduvvui. Sámediggeráđđi lea čujuhan ahte diibmolohku ja dárogiel oahppoplána eai leat oktiivástideaddjit ohppiide geain lea sámeigiella nubbingiellan, ja lea ge rávven ahte dieid ohppiide galggašii leat sierra oahppoplána dárogielas.

Ášši lea meannudovvon álgokonsultašuvnnain 2009:s, ja dalle mihte áсахit bargojoavkku mas leat mielde Sámedikki, Máhttodepartemeantta ja Oahpahusdirektoráhta ovddasteaddjit. Joavku buvttii iežas raportta ođđajagimánus 2011 ja sámediggeráđđi meannudii dan 2011:s. Sámediggeráđđi cealká mearrádusastis ahte raporta govvida bures daid hástalusaid mat sámi oahpahusas leat, ja raporta lea maid buorre vuoddu man ala sáhtta hukset viidasit barggu.

Dat lea stuora ja viiddis ášši, mii gáibida konsultašuvnnaid, danin dat galgá meannuduvvot sierra áššin Sámedikkis, ja dasto eat suokkardala ge fága-ja diibmologu duodi dárkileappot dán oahpahusdieđáhusas.

Eamiálbmogin lea sámi ohppiin seamma riekti oazžut seammadássásaš oahpaha mii lea vuodduovvon sin iežas kultuvrii ja čearddalaš duogáži. Dat lei áigumuš ja ágga dasa go 1997:s vuosttaš gearde ráhkaduvvo sierra oahppoplánat 10-jagi vuodđoskuvlii, ja go 2006 Máhttolokten – sámi oktavuodas ráhkaduvvui sámi oahppoplánabuvttus olles 13-jagi skuvlavázzimii. Sihke sámi ohppiid skuvlabeaivvi dutkamát ja Máhttoloktema árvvoštallama vásáhusat čájehit ahte lea dárbu garrasit nannendoaimmaide vai sihkarastá sámi ohppiide oadjebas, ovttadássásaš ja buori oahppanbirrasa. Lea lunddolaš ahte Sámediggi earenoamážit čalmmustahtta sámi oahppi árgabeaivvi iežas oahpahuspolitihkas, ja ohcá ovttaš guovddáš ja báikkálaš eiseválddiiguin buoremus čovdosiid sámi ohppiide.

Mii diehtit ahte ohppiin geain lea sámegeoloahppu, leat oalle ollu hástalusat. Sis leat eanet skuvladiimmut go eará ohppiin ja seamma eksámengáibáduš dárogielas go eará ohppiin, muhto unnit skuvladiimmut. Statistihkka mii čájeha ohppiidlogu, orro muitaleamen dan ahte oahppit válljejit eret sámegeiela danin go dat buktá lassibarggu skuvlaárgabeaivvis. Diekkár cakkít ipmirduvvojit juogalágan vealaheapmin ja daid ferte njeaidit jus galgá joksat ovttadássásašvuoda ja fállat seamma vejolašvuodaid sámi ohppiide go eará ohppiide.

Giella lea dehálaš oassi min identitehtas. Nordlandsforskning goalmát oasseraporttas – *Rett til samisk opplæring – ideal eller realitet (Riekti oazžut sámi oahpu – niehku vai duohtavuodta)*, boahá ovdan ahte sámegeiela válljen ja makkár dásis dan vállje, vuolga ollu das makkár gielladilli lagasbirrasis lea. Raporta lea dan birra movt oahppit válljejit ja geavahit sámegeiela, ja movt sii árvvoštallet oahpaheami. Sámegeiella vuottašgiellan lea eanet lunddolaš ohppiide geat ássat dakkár báikkiin gos sámegeiella lea nanus, go sidjiide geat ássat dakkár báikkiin gos sámegeiella lea rašit dilis. Danin lea ge sámegeoloahpahuš dehálaš nannen dihtii ohppiid giella guđege fágasuorggis. Sámediggi ipmirdá ráđdehusa ulbmila vuoddoahpahušain, nugo dat lea čállojuvvo *St. dieđáhussii nr. 31 (2007-2008) Kvalitet i skolen i et samisk perspektiv* (Skuvlla kvalitehta sámi geahčanguovllus). Mánát ja nuorat geain lea sámegeiella vuottašgiellan, galget ovdánahttit vuodolaš lohkan, - čállin- ja rehkenastingálggaid sámegeielas, ja sii galget oahppat hupmat sámegeiela. Seammás galget sámi mánát ja nuorat maid oahppat hálddašit dárogiela, ja galget oahppat geavahit digitála bargoneavvuid.

Oahppit geat válljejit sámegeiela nubbingiellan, lea dehálaš joavku mat lasihit giellageavaheddjiid logu. Sámedikki mielas lea dárbu lámčit dili nu ahte sáhttet ásahuvvot báikkít mánáide ja nuoraide gos sii sáhttet sihke hupmat ja čállit sámegeiela. Dat lea earenoamáš dárbašlaš mánáide ja nuoraide geat ássat guovlluin gos sámegeiella ii leat beaivválaš giella. Otná dilis leat oallugat geat eai šatta doaimbi guovttegielagin dan dihte go sidjiide oahpahušvu sámegeiella nubbingiellan. Dán ohppiidjovkui lea dárbu áсахit nana oahpahanvugiid unnitlogugiela oahpaheamis, bálddastahte vásáhusaid maid leat čohkken giellamovttiidahttinprošeavtain Elgá skuvllas Engerdálas.¹⁵

Vai bures sáhtta čuovvolit sámi mánáid ovdáneami oahpahušsuorggis, de fertejit sámi ohppiide maid gávdnot našunála geahčaleamit seamma dásis go dat mat dárú ohppiin leat. Otná dilis ii leat sámi

¹⁵ Geahča Todal J. (2007) *Samisk språk i Svahken sijte*: lullisamegeiela ealáskahttin mánáidgárddis ja skuvllas.

ohppiin seammadássásaš oahpahusdagus nasunála geahččalemiid ektui, dainna áššiin ferte Oahpahusdirektoráhtta ja departemeanttat bargagoahit. Sámiid bealis lea dehálaš ahte našunála geahččalemit eai šatta njuolga dárogielas jorgaluvvon geahččalemit, muhto ahte ráhkaduvvojit sámeigielaide parallealla geahččalemit. Sámi ohppiid gálggaid lea maid dárbu earalágan vugiiguin kártet, vai sihkkarastá oahpahussii buori kvalitehta, muhto diekkár kártemiin ja bohtosiid almmuhemiin sáhttet maid leat heajut bealit, go šaddá sáhka buriid ja heajut skuvllaid birra dan sadjái go čalmmustahttit oahpahusa kvalitehta.

Giellagoađastallan ja giellabeasit leat duddjon buori giellaoahpahussii, dan oaidná lullisámiguovlluin, gos sihke mánát ja nuorat ohppet sámeigiela buorebut go servet giellalávvggodemii dahje giellagoađastallamiidda. Leat ollu vejolašvuodát, eandalii rádjeguovlluin, gos sáhttet geavahit veahkkin Ruota ja Suoma oahpaheddjiid máhtu ja ovttastahttit giellačoagganemiid.

Buot sámeigielat leat rašes dilis ja leat biddjojuvvon UNESCO áitojuvvongielaid listui. Sámediggi oaidná ahte eanet ja eanet suohkanat bohtet sámeigiela hálldašanguvlui. Seammás oaidnit ahte ohppiid lohku geain lea sámeigiella nubbingiellan vuodđoskuvllas njiedjá. Sámedikki ulbmil lea oažžt eanet sámi ohppiid hupmat, lohkat ja čállit sámeigiela. Ferte vuđoleappot guorahallat ja dutkat movt sáhtášii oažžut eanet giellaguddiid. Diekkár ulbmila veajášii joksat jus bovdešii suohkaniid ovttasráđiid Sámedikkiin geahččalit geatnegahttojuvvon sámeigieloahpu vuolemus dásiide vuodđoskuvllas. Lea maid dárbu oažžut eanebuid geat eai máhte sámeigiela oahppat dan giela, vai sámeigielat ohppiid lohku lassána. Sámedikki mielas sáhtášii diekkár doaimma lasihit sámeigielat bargofámu buot servodatsurggiin. Dat veahkehivččii maid nannet sámeigiela árvvu.

Sámediggi dáhttu váikkuhit dasa ahte stáhta eiseválddit čuvvot internašuvnnalaš geatnegasvuodáid maidda Norga lea iežas čatnan, mat gusket dasa ahte sápmelaččain nugo eamiálbmogis lea riekti oažžut oahpahusa sámeigielas ja sámeigilli. Dat galgá dáhpuhuvvat nu ahte diekkár oahppu ii galgga leat lassin eará oahpahussii ja dovdot liige noađđin. Ferte strategalaččat bargat skuvlla oamasteddjiid, ohppiid ja váhnemiid miellaguottuiguin sámeigiela ektui. Sámeigielmáhttu ja sámi kulturmáhttu lea dehálaš liigegebbolašvuolta maid barggu oktavuodas dávjá atnet árvvus, dat lea oahppái ja rávisolbmui gii oahppá sámeigiela duppalgelbbolašvuolta mii lea ávkkálaš sihke sámi ja dárnu servodagas. Dán barggus lea dárbu doalahit lagas ja buori gulahallama singuin geat ieža dovdet skuvlaárgabeaivvi; oahppit, váhnemat dahje oahpaheaddit. Sámediggi lea oaidnán ahte Finnmárkku fylkasuohkan lea 2011 rájes virgáibidjan sierra ohppiidáittardeaddji fylkka joatkkaskuvllaide. Sámedikki oaivila mielde lea dárbu ášahit našunála sámi ohppiidáittardeaddji man bargun lea bearráigeahččat ožžot go sámi oahppit duohtavuodas oahpu maid sis lea riekti oažžut. Dálá dilis lea Mánáidáittardeaddji ja Sámediggi mat galggaše bearráigeahččat sámi mánáid vuoigatvuodáid, vaikko guovddáš eiseválddiin lea ge bajemusdási ovddasvástádus bearráigeahččat sámeigieloahpahusa.

4.2.3 Riekti oažžut kvalitehta dáfus buori oahpu ja buori oahppanbirrasa

St.diedáhusas nr.31 Kvalitet i skolen (Skuvlla kvalitehta) (2007 -2008) bijai ráđđehus 3 mihttomeari vuodđooahpahussii;

- Buohkat geat gerget vuodđoskuvllas, galget hálldašit golbma vuodđogálgga mat addet sidjiide vejolašvuoda beassat searvat joatkkaoahpahussii ja bargoeallimii.
- Buot oahppit ja fidnooahppit geat nákejit dan, galget čađahit joatkkaoahpu ja oažžut gelbbolašvuodaduodaštusa man vuodul dohkke viidáseappot studeret dahje álgit bargat.
- Buot oahppit ja fidnooahppit galget searvadahttejuvvot ja muosáhit ahte sii nákejit.

Diet mihttomearit fertejit maid guoskat sámi ohppiide, sámi geahččanguovllus. Dat mielddisbukta caret eará ahte sámi oahppit dahje oahppit geat leat geargan sámi vuodđoskuvllas, galget máhttit lohkat, čállit ja ovdanbuktit sámeigilli. Sámeigiella lea reaidofága, identitehtanannenfága ja kulturguoddi fága.

Dat ahte oahppit ožžot sámegieloahpu maid sis lága mielde lea riekti oažžut, ii dárbbas iešalddis mearkkašit dan ahte oahppit ožžot kvalitehta dáfus buori oahpu. Ja ahte fállujuvvo sámegiel oahppu dahje oahppu sámegillii ii dárbbas mearkkašit dan ahte oahppanbiras dan báikkis gos oahpahas čadahuvvo lea buorre. Ollu sámi ohppiin lea buorre beaivválaš dilli skuvllas, gos ožžot oahpahusa sihke sámegielas ja sámegillii. Oahppan oahpaheaddjit addit sidjiide oahpu maid sis lea geatnegasvuohta oažžut. Muhto leat maid sámi oahppit geat eai oaččo dakkár oahpu mii sidjiide addá buoremus ávkki sámegiela ja kultuvrra oahppamis.

Raporttat ja jearahallamat, mat leat dahkkon váhnemiiguin, skuvllaid oamasteddjiiguin ja oahpaheddjiiguin, duođastit Sámediggái ahte hástalusat leat eanas čadnon dasa ahte leat unnán sámegielat oahpaheaddjit, unnán oahpponeavvut ja ahte sámegielat oahpaheddjiin lea unnán gelbbolašvuodanannen. Duođastuvvo maid ahte sámi oahpaheaddjefierpmádagaide lea dárbu ja ahte leat earenoamáš hástalusat luohkáiin main leat mángga ceahki oahppit ja váttis heivehit oahpaheami. Nordlandsforskning nubbe oasseraporta *Fra plan til praksis (Plánas duohta eallimii)*geahčada oppalaš čuolmma, mii lea: Movt lágiduvvo oahpahasprográmma eamiálbmogiidda? Dakkár prográmma mii sihkkarastá dohkálaš oahpu iežas eavttuid vuodul ja seammás maid čuovvu oahppoplánaid áigumušaid ja gelbbolašvuodamihtuid, maid vuodul oahppis lea vejolaš searvat stuoraservodaga institušuvnnaide, organisašuvnnaide ja bargo-ja servodateallimii seamma eavttuiguin go earát. Movt galgá skuvla, báikkálaš oahpponeavvobargguin ja beaivválaš oahpaheamis, nákcet addit oahpu mángga gielas, matemahtihkas ja eará fágain eamiálbmotoainnu vuolgabáikkis ja báikkálaš heivehemiin? Ja movt galgá seammás gealbudit ohppiid/fidnohppiid viidasit ohppui dahje bargoeallimii?

Sámediggi oaidná ahte vuodđoskuvla ja joatkkaoahpahas sáhtta mángga suorggis buoriduvvot, nu ahte sihkkarastá buori kvalitehta ja láchá ohppiide buori oahppandili. Buorre oahpaheapmi bidjá johtui oahppama, ja oahpaheaddji lea dien barggu movttiidahtti. Man ollu ávkki oahppit ožžot oahpahas, vuolgá das ahte leat go sis fágalaš ceahpes oahpaheaddjit main lea sámi kulturmáhttu ja giellačehppodat, ja geat máhttet iešguđetlágan oahppanvugiid ja málliid ja. Sámediggi lea duhtavaččat áican ahte ođđa oahpaheaddjeohppui lea máhttu sámegielas, kultuvrras ja servodateallimis válđojuvvon mielde gelbbolašvuodagáibádussan, ja ahte leat mearriduvvon gelbbolašvuodagáibádusat oahpaheddjiide geat galget oahpahit sámegielas. Sámediggi oaidná maid ahte sámi oahpahas lea stuora bargun ovddidit ja nannet sámegiel tearbmabarggu ovddosmanu buot sámegielain.

Sámediggi oaivvilda ahte eaktun buori oahpahussii lea ahte oahppis leat oadjebas rámmat ja ahte beassá dovdat iežas oassin searvevuodas. Bures lihkestuvvan oahpaheapmi lea maid dan duohken ahte lea go oahppandilli bissovaččat buorre. Ollu ohppiin lea unnán miella oahppagoahtit sámegiela. Sivvan dasa leat earet eará praktihkalaš hástalusat. Mánggain raporttain boahká ovdan ahte oahpaheami lágideapmi ii leat duhtadeaddji. Muhtun oahppit šaddet oažžut sámegieloahpahusa lassin dábálaš ohppui, ja dávjá hui unohis áiggiid. Sámegiel oahpaheami čohkkejit mángga guovllus dávjá ovtta skuvlii, danin go leat unnán oahpaheaddjit.

Sihke čielggadeami ovddideami oktavuodas dievasčoahkkimii, earhkilolbmuid jearahallamiin ja álbmotčoahkkimiin leat ožžon čielgasit dihtosii ahte leat ollu hástalusat mat gusket gáidosisoahpaheapmái. Daddjojuvvo hui čielgasit ahte gáidosisoahpaheami ferte buorebut ovttahttit skuvlla oahpaheapmái muđui, ja ferte maid bidjat gáibádusa oahpahussii mii fállujuvvo.

Eatnasat geat čuvvot gáidosisoahpaheami, leat okto oahppodilis, eai ge leat oassin joavkkus. Dáhpáhuvvá maid ahte oahppit šaddet čohkkát unna lanjažiin dahje earalágan unohas lanjain šearpma ovddas, almmá veahki haga. Diekkár oahppobiras ii leat dohkálaš, ja ferte ge miha čielgaseappot oažžut ovdan ahte lea skuvlaoamasteaddji geatnegasvuohta láchit mánáide geat ožžot gáidosoahpahusa buori oahppanberras. Diekkár oahppanbiras maid dás čilget lea oahpahuslága ulbmiliid vuostá. Diekkár oahpaheapmi gáibida tehnikkalaš čovdosiid mat doibmet ja earenoamáš buori ovttasbarggu skuvllain gosa oahppit gullet ja singuin geat fáallet oahpahusa. Muhtun

oahpaheaddji logai ge” Mii vásihit dávjá teknihka mii ii doaimma ja oahppit masset oahppanmovtta. Vuostáiváldi skuvllat eai leat vuoruhan konferánsabiergasiid, muhto geavahit skype”.

Nuoramus oahppit dárbbasit eanemusat oahpaheaddji gii lea luohkkálanjas oahpaheamen. Dat gáibida ruhtajuolludemiiid ja buori láchčima, ovdamearkkadihte jus livččii veahkkebargi gii sáhtta oahppi veahkehit praktihkalaččat. Diekkár oahpahus gáibida fas ahte lea hui lagas ovttasbargu gaskal oahpaheaddji ja veahkkebargi. Eará hástalusat leat ahte váilot ovttastahttejuvvon oahppofálaldagat, ahte ii biddjojuvvo sadjásaš jus sámegielaohpaheaddji lea eret, dahje ahte oahppit eai beasa čuovvot eará dáhpusaid skuvllas. Sámediggi áigu ságastallagoahtit departemeanttain, ja dan ságastallama áššin lea sihkkarastit buoret kvalitehta ja ovddosdiehtima sámegiela oahpahussii, maiddá de go dakkár oahpaheapmi čađahuvvo gáidosisoahpaheapmin.

Hospiterenortnet lea mávssolaš dan dáfus ahte oahppi oažžu vejolašvuoda hártjehallat giela ovttas earáiguin. Hospiteren galggašii leat lunddolaš oassi oahpaheamis, muhto dan ortnega geavahit hui mánggaládje. Ollu ohppiide ii fálojuvvo hospiteren dahje eai beasa oasálastit intensiivoahpaheapmái nugo giellalávvgodeapmái.

Sámediggeráđđi álggahii 2010:s Verddeprošeavtta, man ulbmil lea ráhkadit sámi ja dárú mánáide hospiterenmálla, dainna áigumušain ahte hospiteren galggašii duddjot buoret ipmárdusa mánáid iešguđetlágan kultuvrraid birra ja eastadit givssideami. Diet pilohtaprošeakta ruhtaduvvo Sámedikki bušehtain, ja dán hospiterenortnegis leat mielde Áltta ja Guovdageainnu suohkanat. Hospiteren lea jurddašuvvon čađahuvvot goađastallanskuvlamodealla mielde, gos oahppit besset olgunbargamiin oahppat árbevirolaš barggaid. Sámediggi lea earenoamážit cealkán ahte prošeavttas galget geavahit vuorasolbmuid máhtu ja oahppat fievrredit máhtu boarrasit buolvvas nuorat bulvii. Pilohtaprošeavtta álgín lea maŋŋonan, ii ge álggahuvvon 2010:s nugo lei jurdda, muhto Sámediggi lea ipmirdan ahte dat galgá álggahuvvot 2011/2012 jahkemolsašumis. Pilohtaprošeakta galgá árvvoštallojuvvot go leat čohkkon dan meare dieđut ahte lea vuodđu árvvoštallagoahtit.

Sámediggi lea dorjon Sámi lohanguovddáža mii lea Sámi allaskuvllas Guovdageainnus. Sámediggi oaidná ahte diet guovddáš oažžu guovddáš doaimma oahpahusa heiveheamis, bagadallamis ja maiddá kursadoaimmain mat galget sihkkarastit sámi ohppiide ja rávisolbmuide kvalitehta dáfus buori oahpahusa. Sámi lohanguovddáš lea sámi oahpahusa resursaguovddáš mii galgá earenoamážit bargat oahpahasáššiguin mánáidgárdedásis gitta allaohppui. Sámi lohanguovddáš bargá viidát njálmmálaš ja čálalaš sámegiela geavaheami váste ja nu maid lohkan-, čállin- ja giellaovdánahttimiin sámi servodagas.

Guovddáža váldobargosuorgi lea lohkan-ja čállinoahpaheapmi ja njálmmálaš giellageavaheami nannen. Dat mearkaša ahte galget nannet ja ovddidit njálmmálaš sámegiela geavaheami oahpahasvuogádagas, nannet mánggagielatvuoda- ja giellaeláaskahttinmáhtu ja juohkit dieđuid lohkan-ja čállinovddideami birra. Guovddáš doaimmaha maid dutkan- ja ovdánahttin doaimmaid dain fágasurggiin.

Sámi lohanguovddáža ruhtadit Sámediggi, Ođasmahttin-, hálldahus-ja girkodepartemeanta ja Máhtdepartemeanta gitta 2012 rádjái. Sámediggi dáhttu guovddáža bissovaš doaimman, ja áigu guovddáš eisdeválddiide čilget ahte lea dárbu sihkkarastit guovddáža bissovaš doaimman boahhteáigái ja láchit dasa ovdánanvejolašvuodaid.

4.2.4 Kulturskuvla, astoáiggeortnet ja leaskolohkanveahkki

Kulturipmárdus, gulahallan, hápmašuvvan ja iešvuodadovddu ovddideapmi leat dehálaš oasit oahpahasas. Oahppit galget beassat ovddidit iežaset estehtalaš beliid ja hutkáivuoda, vásihit ilu go besset juoidá ávdnet ja hálldašit, ja go besset máhtu geavahit. Go mánát álget skuvlii, de sii leat juo čohkkegoahtán estehtalaš gelbbolašvuoda tennjemiin, lávlumiin, rollastoahkamiin, dánssain ja neaktimiin ruovttus, ustibiiguin ja mánáidgárddis. Lea ge hui mávssolaš ahte mánát ja nuorat ožžot

vejolašvuoda nannet ja ovdánahttit dien gelbbolašvuoda vásáhusaiguin, oahpus ja oahpu geavaheamis. Dan barggus lea kulturskuvla ja skuvllaid astoáiggiortnet (SAO) dehálaččat.

Skuvllaid astoáiggeortnet (SAO) lea suohkana fálaldat mánáidskuvlla mánáide vuosttaš luohká rájes gitta njealját luohkkái. Mánát geain leat earenoamáš dárbbut, sáhttet anit ávkki dien fálaldagas gitta 7.luohká rádjái. SAO lea dehálaš báiki gos mánát besset vásihit ja searvat iešguđetlágan doaimmaide maid vuodđun lea sin iežaset kultuvra. Kultuvrra ja giela gaskkusteamis leat vuorasolbmot dehálaš olbmot, nu maiddá skuvllaid astoáiggeortnegis. Sámi dáidda-ja kulturovdanbuktimat galget leat lunddolaš ja mávssolaš oassin kulturskuvllas ja astoáiggeortnegis. Máhttolokten-sámi oahppoplánabuktosa oppalaš oasis, kapihttalas ”Oahpaheami prinsihpat” daddjo: *Ovttasbargu gaskal skuvlla, kulturskuvlla, báikkálaš joavkkuid ja servviid, ja ovttasbargu earáiguin báikkálaš servodagas rahpá mánáide ja nuoraide vejolašvuodaid ovddidit iežaset návccaid ja čehppodaga, go besset searvat mánggabealát sosiála searvevuodaide ja kulturdoaimmaide.*

Suohkan lea oahpahuslágas geatnegáhttejuvvon doalahit almmolaš musihkka-ja kulturskuvlafálaldaga. Oahpahusláhka dadjá ahte: Buot suohkaniin galgá juogo alddineaset dahje ovttas eará suohkaniiguin leat musihkka-ja kulturskuvlafálaldat mánáide ja nuoraide, mii lea organiserejuvvon skuvlla oktavuhtii ja kultureallimii muđui.

Olmmoš hábmejuvvo maid dáidaga ja kultuvrra muosáhemii. Sámi oahppit galget oažžut vejolašvuoda oahpásnuvvat sámi dáidagii ja kultuvrii skuvlla dáiddafágain. Kulturskuvllat leat iešguđetládje organiserejuvvon, ja eai ge fálaldagat leat seammaláganat suohkanis suohkanii. Muhtun suohkaniin fället eanas ohppiide saji kulturskuvlii, muhto ollu suohkaniin leat mánát ja nuorat vuordinlisttuin.

Ráđđehusa ulbmil lea kulturskuvlalokten 2014 rádjái. 2010 čavčča buvttii lávdegoddi maid Máhttodepartemeanta lei nammadan raportta *Kulturlokten – kulturskuvla buohkaide.*

Lávdegoddi galgai earet eará dárkileappot geahčadit daid hástalusaid ja vejolašvuodaid mat leat go nanne kulturskuvlla, vuodđoskuvlla ja Skuvllaid astoáiggeortnega ovttasbarggu, ja oainnusindahká iešguđetlágan molsaeavttuid mat nannejit ovtadássásaš kulturskuvlafálaldaga buot mánáide govttolaš haddái. Dakkár kulturskuvlla mas lea buorre kvalitehta ja mii buresdoaimbi vugiin nákke atnit ávkin veahkkeváriid mat leat gávdnamis. Raportta sáddejuvvui gulaskuddamiidda. Sámediggi oaivvilda ahte sámi mánáin ja nuorain galget maid leat seamma dásis fálaldagat kulturskuvllas ja astoáiggeortnegis go eará mánáin ja nuorain Norggas. Sámediggi presiserii gulaskuddancealkámušastis man mávssolaš kulturskuvla lea sámi mánáide ja nuoraide, ja danin fertejit ge kulturskuvlla rámmaeavttut ja fálaldagat heivehuvvot sámi kultuvrii. Ollu kulturskuvllain lea sámi sisdoallu. Muhtun báikkiin lea ovdamearkkadiehta duodji dahje teáhterčájahallan ja joavkolávlun sámegillii. Sámediggi vuordá ahte sámi suohkanat vuoruhit nuoraide kulturskuvlafálaldagaid, ja eará kulturdoaimmaid mánáide ja nuoraide suohkaniin. Sámedikkis leat sierra doarjjaortnegat mánáid ja nuoraid kulturdoaimmaide. Dán bušeahhtapostii bohtet juohke jagi hui ollu ohcamat.

Sámi kultuvra galgá leat oassin Kultuvrralaš skuvlálávkkas, ja Sámedikkis lea fylkasuohkaniid ovttasbargošiehtadusaid vuodul geatnegasvuohhta bearráigeahččat ahte Kultuvrralaš skuvlálávka sisttisdoallá konkrehtalaš gaskkustandoaimmaid main lea sámi sisdoallu. Kultuvrralaš skuvlálávka doaimmaid ulbmil lea veahkehit mánáid ja nuoraid oažžut oktavuodaid rastá suohkanrájiid.

4.2.5 Buorebut čalmmustahttit oahpu heiveheami ja joatkkaoahpahusa ollašuhttima

NOU 2009:18 *Rett til læring* (Vuoigatvuohhta ohppui), čujuha ahte juohke njealját mánái dahje nuorraolbmui šaddá dárbu lágidity liige čuovvoleami dahje oahpu heiveheami, muhtun áiggi, dahje čađa áiggi, vai oažžu buoremus ávkki oahpahusas. Nu lea maid sámi ohppiid dilli. Sámediggi dáhttu buorebut čalmmustahttet makkár ovddasvástáduš suohkaniin ja eará almmolaš veahkehanásahusain lea mii guoská doaimmashehttejuvvon sámi mánáide ja nuoraide, ja movt sin ja sin váhnmiiid

árgabeaivi lea, makkár heivvolaš oahppofálaldaga ožžot sii. Sámediggi oaidná earenoamáš dárbbu čuovvut dán váttis čuolmma, rastá suohkanrájiid, vai mánát ja sin váhnemat eai dárbbas geavahit ollu olmmošlaš návccaid rahčat oažžut dakkár oahpu maid sin mánáin lea vuđolaš vuoigatvuohta oažžut.

Sámediggi oaidná dárbbu hukset buori gelbbolašvuođa earenoamášpedagogihka suorggis. Sámi oahppit mat dárbbasit earenoamásoahpu, deaivvadit dávjá veahkeheddjiiguin geain ii oppanassiige leat, dahje geain lea hui unnán máhttu sámegeielas ja kultuvrras. Dat sáhtá dovdot lassinoaddin váhnemiidda ja sáhtá buot vearrámus dilis mielddisbuktit boasttu árvvoštallama. Sámediggi dáhttu oažžut sámegeiela ja sámi kultuvrra oassin guoskivaš oahppoinstitušuvnnaide. Dat lea oassi barggus ahte nannet seammadássásaš earenoamášpedagogalaš fálaldaga sámiide geat dan dárbbasit. Maiddá lea dárbu gozihit ahte Sámi earenoamášpedagogalaš doarjja (SEAD) oažžu buriid rámmaeavttuid vai buoremus lági mielde nagoda áimmahuššat iežas riikkaviidosas doaimma. Lea maid mávssolaš álggahit veahkkedoaimmaid nu árrat go vejolaš.

Sámi álbmoga oahppodási lea nanosnuvvagoahtán. Sámi statistihkka čájeha gal ahte ain leat hástalusat, earenoamážit joakkaohpahusa čadaheamis. Skuvlaheaitin lea váttisvuohta mii guoská maiddá sámi ohppiide. Sámedikki melas lea buorre go St. dieđáhus nr. 22 (2010-2011) *Mangfold – Mestring – Muligheter, Ungdomstrinnet* (Valljivuohta – Nákcen – Vejolašvuođat, Nuoraiddási), *Nuoraiddásidiedáhus*, deattuha eanet praktihkalaš, molsašuddi ja beaivválaš dillái guoskivaš oahpu nuoraiddásis, mii atášii skuvlaoamasteaddjái vejolašvuođa láchit dili nu ahte oahppit earet eará beasaše searvat vuodđoaláhusbargguide. Sámediggi vuordá skuvllaid geavahit dan vejolašvuođa mii gávdno geavahit oahpahusas árbevirolaš sámi bargguid.

Ráđdehus lea álggahan golmmajagáš prošeavtta *NY GIV - Gjennomføring i videregående opplæring*. (Joatkkaoahpahusa ollašuhtin OÐÐA MOVTTAIN). Máhtodepartemeanta lea bovdn Sámedikki mielde referánsajovkui mii galgá čuovvut viidásit barggu. Sámediggi lea nammadan Mats Steinfjell dikki ovddasteaddjin OÐÐA MOVTTAIN našunála referánsajovkui.

Prošeavttas lea golbma (3) oasse-prošeavtta:

- Áigemolsunprošeakta – vuodđoskuvllas joatkkaoahpussii
- Čuovvolanprošeakta – čuovvolit ohppiid geat eai ollašuite joatkkaoahpahusa
- Statistihkaprošeakta mii galgá ovddidit ja ráhkadit oktasaš statistihkkii árvvoštallanvuogi movt árvvoštallat lea go ulbmiliid olahan.

Áigemolsunprošeakta álggahuvvui 2010 čavčča ja galgá bistit golbma jagi, namalassii 2013 lohppii. Váldobargun lea čuovvut ohppiid geat eanemusat bártidit oahpuin maŋgel 10.luohká vuosttaš termiinna. Dan birra lea eanet čilgejuvnon Dieđáhusas Stuoradiggái nr. 22 (2010-2011) Valljivuohta – Nákcen – Vejolašvuođat, Nuoraiddási.

Sámedikki mielas lea buorre go ráđdehus lea álggahan NY GIV (OÐÐA MOVTTAIN) prošeavtta, mii lea stáhta, fylkasuohkaniid ja suohkaniid ovtasbargoprošeakta, man doaimman lea buoridit ohppiid eavttuid nagodit ollašuhttit oahpahusa ja ceavzit joatkkaoahpahusa. Maiddá sámi oahppit dárbbasit vasedin láchčojuvvon doarjaga ja čuovvoleami, nu ahte maiddá sidjiide láchčojuvvojit buoret eavttut nagodit ollašuhttit joatkkaoahpu.

Sámediggi oaidná earenoamáš dárbbu čuovvolit sámi nuoraidskuvlaohppiid, vai gii ge ii heaittáše skuvllas. Dat guoská áibaida sámi bárdnemánáide nuoraidskuvladásis, geahččalit eastadit sin vai eai heaitte skuvllas, danin go bártnit sáhttet álkibut heaitit joatkkaoahpahusas. Lea hui dárbu oažžut sámi ovddasteaddji OÐÐA MOVTTAIN prošeaktii, vai oažžu buoret ipmárdusa das makkár hástalusat sámi ohppiin leat; mii lea sivaid go sii heitet joatkkaoahpahusas, ja makkár dárbbut leat ásahit praktihkalaččat heivejuvnon oahpu sihke vuodđoskuvllii ja joatkkaskuvladássái.

Eará dehálaš oahpahaspolitihkalaš nannensuorgi lea sierra fágaskuvllaid hábmen oassin joatkkaoahpahussii ja nannen dihtii fidnofágaoahpu joatkkaoahpahusas. Sámediggediedáhhus ii leat nu viiddis, ja danin eat giedáhala fidnofágalaš oahpahusa sierra dán diedáhhusas. Almmatge dat lea suorgi maid Sámediggi čuovvu ja lea oassi doaibmaplánain mat ráhkaduvvojit oahpahaspolitihkkii.

4.2.6 Entreprenørdoaimma

Sámediggi oavvilda ahte joatkkaoahpahusdásis lea dehálaš arvvosmahttit searvat Ungt Entreprenørskap searvái (Nuorra Barggahandoaimmi)mii lea riikkaviidosáš eaktodáhtolaš organisašuvdna mii bargá oahpahusa entreprenørdoaimmain ja fálla iešgudetlágan prográmmaid nuoraidskuvlla rájes allaohppui. Go diekkár skuvllaid entreprenørdoaimmaid sámi sisdoallu čalmustahttejuvvui, de leat sámi joatkkaskuvlaoahppit birgen bures riikka nuorra entreprenøraid searvvis. 2006:s lágidi Sámediggi nuoraidkonferánsa ”Funky Business”, man fáddán lei sámi entreprenørdoaimma. Sihke sámi joatkkaskuvllaid ja Ráissa joatkkaskuvlla Ungt Entreprenørskap nannendoaimmain ledje buorit bohtosat.

4.2.7 Vuorasolbmot riggodahkan skuvllas

Otná servodagas lea sámegiella stuora stáhtagielaide deattu vuolde. Eambo go goassege ovdal leat ge sámi giellaguoddit nu mávssolaččat ja sin ferte geassit oahpahussii mielde, vai oahppit besset hárganit nannet hupmangiela ságastallamiin ja bargguit bokte. Ná logai muhtun oahpaheaddji: “Man áinnas sávašin ahte mus livččii ” giellačeahppi” veahkkin. Dovddan iežan nu okto gielladilis ja smiehtan ahte giellahárjehallan šattašii miha buoret jus čađat livčče guokte rávisolbmo luohkkálanjas.”

Servodateallin, bearašdilit ja árbevirolaš ealáhusat leat rievdan, dat dovdo maid sámi servodagain. Ovdalašáiggi orro olbmot eanet ovttas ja barge searválaga, ja árbedieđut sirdašuvvo lunddolaččat buolvvas bulvii. Mánat ledje bargguin mielde ja barggut sin oahpahedje. Dán áiggi eai šat čoahkkan nuorat ja boarrásat seammaládjje go ovdal oktasaš bargguide. Ja ii ge dál leat šat dábálaš ahte mánga buolvva orrot seamma viesus. Bearašdili nuppástuvvan sáhtta mielddisbuktit ahte mánáin ja nuorain ii šat leat nu buorre oktavuoha boarrasit buolvvaide. Ja ollu mánáin eai leat áhkut ja ádját dahje sii bajásšaddet guhkkkin eret áhkuin ja ádjáin ja earáin sogas. Dan dihte lea ge dehálaš oazžut skuvlla geavahit vuoras olbmuid riggodahkan ja veahkkin oahpahusas.

Ollu skuvllain leat proševttat main geavahit vuoras olbmuid veahkkin lohkanhárjehallamiin vuodđoskuvllas, dahje go galget oahppat árbevieruid ja árbevirolaš bargguit. Lea hui dárbu skuvlaoktavuođas atnit árvvus áiggiid čađa čohkkejuvvon máhtu mii áhkuid ja ádjáid buolvvas lea. Giela oahpaheamis ja kulturárbevieruid gaskkusteamis sáhttet vuoras olbmot leat čeahpes veahkit. Vai diekkár čehppodaga geavaheapmi ii šatta dušše muhtun oktonas oahpaheaddji beroštumi duoškái, de dat ferte čadnojuvvot olles skuvlavuogádahkii.

Sámediggi dáhtošii čalmustahttet árbemáhtu buorebut olggobealde luohkkálanja, ja sávvá áinnas buresboahhtima proševttaide mat nannejit árbevirolaš bargguit oassin dábálaš oahpahussii. Sámediggi oaidná ollu ovddidanvejolašvuodaid jus eanet geavahivčče goađastallanskuvllaid, meahcástanskuvllaid, meahceskuvllaid ja geasseskuvllaid go oahpahusas galgá nannet árbebargguit ja árbemáhtu. Sámediggi oaidná maid dárbbu deattuhit ahte fertejit gávdnot metodat movt diekkár oahpahusa kvalitehta galgá sihkarastit.

4.3 NANNENSUORGI 3: Oahpahusa lágasmearriduvvon ja struktuvrralaš rámmat

Goalmát nannensuorgi mii guoská dasa movt sihkarastit sámi ohppiide seammadássásaš oahpahusa, lea lágaid ja struktuvrraid dásis. Vaikko mis livčče ge doarvái dieđut sámi ohppiid rivttiid birra, de lea aŋkke álo dárbu bearráigeahččat oahpaheami, ahte dat lea doarvái buorre ja ollašuvvá go ohppiid riekti oazžut oahpu sámegielas ja sámegillii duohtavuodas. Dál lea nu ahte fylkamánnat

čadahit bearráigeahččama, sihkkarastin dihtii ahte oahppit ožžot lágas mearriduvvon oahpu. Sámedikkis ii leat dálá lágaid ja systema mielde bearráigeahččandoaibma. Diekkár bearráigeahččandoaimma galggašii Sámediggi oažžut, danin go Sámedikkis lea dat gelbbolašvuohta mii dárbbasuvvo bearráigeahččat sihke dan ožžot go oahppit oahpu sámegiela/sámegillii, ja maiddái oahpahusa buorre vuoda. Dat ahte Sámediggái addit bearráigeahččanvállde livččii dasa lassin maid doaibma mii sáhtášii buorebut geassit ovdan sámi mánáid vuoigatvuodaid ja maiddái čalmustahttit dan ahte addet go báikkálaččat suohkaniin miehtá riikka duohtavuodas sámi mánáide dan oahpu maid sis lea riekti oažžut.

Sámedikki mielas ii leat vuogas ahte leat goabbatlágan rievttit oahpahussii sámegiela/sámegillii sámegiela hálddašanguovllus ja dan olggobealde, ja ahte lea maid dadjamaš das leat go vuoddo- vai joatkkaskuvllas. Oahpahuslága mearrádusaid berre divodit, earet eará berre árvvoštallat heaitit geavaheamis doahpaga “sámi guovlu”, go dat dávjá lea oalle moive doaba. Dasa lassin berre nannet vuoigatvuoda beassat gazzat oahpu sámegiela dahje sámegillii, ja berre čielggadit vejolašvuođa válljet sámegiela ođđadárogiela sadjái joatkkaskuvllas.

Sámediggi oaidná maid dárbbu rievdadit lága mii guoská riektái oažžut sámi oahpponeavvuid. Dálá lánka dadjá dušše dan ahte dárnu mánáin ja nuorain lea riekti beassat geavahit dárogiel oahpponeavvuid, muhto seamma riekti ii leat sámi mánáin ja nuorain beassat geavahit sámi oahpponeavvuid.

Dan birra lea Mánáidáittardeaddji cealkán dan oktavuodas go buvttii cealkámuša dan birra makkár vuoigatvuodas ođđadárogielohppiin leat oažžut parallealla ođđadárogielat oahpponeavvuid. Gulaskuddancealkámuš ii guoskan sámi mánáid ja nuoraid gáibadussii oažžut parallealla sámi oahpponeavvuid. Almmatge váillaha Mánáidáittardeaddji sullasaš presiserema sámi oahpponeavvuide. Mánáidáittardeaddji cealká ahte váttisvuodas mat leat skáhppot ođđadárogiel parallealla oahpponeavvuid, ja eahpečielggasvuodas dan hárrái makkár oahpponeavvuide gáibadus guoská, dáidet leat vel stuorábut go smiehttá sámi ohppiid vuoigatvuodaide oažžut sámi oahpponeavvuid/oahpponeavvuid sámegillii. Davviriekkalaš mánáidáittardeaddjiraporta "*Retten til medvirkning for samiske barn og unge*" (Sámi mánáid ja nuoraid mieldeváikkuhanriekti) lea dušše okta ollu dieđuin mat duođaštit ahte sámi mánáid oahpponeavvodilli ii leat dohkálaš. Dás sáhttá maid čujuhit árvvoštallamii maid Oahpahusdirektoráhta lea ožžon Finnmárkku Fylkamánes. Mánáidáittardeaddji cealká:

”Mánáidáittardeaddji lea ovdal juo bivdán Oahpahusdirektoráhta árvvoštallat berrešii go bidjat gáibadussan ahte galget ráhkaduvvot sámegiel parallealloahpponeavvut. Oahpahusdirektoráhta lea reivves Mánáidáittardeaddjái (sin ref 2008/702) čielgasit dadjan ahte oahpahuslága § 6-2 guoská maid dasa ahte lea riekti oažžut sámi oahpponeavvuid vuoddoskuvllas. Mánáidáittardeaddji oaidná ahte dáidá leat váttis gáibidit beare ollu sámegiel parallealloahpponeavvuid, dan dáidá praktihkalaččat šaddat váttis čadahit. Mánáidáittardeaddji oaidnu lea almmatge ahte maiddái sámi oahpponeavvuid dáfus lea dárbu dárkileappot čilget vuoigatvuodaid ja dan makkár ovddasvástádus skuvlaoamasteaddjis lea. Danin mii bivdit ge direktoráhta dárkileappot guorahallat movt sáhtášii buorebut sihkkarastit sámi mánáid vuoigatvuodaid mat gusket sámi oahpponeavvuide.”¹⁶

Oahpahusdirektoráhta lea reivves Mánáidáittardeaddjái cealkán ahte oahpahuslága § 9-4 vuodul lea ohppiin geain lea sámegieloahppu riekti oažžut dan fágas oahpponeavvuid. Dasa lassin čállá oahpahusdirektoráhta reivvestis ahte joatkkaoahpahusa ohppiin lea riekti oažžut sámi oahpponeavvuid, muhto ii fal sámegillii.

Mánáidáittardeaddji čujuha dasa ahte leat ollu sámi joatkkaskuvllat sámegiela hálddašanguovllus gos buot oahpahus lea sámegillii, muhto geavahit dárogiel oahpponeavvuid. Mánáidáittardeaddji ballá ahte

¹⁶ Geahča Mánáidáittardeaddji gulaskuddancealkámuša mii guoská oahpahuslága kapihtal 17 lánkaásahusrievdanevttohusii, ”Krav om språklig parallelltugaver”, beaiváduvvon 11.2.2009

veadjá leat váttis oažžut ohppiid šaddat doaibmi guovttegielagin go šaddá oahpaheamis geavahit dárogiel oahpponeavvuid. Nugo Mánáidáittardeaddji lea ipmirdan, de váilot oahpaheaddjit ja fágaolbmot geat máhttet doarvái bures sáme giela, ja ahte nuorat geat áigot joatkit lohkat sáme giela alladásis, dávjá leat ožžon nu heajos oahpu sáme gielas ahte eai deavdde sisabeassangáibádusaid. Danin bivdá Mánáidáittardeaddji direktoráhta guorahallat dárkilit ahte berrešii go lágas nannet ahte galgá leat riekti oažžut sáme giel oahpponeavvuid maiddái eará fágain go sáme gielas joatkkaskuvllas.

Mii guoská oahpahusa struktuvrralaš rámmaide, nugo mat guovlluid mielde juohkin; gos sáhtta oheat joatkkaskuvlii, de lea dárbu dan buorebut oktiiveit ja gulahallat Sámedikkiin ja fylkasuohkaniiguin geat leat joatkkaskuvllaid ovddasvástideaddjit. Dávjá diekkár guovlluid mielde juohkin ii heive árbevirolaš sámi ássanminstariii ja kultuvrralaš čanastagaide mat olbmui leat. Sámediggi lea ovdamearkkadihte ožžon dihtosii ahte Kárásjoga nuorat, geat hálidivčče álgit joatkkaskuvlii Áltái, gos sámi biras leat viidát go Nuorta-Finnmárkku gávpogiin, eai beasa dan dahkat danin go fylkasuohkan lea mearridan eará guovlojuohkima joatkkaohpahussii. Sámedikki ja fylkasuohkana ovttasbargošiehtadus sáhtta veahkehit čilget fylkasuohkani ovdasvástádusa ja dihtomiela das makkár beroštumiid fertejit vuhtiiváldit go plánejit oahpahusfálaldagaid dahje go árvoštallet heaittihit fálaldagaid mat sámi nuoraide leat dehálaččat.

Guovlluin gos sámi resursaguovddázat/gilit leat geográfalaččat hui biedgguid, nugo ovdamearkkadihte lullisámi guovlluin, sáhtta leat oalle hástalus sihkarastit buori oahppofálaldaga vai ii dárbbasivčče geavahit gáidosisoahpaheami. Diekkár guovlluid hástalus lea ge movt suohkanat, fylkamánne, fylkasuohkan, Sámediggi ja eará ášahusat sáhtáše juogadit ovddasvástádusa. Diekkár guovlluin sáhtášii hukset skuvlafierpmádaga, ja eará ovttasbargomálliid maid bokte oahppit sáhttet oažžut buori oahpahusdakhosa. Riikkaigaskasaš ovttasbargu sáhtta dahkat álkibun geavahit nuppi riikka oahppofálaldagaid. Dás sáhtta namuhit ahte Sirmá ja Ohcejohka leat álggahan skuvlaovttasbarggu ja ožžon stáhtadoarjaga dan ovttasbargui.

4.4 NANNENSUORGI 4: RÁVISOLBMUIDOAHPAHUS

4.4.1 Rávisolbmuidoahpahuslága ja lánkaásahusaid rievdadeamit main lea mearkašupmi sámi oahppolihtuide ja sámi álbmogii.

Sámediggerádi politihkalaš álginjulggaštusas áigodahkii 2009-2013, daddjo:

” Mii áigut bargat dan badjelii ahte lánččojuvvo dili nu ahte rávis sápmelaččat, geat eat eai máhte sáme giela, galget beassat hábkat dárbbaslaš vuoddomáhtu beivvolaš oahpahusas. Mii áigut ovddidit oahpahusvuogádaga gos buot sámi mánáin, nuorain ja rávisolbmui leat buorit oahppansajit gos máhtu ja giela ja kultuvrra ovddidit.”

Váldooassi dálá rávisolbmuidoahpahuslágas bođii fápmui ođđajagimánu 1. beaivvi 2010. Dat bođii ovddit 1976 rávisolbmuidoahpahuslága sadjái, mii váldojuvvui eret fámus seamma beaivvi. Lánka lea Tronlávdegotti ávžžuhusaid čuovvoleapmi, gč. NOU 2007:11 Oahppolihttu – ealliáiggi oahppu. Rávisolbmuidoahpahuslánka lea dál vuosttažettiin doarjjalánka, mii mudde oahppolihtuid organiserenvuogádaga ja friddja gáidosisoahppoinstitušuvnnaid. Dán lága ulbmil lea ovddidit ealliáiggi oahpu dan lánkái ahte lánčit buori dili organiserenvuon oahppodoaimmaide bálddalaga formálalaš oahpposystemain. Lánka galgá movttiidahttit olbmuid geavahit oahppodoaimmaid gos buohkain galgá leat vejolaš ovddidit oahpu ja gelbbolašvuoda, ja dan lánkái nannet juohkehačča ovdáneami ja dustet dárbbuid mat servodat-ja bargoeallimis leat.

Rávisolbmuidoahpahuslága lánkaásahus biddjojuvvui fápmui seamma beaivvi, ja lea mángga dáfus deháleabbo go iešladdis diet lánka. Lea lánkaásahus mii mearrida praktihkalaš barggu ja gáibádusaid mat leat čadnon oahppodoaimmaide.

Ođđa rávisolbmuid oahpahuslága áššis leat leamaš ráđđádallančoahkkimat/konsultašuvnnat. Sámediggi ja Máhttodepartemeantta bohte ovttaide Sámedikki posišuvnnaid dáfus. Deháleamos rievdadusat leat ahte sámi oahppolihtuin eai šat dárbbas leat doaimmat miehtá riikka. Sámediggi lea maid duhtavaš dainna go sámi oahppolihtut galget leat mielde fievrredeamen árbedieđuid ja árbemáhtu boahitevaš buolvvaide. Dat lea Sámedikki mielas hui mávssolaš lasáhus, danin go árbemáhtu lea kulturárbi maid galgá sihkkarastit ja fievrredit viidáseappot. Nubbe dehálaš lasáhus lea ahte vuosttašoahpahus/analfabetisma galgá maid gullat láchčindoarjjaortnega vuollái, jus diekkár oahpahus gáibida earenoamáš láchčimbarggu mii šaddá liigegollun oahppolihtui. Lea earenoamáš mávssolaš ahte rávisolbmot geat leat massán eatnigiela ja dárbbasit earenoamážit lágiduvvon oahpaheami ožžot seamma vejolašvuodaid oahppat giela. Sámediggeráđi mielas lea buorre go bođiimet ovttaoavili áššis ahte gáibidit oahppodoaimmaid ja miellahtosearvelogu oahppolihtuin vai nagodit doalahit doaimmaid. Ráđđádallamiin čielggai maid ahte boahite háve go galget njuolggadusaid ja doarjjaortnegiid árvvoštallat, de galgá Sámediggi árabut válđojuvvot dan bargui mielde ja galgá bovdejuvvot ráđđádallamiidda. Doarjja sámi oahppolihtuide árvvoštallojuvvo sierra ja jus dan árvvoštallama vuodul gávnnavuvvo ahte galgá láchkaásahusa dahje njuolggadusaid rievdadit, de dat galgá dahkkot ráđđálaga Sámedikkiin

4.4.2 Sámi oahppolihtut

Mis leat dál guokte sámi oahppolihtu. Dat lea Sámi oahppolihtu (SOL) ja Mearrasámiid oahppolihtu (SSF). Sámi oahppolihtut leat hui mávssolaččat rávisolbmuid oahpaheami oktavuodas. Sámi oahppolihtut leat dehálaš lassin formálalaš oahppovuogádagaide ja dain leat dehálaš bargamušat sihke giela ja árbedieđuid oahpaheamis sámi servodagas. Sámi oahppolihtut galget maid gaskkustit dieđuid sápmelaččaid ja sámi dilálašvuodaid birra olles almmolašvuhtii. Sámi oahppolihtu /SOL lea Norgga Sámiid Riikkasearvvi oahppolihtu. SOL lágida ollu ja mánggalágan kurssiid báikkálaš servviiguin sávaldagaid mielde. Kursset lágiduvvojit ovttas NSR báikkálaš servviiguin. Mearrasámiid oahppolihtu/SSF lea dán rádjái bargan prošeavttaiguin mat galget veahkehit lihtu ja dan miellahttoservviid ovdánit. Diet guokte oahppolihtu leat unnimus oahppolihtut Norggas, main oktiibuot leat gaskal 15 ja 20.000 oahppodiimmu jagis, ja eanemus diimmuid lea SOL čadahan. Goappešat oahppolihtuin lea sámi kultuvra, sámi ealáhusat, sámi historjá, sámeigiella, duodji ja sámi servodateallin kurssiid válđosuorggit. Sámedikki bargun konsultašuvdnačoahkkimiin Máhttodepartemeanttain lea bearráigeahččat ahte sámi oahppolihtut ožžot vel buoret rámmaeavttuid nu ahte sáhttet lasihit kursafálaldagaid olles sámi álbmogii.

4.4.3 Maid rávisolbmuid oahpahus mearkkaša dálá bulvii

Dat ahte ollu rávisolbmot miehtá Sámi leat massán gielas ovdeš áiggi dáruiduhttinpolitihka sivas, čájeha ahte lea dárbu addit gielladoarjaga dálá ohppiide vuodđo-ja joatkkaskuvllas. Ollugiin otná váhnenbuolvvas eai leat seamma vejolašvuodát go earáin veahkehit iežaset mánáid leavssuiguin ja doarjut sin giela oahppamiin. Leat stuora erohusat otná váhnenbuolvva giellamáhtus, dađi mielde makkár báikkálaš servodagas leat. Mis leat váhneamat geat hupmet ja čállet sámeigiela, mis leat váhneamat geat hupmet sámeigiela, muhto eai máhte lohkat ja mis leat váhneamat mat eai máhte hupmat eai ge čállit sámeigiela. Ollu váhneamat eai vällje sámeigiela vuosttašgiellan iežaset mánáide danin go dovdet ahte ieža eai máhte nu bures sámeigiela ahte sáhtáše mánáid veahkehit. Ohppiid beaivválaš dilli skuvllas lea ollu čadnon dasa makkár sámeigieldoarjaga sii ožžot ruovttus ja lagasbirrasis ja man oidnosis sámeigiella lea doppe. Dat maid duodaštuvvo *Máhttolokten – sámi árvvoštallamis*.

Sámegiela lea gollegiela árvu. Buot olbmuid lea eatnigiella iešalddis juo stuora árvu, ja dan bisuheami ii dárbbáš earaládjje šat ákkastallat. Oahpahuslága mielde lea juohke suohkan ja fylkasuohkan vuoddo- ja joatkkadási oahpu ovddasvástideaddji. Sámediggi oaidná ahte jus giela galgá nákcet ovddidit, de dat gáibida ahte láhčá kurssiid dálá váhnemiidda. Dat lea hui stuora hástalus. Sámediggi lea ožžon diehttevassii ahte buot sámi guovlluin barget dál hui ángirit iešguđetlágan rávisolbmuid oahppofálaldagaiguin.

Sámediggeráđđi vuordá sámi oahppolihtuid álggahit iešguđetlágan sámi fáttáin kurssiid mat sáhttet veahkkín fievrredit árbedieđuid ja árbemáhtu boahttevaš buolvvaide. Sámi máhttu sáhtá ipmirduvvot nu mánggaládjje, dađi mielde guđe bealde dasa vállje lahkoni. Dat lea maid dehálaš sámi máhttu mii sáhtá nannet oasseválddiid sámi kultuvrra ja iešvuodadovddu.

4.4.4 Viđa-jagáš oahpahusprográmma rávisolbmuid

Sámediggi lea addán Sámi allaskuvlii bargun álggahit ja čađahit 5-jagáš oahpahusprográmma sámegiela rávisolbmuid, oassin giellaprográmmas mii lea jurddašuvvon dan oassái álbmogis davvi, - lulli- ja julevsámi guovlluin geat eai máhte sámegiela. Oahpahusprográmma rávisolbmuid galgá heivehuvvot báikkálaš dárbbuide. Sámediggi deattuha ahte Sámi allaskuvla dán barggus váldá mielde sámi giellabirrasiid Norggas. Giellaoahpaheamis galgá leat báikkálaš čanastat, ja vuolggabáikin galget leat báikkálaš vuogit movt áimmahuššat ja nannet báikkálaš sámi iešvuodadovddu.

Oahpahusprográmma rávisolbmuid lea huksejuvvon ná:

- a) Álgokurse 1 sámegiela,
- b) Álgokurse 2 sámegiela
- c) Sámi lohkanbádjefáddá

Ulbmilin lea ahte 5-jagáš giellaprográmmain álggahuvvojit doaimmat maid boadusin galggašii leat ahte eanebut geavahišgohtet sámegiela viššalit. Rávisolbmuidprográmma ulbmiljoavku leat buohkat geat eai máhte sámegiela viiddis geográfalaš guovllus ja ábaida dain guovlluin gos dáruiduhttinpolitihkka lea dahkan eanemus vahága. Dat doaibma čađahuvvo lagas ovttasbarggus báikkálaš giellaguovddážiiguin ja giellabirrasiiiguin. Giellaprográmmabarggus leat sámi giellaguovddázat dehálaččat. Maiddái sámi oahppolihtut sáhttet leat ovttasbargoguoimmit, nu ahte buot gilliin Sámis sáhtáse leat vejolašvuodát searvat dán dehálaš giellaprográmmii. Dát giellaprográmma galgá ovddiduvvot buot golmma sámegilli ja fálaldagat galget speadjalastit báikkálaš identitehta.

Ulbmil ovddosguvlui lea beassat johtui kurssiiguin lulli-ja julevsámi guovlluin, ja maiddái stuorámus gávpogiin Norggas. Kursset galget veahkehit sin geat eai máhte sámegiela oahppat fas giela maid leat massán, ja maiddái leat veahkkín sámegielaiguidda oahppat lohkat ja čállit sámegiela. Dáinna prográmmain galgá maid leat vejolaš čohkket studerengelbbolašvuoda nu ahte sáhtá joatkit dábálaš oahpahussii. Kursset addet lohkančuoggáid ja vejolašvuoda lohkahtit viidáseappot Sámi allaskuvllas.

Lea čájehuvvon ahte maŋŋel go lea álggahan oahpahusprográmma rávisolbmuid, de leat eanebut geat hálidit lohkat sámegiela viidáseappot. Oahpahusprográmma rávisolbmuid lea maid ávkkálaš veahkki váhnemiidda geat galget iežaset mánáid veahkehit leavssuiguin. Áiggi vuollái lea áigumuš álggahit metodihkka-ja pedagogihkkakurssiid, ja lohkan-ja čállinkurssiid rávisolbmuid geat máhttet hupmat sámegiela. Sámegiela ovddideapmi ja nannen lea okta dain stuorámus hástalusain mii gávdno sámi servodagas.

4.4.5 Rávisolbmuid oahpahus suohkaniid ja fylkasuohkaniid ovddasvástádussan

Lea suohkaniid ovddasvástádus áimmahuššat rávisolbmuid rievtti oažžut oahpu vuoddoskuvladásis, muhto dain leamaš unnán ulbmillaš oahppofálaldagat rávisolbmuid vuodđodásis.

Otná dilli sámegiela hálddašanguovllu suohkaniin lea ahte olbmuid galget fállat bálvalusa goappešat gillii. Buohkain geat barget suohkanhálddahusain sámegiela hálddašanguovllus galgá leat dárbbaslaš vuodđomáhttu sámegielas, eandalii lohkamis ja čállimis vai nagodit hálddašit iežaset barggu guoskivaš njuolggadusaid mielde.

Lea hui dehálaš dohkkehit eahpeformálaš máhtu mii nuorain, rávisolbmuin ja vuorasolbmuin lea árbevirolaš vuodđoeláhusain, ja máhtu mii guoská guđege guovllu sámiid árbevirolaš luonddugaevaheapmái. Ollugat fertejit oažžut iežaset gelbbolašvuoda árvoštallojuvvot ja oažžut gelbbolašvuodađuodaštusa.

Ráđđehusa prográmma mii guoská bargoeallima vuodđogelbbolašvuhtii (BSA) *St. died. nr. 44 (2008-2009) Utdanningslinja* (Oahppolinnjá), dulkojuvvo sámii geahčanguovllus. Guhkes áiggi dáruiduhttema geažil leat ollu rávis sápmelačča geain ii leat vuodđomáhttu sámegielas. Sámediggi oaivvilda ahte vuodđogálggaid hálddašeapmi lea dehálaš go galgá nákcet čuovvut bargoeallima hástalusaid ja nuppástusaid. Norgga stáhta lea vuodđuduvvon guovtti álbmoga eatnamii, ja orro ge lunddolaš ahte go stáhta álggaha miehtá riikka fidnodagaide siskkáldas kurssiid, de daidda galget gullat maiddái sámii guovvluid bargosajit.

4.5 I NANNENSUORGI 5: Sámedikki rolla ja váldi

Nugo oaidná kapihttalas mas čilgejuvvo hástalusat, de lea dárbu čielggadit Sámedikki rolla oahpahuspolitihkas. Mii oaidnit ahte leat ábaida guokte gažaldaga maid dás duohko ferte čielggadit:

- Sámedikki áittardeaddji rolla; go galgá gozihit sámii mánáid ja nuoraid rievtti oažžut oahpu
- Sámedikki rolla politihkalaš ja fágalaš orgánan eará eiseválddiid ja ášahusaid ektui

Máhttoloktema ja *Máhttolokten-sámii* árvoštallan lea duodaštan ahte go galgá viidáseappot bargat sámii oahpahuspolitihkain, de lea dehálaš gávnnahit leat go governance-stivreneavttut doarvái, ja mii vejolačchat lea hehttehussan dasa ahte ii sáhte leat viiddis oasálastin ja eanet ovttasdoaimma dásiid ja institušuvnnaid gaskkas. Sámediggi lea konsultašuvnnain ja eará oktavuodáin vásihan váilevaš oktilas ovttastahttima sámii oahpahusdoaimmain, ja Sámediggi ferte oažžut eanet stivren- ja ovttastahttinrolla sámii mánáid ja nuoraid oahppodilálašvuodaid ektui.

Árvoštallan čájeha ahte fylkamánne lea hui guovddázis go galgá smiehttat buresdoaimbi sámii oahpahusa mii lea buorebut ovttastahttejuvvon. Dat lea danin go fylkamánnes leat ollu doaimmat, nugo informánta (guovddáš dieđuid gaskkusteadđji), bagadalli, láidsteaddji, bearráigeahččanášahus/kvalitehta dárkkisteaddji ja doarjjaortnegiid hálddašeaddji suohkaniidda, báikkálaš ja guovddáš dási čanastat ja gelbbolašvuodabirrasiid ja fylka/suohkaniid ovttastahtti. Sámediggi oaivvilda ahte Sámedikkis galgá sámii oahpahasášiin seammalágan rolla go fylkamánnes, ja danin fertešii ge oažžut ovttastahttin ja bearráigeahččan ovddasvástádusa mii guoská sámii mánáide ja nuoraide. Dat gáibida ahte Sámediggái juolluduvvojit dan meare veahkkevárit ahte lea vejolaš áimmahuššat dieid bargamušaid. Seammas lea dehálaš oktiiveivehit fylkamánniid, Sámedikki ja guovddáš eiseválddiid rolla ja ovddasvástádusa mii guoská sámegieloahpahussii, ja ahte fylkamánnet dovdet iežaset ovddasvástádusa mii guoská dasa ahte ovttastahttit oahpahusa iežaset geográfalaš guovllus. Sámedikki, fylkamánniid, fylkasuohkaniid ja suohkaniid ovttastahttin ja ovddasvástádus ferte čielggaduvvot dárkileappot. Sámediggi dáhttu leat diekkár čielggadeami álggaheaddji. Lea maid dárbu čielggadit iešguđet ášahusaid, skuvlaoamastedđjiid ja rektoriid ovddasvástádusa ja rollaid regionála dásis. Nordlándda Fylkamánne lea álggahan diekkár regionála juogadanbarggu, dakko bokte go dan fylkkas lea našunála ovttastahttinovddasvástádus lullisámii oahpahasas. Dien barggu doarju Sámediggi, dainna eavttuin ahte diekkár ovddasvástádusjuohkimis váldet vuhtii Sámedikki ja sámii skuvlabirrasiid oaiiviliid. Galgá hui ollu deaddu biddjot dasa maid sámii birrasat ieža oaivvildit ja maiddái dasa ahte Sámediggi dáhttu oažžut čielgaseappot ovdan movt bearráigeahččan galgá doaimmat.

Mii guoská eará eiseválddiid oktavuhtii, de dat gažaldat maid leat áigejuovdil dasto go sámelága divodišgoahtit ja go Sámediggi digaštallá movt ovddidit iežas rolla nugo politihkalaš orgána ja fágaásahus oahpahusáššiin. Sámedikki mielas lea lunddolaš ahte dikkis ain lea ovddasvástádus mearridit sáme oahppoplánaid, muhto hálida viidát ovddasvástádusa mii guoská eará fágaid oahppoplánaid sisdoalu mearrideapmái. Dán áššis lea lunddolaš gulahallat ain viidáseappot Máhttodepartemeanttain ovddasvástádusa juohkimis ja árvvoštallat lánkaásahusaid/lánkarievdademiid mat attáše Sámediggái eanet guovddáš saji oahppoplánaid sisdoalu mearrideamis, mat mearridit maid sámi oahppit galget oahppat. Sámediggi oaidná maid lunddolažžan ahte sámi oahpponeavvut ain leat Sámedikki ovddasvástádus, ahte lea Sámediggi mii ovddida strategiijaid, ulbmiliid ja doaimmaid dasa movt ain buorebut ovddidit oahpponeavvobuvttadeami ja movt dan kvalitehta sihkkarastit. Sámi lágádusat leat dál hui guovddázis oahpponeavvuid buvttadeamis. Sámedikki dievasčoahkkin vuoruha jahkásaš bušehttemearrádusain makkár oahpponeavvuid sámi oahppit eanemus dárbbasit. Bušehttavuoruhemiid evttoha Sámedikki hálldahus earet eará sierra oahpponeavvuid strategalaš plána vuodul.

Lea liikká sávaldat beassat dárkileappot árvvoštallat Sámedikki barggu nugo hálldášánorgána mii hálldáša stipeandaid, oahppoplánaid ja nu ain, ja nuppe bealis lea oahpahuspolitihkalaš orgána mii politihkalaš orgánan ovddida strategiijaid.

5. SÁMEDIKKI BAJITDÁŠIS OAHPAHUSPOLITIHKALAŠ STRATEGIJJAT JA MIHTTOMEARIT

Buot mánáin ja nuorain Norggas, maiddá sámi mánáin ja nuorain, lea riekti oazžut oahpu. Mánáin ja nuorain geat dárbbasit earenoamásoahpu, lea riekti dan oazžut. Riekti oazžut oahpu lea vuđolaš olmmošvuoigatvuohta mii lea nannejuvvon internašunála šiehtadusain ja konvenšuvnnain. Dien rievtti ferte bálddastahhtit eará olmmošvuoigatvuođaguin mat sápmelaččain leat oktasáčat, sierra álbmogin, nugo iešmearridanriekti ON- 1966 konvenšuvnna oktasáš artihkkala 1 vuodul mii lea siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid ja ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid birra.

Sámediggi áigu iežas oahpahuspolitihkas atnit ovdan dan ahte Norga lea vuodđuduvvon guovtti álbmoga eatnamiii, sápmelaččaid ja dáččaid. Dat bidjá sápmelaččaid earenoamáš dillái danin go leat Norgga eamiálbmot. Min bajitdási politihka ja min sámi servodaga višuvnnaid vuodđojuolggit leat min vuoigatvuođat nugo sápmelaččat, álbmot ja eamiálbmot. Mis lea vuoigatvuohta beassat ieža mearridit, leahket dásseárvosaáčat earáiguin ja mis lea riekti suodjalit ja nannet min oktasáš identitehta, kultuvrra, servodateallima ja giela. Sámediggi oaidná dárbbu giddet eanet fuomášumi dasa movt Norga čuovvu olmmošvuoigatvuođaid standárddaid go guoská oahpaheapmái, ja earenoamážit makkár doaimmaid stáhta lea álggahan ja maid ferte álggahit vai sámi oahppit eai vealahuvvo skuvllas ja servodagas muđui. Sámediggi áigu nannoseappot bargagoahtit našunála ja internašunála dásis oainnusindahkat makkár hástalusat sámi mánáin ja nuorain leat go smiehttá givssideami, olggošteami ja čearddalaš vealaheami. Sámediggi áigu dárbbu mielde doaimmahit raporta heivvolaš bearráigeahččanorgánaide surggiin gos Norgga skuvlaásahusat eai vuhtiiváldde sámi mánáid ja nuoraid rivttiid, dainna ulbmiliin ahte giddet eanet fuomášumi eamiálbmogiid oahppanrivttiide maiddá internašunála dásis.

Sámediggi oaidná stuora dárbbu oainnusindahkat sámi ohppiid álbmotrievttalaš vuoigatvuođaid, maiddá danin vai oahppit ieža, váhnemat ja oahpaheaddjit ožžot eanet dieđuid dieid vuoigatvuođaid birra. Dán oktavuodas veajašii leat ávkkálaš ásahtit ovtasbargodoaimma mas leat fárus ásahtusat maiddá ášši guoská, nugo dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji, mánáidáittardeaddji, akademalaš ásahtusat oppalohkái ja earenoamážit sámi oahpahus- ja dutkanbirrasat, Gáldu – Álgoálbmogiid vuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáš ja Olmmošvuoigatvuođaidguovddáš.

Lea maid dárbu oazžut Norgga eiseválddiid ráddálaga Sámedikkiin hábmet sámi oahpahussuorgái bajitdásis prinsihpaid miha čielgaseappot go dán rádjái leat dahkan. ON earenoamášdieđiheaddji, James Anaya, lea deattuhan ahte nie lea dárbu bargat ja dan berrejit Norgga eiseválddit čuovvolit. Sámediggi áigu dien barggu vuoruhit ja álggahit barggu man ulbmil lea ollislaččat geahčadit lágaid, oahppoplánabuktosiid ja eará rámmaeavttuid. Sámediggi áigu čuovvolit James Anaya rávvagiid mat gusket sámi mánáid ja nuoraid riektái oazžut oahpu.

Sápmelaččat leat okta álbmot njealji riikkas. Jus boahhtevaš buolvvat ain galget vásihit ja dovdat sámi oktiigullelašvuoda, de lea áibbas dárbu lágaid sámi mánáide ja nuoraide dakkár oahpu mii vuodđoda ja nanne dien oktiigullelašvuoda; nugo giellaoahpu ja kulturoahpu. Sámediggi ferte ge ain jođihit buori ovttasbarggu Ruota ja Suoma sámedikkiiguin ja sámi oahpahusa ovddasvástideddjiiguin Ruoššas, vai diet máhttovuodđu bohtá sadjái.

Leat ain unnán vejolašvuodát jođihit lotnolasoahpahusa rastá riikkarájiid, danin go Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas leat nu iešguđetlágan oahppovuogádagat. Danin lea ge áibbas dárbu ovddidit ollislaš oahpahaspolitihka mii láchčá sámi mánáide ja nuoraide vejolašvuodaid leat mielde riikkaidgaskasaš ovttasbargguin. Sámi mánát ja nuorat leat rájekeahces olbmot dan ipmárdusas ahte sis lea oktasaš kultuvra, nanu sohkaáittit ja oktiigullelašvuodta eará riikkaid sámiiguin, ja sidjiide lea álki doaibmat gaskariikkalaččat. Buorre sámi oahpahaspolitihkka galgá sisttisdoallat dan ipmárdusa ahte sámi nuoraid vejolašvuodát beassat váldit oahpu eará riikkas galgá nannejuvvot. Jus dan galgá sáhttit duohtandahkat, de fertejit riikkaid lágat ja oahppoplánat harmoniseret.

Sámi Parlamentáralaš Ráddi (SPR) lea sámedikkiin hui dehálaš ovttasbargoásahus, maiddá oahpahaspolitihkas. SPR mearrida bajemusdási politihkalaš ulbmiliid mat galget leat oktasaččat dan golmma Davviriikka sámedikkiin. Dat sáhttet leat earet eará oktasaš ulbmilat ja strategiiat dasa movt nannet dien golmma riikka oahpaheaddjeoahpu, oktasaš strategiiat ruošša sámiiguin mat gusket dasa movt lasihit dieđuid sápmelaččaid birra Ruoššas ja eará sullasaš barggut. SPR lea iežas dálá strategijabarggu oktavuodas cealkán ahte lea stuora dárbu árvvoštallat oktasaš oahppoplánaid, ollessámi oahpponeavvuid ja davviriikkalaš oahpponeavvoráhkadeami sierra doaibman vai oazžu áigái buresdoaibmi oahpponeavvoráhkadeami.

Norgga Sámediggi, mii lea Sámi Parlamentáralaš ráđi lahttu, áigu ge čuovvolit barggu mii lea álggahuvvon nannen dihti oahpahusa sámegeielas ja kultuvrras sámi ohppiide Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas.

Sámediggi oaidná hui dehálažžan ahte davviriikkalaš sámekonvenšuvnna šiehtadallamiid boađusin šaddá konvenšuvdna mii njeaidá cakkiiid mat dál leat heađuštussan riikkaidgaskasaš sámi oahpaheamis ja oahpahas, ja mii dohkkeha sámi álbmogii iešmearridanrievtti. Sámekonvenšuvdna galgá nannet sámi mánáid ja nuoraid rievtti oazžut oahpu sámegeielas ja sámegeilli, dat galgá nannet Sámedikki rolla oahpahasáššiin ja váikkuhit dasa ahte oahpahasgažaldagaide šaddá stuorát beroštupmi davviriikkalaš sámepolitihkas. Sámedikki searvan šiehtadallamiin galggašii sihkkarastit ahte sámi mánáid ja nuoraid rievttit, nugo dat leat nannejuvvon mánáidkonvenšuvnna, vuhtiiváldojuvvojit. Lea dehálaš juohkit sámi nuoraide dieđuid konvenšuvdnaevttohusa ja dan sisdoalu birra. Sámedikki oahpahasdieđáhus lea dehálaš vuolgabáiki šiehtadallamiidda mat dál leat jođus konvenšuvnna oktavuodas, almmá čanakeahttá šiehtadallánlávdegotti makkár ge dihto sátnádemiiide dahje konvenšuvdnačállosiidda.

Sámedikki oahpahaspolitihkalaš bargu fanaha mángga dáfus sajáiduvvan rájiid maid siste dán rádjái leat hábmen sámepolitihka, danin go mii atnit vuodđun dan ahte galgá leat lagas ovttasdoaibma ja gulahallan báikkalaš servodagaiguin, ahte galgá vuhtiiváldit máhttobirrasiid ja árbedieđuid ja árbemáhtu guddiid, eai ge našunálastáhtaid rájit galgga daid áigumušaide leat hehttehussan. Dat lea gal hui gáibideaddji bargu, mii maiddá bohtá váikkuhit Sámedikki politihkalaš vuoruhemiide.

Sámi mánáid ja nuoraid oahppanbiras galgá leat searvadahtti, doppe galgá kultuvrralaš girjávuohta dohkkehuvvot, ii ge doppe galgga leat givssideapmi, olggušteapmi dahje čearddalaš vealaheapmi. Sámediggi vuordá stáhta eiseválddiid álggahit earenoamáš doaimmaid mat eastadit sámi mánáid ja nuoraid olggušteami ja vealaheami dan sivas go sis lea sámi duogáš. Sámediggi čujuha dasa ahte ON Mánáidlávdegoddi lea rávven stáhtaid álggahit almmolaš ánggirdemiid ja ráhkadit diehtujuohkinneavvuid ja oahppomateriálaid maid doaibma galgá leat dat ahte ožžut stuoraservodaga mánáid, nuoraid ja rávisolbmuid buorebut ipmirdit eamiálbmogiid kultuvrra ja servodateallima. Dan oktavuodas lea Sámedikki oainnu mielde Gáldus, Álgoálbmogiid vuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddážiis nanu máhttu, ja dan máhtu berre geavahit bargguin mat sihkkarastet sámi mánáid ja nuoraid olmmošvuoigatvuodaid vuhtiiváldima. Sámediggi áigu ain nannet ovttasbarggu eará eamiálbmogiiguin, maiddá oahpahusáššiin. Sámi nuorat sáhttet atnit stuora ávkki eará lonohallanortnegiin, gos besset eará eamiálbmogiiguin dovddiidit. Sámediggi oaidná ahte lea dárbu vel eanet dutkat sámi mánáidgárdiid ja skuvllaid, ja sávvá oktavuodá sámi máhttoinstitušuvnnaiguin mat sáhtáše diekkár dutkamiid čađahit.

Oahpahus galgá ráhkkanahit sámi mánáid ja nuoraid sámi servodaga ja stuoraservodaga bargoeallimii. Sámediggi áigu leat mielde hábmet boahttevaš vuodđooahpahusa mii hukse vuđolaš sámi árvvuide ja gos oahpahusas lea alla buorre vuodđadássi. Sámediggi ferte oazžut sámi oahpahusas bearráigeahččanrolla. Danin áigu Sámediggi bivdit ahte dan áššis álggahuvvojit konsultašuvnnat, main beassá čielggadit guđege ášahusa rolla sámi oahpahusas, ja maid boadus livččii lágaid rievdadeapmi mii sihkkarastá Sámediggái dan rolla maid diggi ieš hálida mii guoská bearráigeahččamii. Lunddolaš oassi diekkár konsultašuvnnain lea diehtujuohkin mas guđege ášahusa rolla čilgejuvvo ja maiddá dat ahte ášahusaid gaskasaš ovttasdoaimma šattašii buoret.

Sámedikki vuosttaš oahpahusdieđáhus čilge ahte lea dárbu divodit lágaid ja lánkaásahusaid. Go galgá vuhtiiváldit ohppiid vuoigatvuodá oazžut oahpu sámegeielas ja sámegilli, ja vai ii galgga leat nu stuora erohus vuodđoskuvlla ja joatkkaskuvlla vuoigatvuodain, de ferte lágain dahje lánkaásahusain nannet ahte lea riekti oazžut sámegeielas ja sámegilli oahpu joatkkaohpahusas, ja ahte lea geatnegasvuohta fállat oahpu Máhttolokten – sámi oahppoplánaid mielde. Sámediggi ferte álggahit bargomannolaga man bargun lea geahčadit lea go dárbu álggahit sierra doaimmaid oččodan dihtii eanebuid válljet sámegeiela nubbingiellan joakkaskuvllas.

Dat ahte leat váilon sámi oahpponeavvut lea leamaš váttisvuohtan juo dan rájes sámegeiella šattai sierra fágan. Vaikko juohke jagi almmuhuvvojit ge ođđa oahpponeavvut, de eai leat vel gártan oahpponeavvut buot fágaide, eandalii eai julev-ja lullisámegeilli. Sámediggi áigu jahkásaš bušehtain vuoruhit oahpponeavvuid. Doaimmaplánain áigut árvvoštallat iešguđetlágan čovdosiid mat gusket oahpponeavvoráhkadeapmái.

Mii guoská sámi joatkkaskuvllaid hálddašcapmái, de lea Sámediggi dan oaivilis ahte dat skuvllat galget ain bissut stáhta hálddus. Sámedikki ipmárdusa mielde lea skuvllaid dálá stivrenmálle buorre. Dat sihkkarastá skuvllaide diehttevaš ekonomalaš ja fágalaš ovdáneami mii boahtá buorrin sihke skuvllaide ja daid ohppiide.

Sámediggi árvvoštallá gáidosisoahpaheami molsaeaktun maid sáhtta geavahit dakkár oktavuodain gos ii leat vejolaš lánčit dábbalaš oahpaheami. Sámediggi oaidná ahte lea dárbu gáidosisoahpaheami ovttastahtit ja árvvoštallat man ollu ávkki oahppit ožžot dien málet oahpahemiin. Gáidosisoahpaheapmi sáhtta goit unnimus mánáin njeaidit oahppanmovta. Oahppi iežas báikkálaš skuvlla sámegeiel oahpaheami luohkkálanjain ferte buoridit olles riikkas. Doaimmat mat sáhttet diekkár oahpaheami buoridit leat earet eará dat ahte oččodit eanet sámegeiel oahpaheddjiid, eanet dieđuid dan birra makkár gáibádusat leat go galgá lánčit sámi mánáide sámegeiel oahpu maid sis lea riekti oazžut, ja čilget gean ovddasvástádus lea gozihit ahte diekkár oahpahus čađahuvvo.

Oahpahuspolitihkas galgá leat eanemus lági mielde oppalaš hábmi, mainna oaivilduvvo ahte dat galgá guoskat buot sámegeielaide ja galgá heivet buot guovlluide, sihke giliid ja gávpogiid ohppiide.

Sámediggi diehtá ahte lulli-, julev-, bihtán-ja nuortalašgiella leat earenoamáš rašes dilis ja Sámediggi ferte ge oahpahaspolitihkas árvvoštallat lea go dárbu ásahit sierra doaimmaid mat sihkkarastet dieid giellaid.

Sámediggi dáhttu oažžut eanet beroštumi geavahit árbemáhtu oahpahasas. Sámi skuvllat ja eará skuvllat mat fáallet oahpu sámegeielas ja/dahje sámegeilli berrejit buorebut geavahit vuodđun sámi árvvuidd ja oahpahit ohppiide sámi máilmmiipmárdusa, sámiid historijá ja servodateallima.

Vuoras sápmelaččat fertejit šaddat miha eanet guovddáži oahpahasdoaimmain. Sis hálddašit divrras árbemáhtu, ja danin ferte ásahit oahpahasoktavuođas sajiid gos eahpeformálalaš árbemáhtu sáhtta geavahit oahpaheamis. Diekkár sajiid sáhtta skuvlaoamasteaddji ásahit oassin skuvlavuogádahkii, muhto daid sáhtta maid ásahit sámi institušuvnnaid oktavuhtii mat juo gávdnojit. Sámedikki mielas lea hui buorre go Sámi allaskuvla lea álggahan sierra proševttaid maid ulbmil lea dokumenteret, gaskkustit ja vurkkodit árbedieđuid ja árbemáhtu. Sámediggi oaidná ahte lea dárbu formaliseret dan movt árbemáhtu sáhtta oahpaheamis geavahit, ja oaidná ahte lea dárbu ásahit guovddáža gos hutket metodaid movt sámi árbedieđuid ja árbemáhtu sáhtta fievrredit viidáseappot.

Sámediggi oaidná ahte sámi skuvllaid oahpaheaddjit ja sámegeieloahpaheaddjit dárbbasit earenoamáš gealbudahttindoaimmaid. Earet eará lea dárbu nannet gelbbolašvuoda sámegeiela čállin-ja lohkanpahpaheamis, guovttegielatpedagogihkas ja nana oahpahanmálliid geavaheamis. Gávdnojit metodat mat hui bures doibmet giellaoahpaheamis, ja dan suorggis lea maid dárbu nannet gelbbolašvuoda. Duodji, mánggakultuvrralaš áddejupmi ja eamiálbmotpedagogihka leat eará suorggit main maiddá lea dárbu nannet gelbbolašvuoda. Oahpaheddjiid našunála lassioahpahanstrategiijas lea gelbbolašvuodálokten engelasgielas mielde, mii maiddá dárbbasuvvo sámi skuvllain. Almmatge sáhtta leat dárbu heivehit dien lassioahpu engelasgiela oahpaheamis nu ahte dat buorebut heive ohppiide geain lea sámegeiella vuosttašgiellan. Viidáseappot lea dárbu čohkket lasi máhtu das movt sámegeiella, kultuvra ja árbemáhttu sáhtta fievrreduvvot skuvlii, dan oktavuođas maid movt sámegeiela ja luondufága árbemáhtu sáhtta váldit oassin servodatfági, matematihkkii ja eará fágaid, ja movt vuoras sápmelaččaid máhtu sáhtta váldit atnui oahpahasas. Sáhtta maid leat dárbu lasihit gelbbolašvuoda geahččaladdan-ja ovddidanbargguin, akšuvdnadutkamiin dahje sullasaš doaimmain.

Sámedikki mielas lea hui dárbbalaš ásahit buriid birrasiid gos oktavuohta gaskal Sámedikki ja sámi ohppiid, oahpaheddjiid ja váhnemiid sáhtta doaimmahuvvot. Lea dárbu čadahit eanet iskkadallamiid skuvllain main sámi oahppit leat mielde, danin go Sámedikki oahpahaspolitihka hábmemis lea dehálaš oažžut mielde dan maid oahppit ieža muosáhit. Sámediggi oaivvilda ahte lea hui dehálaš sihkkarastit dan ahte našunála geahččalemiin ja earalágan iskkademiin galget sámi ja dárhu oahppit leat ovttađassásaččat.

Sámediggi atná árvvus dan barggu maid sámi váhnemat, ádját ja áhku ja earát barget vai sihkkarastet ahte sin iežaset mánát, áhkkubat, áddjubat ja eará sogalaččat ožžot vuoigatvuoda oahppat sámegeiela ja oažžut oahpu sámegeilli. Sámediggi dáhttu oažžut johtui bissovaš sámi riikaviidosas váhnenfierpmádaga masa sihkkarastojuvvo bargodilli. Sámi váhnema jietna ferte ain gullot našunála lávdegottiin mat barget oahpahasfágalaš ja politihkalaš áššiguin.

Sámedikki oahpahaspolitihka bajemusdási ulbmil lea ahte sámi ohppiin galget leat seammadássaš oahppofálaldagat go dárhu ohppiin. Danin áigu Sámediggi odđá oahppoplánaid ráhkadeamis ja dálá oahppoplánaid ođasmahttenbargguin bearráigeahččat ahte iešguđetge fágaid sisdoallu heivehuvvo dan láhkái ahte ollislaš boadus das šaddá govttolaš. Dat mearkkaša ahte iešguđetge fágain ferte váldit oasi našunála sisdoalus eret, ja bidjat sámi sisdoallu dan sadjái. Sámedikki mielas lea dárhu nie bargat, vaikko oahpahas de ii šatta ge juste seammalágan go eará oahpahas dán riikkas lea.

Sámediggi hálda ain čalmmustahttet ovdaskuvla-ja oahpaheaddjeoahpu, ja sámegeiela lohka, ja áigu árvvoštallat sierra doaimmaid vai oččoši eanet sámi nuoraid válljet dieid oahpuidd. Sámi servodat dárbbasa ain miha eambo sámegeiel oahpaheddjiid go dál leat. Sámedikki mielas lea maid dárhu

árvvoštallat doaimmaid mat sihkkarastet ahte eanebut ožžot gelbbolašvuoda beassat oahpaheaddjeohppui. Sámedikki oahpahaspolitihkka galgá maid ovddidit strategiijaid ja doaimmaid mat galget buoridit oahpaheddjiid bargoeavttuid. Gávpogiin lea mánáin dávjá johtti sámegeoloahpaheaddji, ja su bargobeavivis sáhttet leat oalle ollu čuolmmat.

Sámediggi oaidná ahte galggaše leat eanebut geat fievrredit giela viidáseappot. Sámediggi hálida ain doalahit rávisolbmuid oahpahusa čalmmis, ja áigu árvvoštallat joatkit rávisolbmuid oahpahasprográmma man ovddasvástideaddji dál lea Sámi allaskuvla. Sámediggi oaidná dárbbu ásahit movttiidahttindoaimmaid vai eanebut movttáskit sámástit. Vuoras sámít geat eai leat beassan oahppat sámegeola, lea okta dakkár joavku mii dárbbasivččii earenoamáš čalmmustahttima. Sámediggi sávvá ahte álggahuvvoše buorit oahppofálaldagat sápmelaččaide geat eai máhte lohkat ja čállit sámegeola, ja áigu ge gulahallagoahit muhtun oahpahanásahusaiguin mat sáhtáše kártet man muddui diekkár oahpahepmái lea dárbu.

Sámediggi lea duhtavaš dainna go lea ásahuvvon Sámi lohanguovddáš. Lohanguovddáša doaibma lea stuora ávkin sámegeola oahpaheamis vuodđoskuvladási, dat sihkkarastá buori giellaoahpu. Sámedikki mihttomearri lea oažžut guovddáša bissovaš doaibman.

Sámediggi oaidná ain dárbbu dutkat ja árvvoštallat Máhttoloktema vásáhusaid. Nordlandsforskning oasseraporttat, mat lea ráhkaduvvon oassin proševttas Máhttolokten 2006-sámi árvvoštallan, leat ávkkálaččat go galgá viidáseappot bargat sámi ohppiid vuoigatvuodain oažžut oahpu sámegeola ja sámegeilli. Sámediggi dáhttu vel lagat gulahallama Oahpahasdirektoráhtain *Máhttolokten 2006* árvvoštallama čuovvolanbargguin. Sámediggi vuordá loahpalaš raportta mii galgá ilbmat skábmamánu 2011. Oasseraporttaid bohtosiin leat oaidnán ahte sámegeoloahpu ja oahppoplánaid atnuiváldin lea oba iešguđetlágan giellaguovllus giellaguvlui, ja maiddái skuvllas skuvlii. Dasa leat iešguđetlágan sivat, sihke dat ahte ii leat heivehuvvon biras ja eai leat biddjojuvvon doarvái árjanat dan bargui. Go loahpalaš raporta lea gárvvus, de áigu Sámediggi dan bohtosiid guorahallat dárkilit, ja geahččat makkár doaimmaid ferthešii álggahit vai oažžut seammaadássasaš skuvlla ja oahpu buot sámi ohppiide ja fidnoohppiide, gos sii ain ásaše.

Sápmelaččaid oktasaš vuoigatvuodát leat vuoigatvuodát mat sápmelaččain leat nugo okta álbmot. Oahpahasuorggis lea Sámedikkis hui dehálaš doaibma go galgá dieid vuoigatvuodaid hoitat. Sámediggi lea sápmelaččaid álbmotválljejuvvon ásahus, ja iešalddis dan olis lea dikkis autonomiija. Dasa lassin lea maid čielggas ahte Sámediggi lea sierra riektesubjeakta mii ii leat čadnon ráđđehussii. Dat mearkkaša ahte ráđđehus ii sáhte instrueret Sámedikki politihkalaččat ja ii sáhte dasa duvdit bargamušaid maid diggi ieš ii hálit.

Oahpahas- ja oahpahasuorggis dáhttu Sámediggi oažžut čielgasit rolla. Diekkár čielggadeapmi ferthe dahkkot siskkáldasproseassain gos geahččá Sámedikki iežas organiserema ja makkár arenat ja reaiddu Sámedikkis leat fievrredit searvadahttin oahpahaspolitihka boahtteáiggis. Jus galgá nákcet sihkkarastit sámi mánáid ja nuoraid rivttiid ja dan ahte sii ožžot buori oahpu, de ferthe Sámediggi oažžut válddi bearráigeahččat sámegeoloahpahusa.

Go galgá áimmahuššat sápmelaččaid oktasaš vuoigatvuodaid, de lea dárbu nannet sámiid iešstivreneivtti, nugo dat lea čállojuvvon álbmotriektái, vai Norgga eiseválddit ollislaččat dan dohkkehít ja váldet dan oassin riikka lágaide. Ja lea maid hui dárbu álggahit konsultašuvnmaid main čielggada Sámedikki rolla.

Sámediggi hálida arena gos sáhtta digaštallat bajitdási oahpahaspolitihkalaš áššiid, mat livčče láidsteaddjin eaŋkiláššiid ja detáljadási bargguide. Dan oktavuodas lea lunddolaš smiehttat lea go dárbu ollislaččat ođasmahttet sámelágas daid osiid mat meannudit Sámedikki ja oahpahaslágas daid osiid mat gusket Sámedikki váldái. Ja dasto lea dehálaš ahte konsultašuvdnačoahkkimiid bohtosat dovddusindahkkojuvojit viidát buot departemeantta ja direktoráhta ossodagaide ja seammaládje maid siskkáldasat Sámedikkis.

6. EKONOMALAŠ JA HÁLDDAHUSLAŠ VÁIKKUHUSAT

Go Sámediggi dohkkeha Sámedikki oahpahusdieđáhusa, de dat maid lea bidjan sadjái muhtun dehálaš prinsihpalaš beliid Sámedikki oahpahuspolitihkas. Dattege ii leat dieđáhussii čállojuvvon buot maid sáhtášii čállit áigeuovdilis oahpahuspolitihkas. Ovdamearkkadihte lea fága-ja diibmojuohkin sámegielas stuora oahpahuspolitihkalaš ášši maid Sámediggi fertte gieđahallat sierra doaimman. Dieid váttisvuohtačuolmmaid eat leat vuđolaččat meannudan dán dieđáhusas, danin go dat lea mohkkás áššesuorgi, ja go vel lea nu ahte Oahpahusdirektoráhtta áigu sáddet gulaskuddamii bargojoavkku evttohusaid mii lea guorahallan vejolaš eará mállat fága-ja diibmojuohkima.

Lea maid sávaldat ahte áigeuovdilis oahpahuspolitihkalaš áššiid galgá sáhttit ovddidit Sámedikki dievasčoahkkimii, gos meannudit viidáseappot daid bajitdási strategiijaid ja prinsihpalaš guorahallamiid mat oahpahusdieđáhusas čilgejuvvojit. Lea maid dehálaš juohkit dieđuid Sámedikki oahpahusdieđáhusa birra sámi birrasiin ja stáhta eiseválddiide geain lea bajemus dási ovddasvástádus mearridit oahpahuspolitihkalaš rámmaid lágain ja láhkaásahusain.

Dieđáhus lea nannen ahte lea dárbu ođasmahttit earet eará sámelágas ja oahpahuslágas daid osiid mat gusket sámegieloahppanriektái Norggas vuodđoskuvladásis. Dasa dáhtošii Sámediggi ođasmahttet ja lasihit refušuovdnamáksinmeriid- ja doarjjamáksinmeriid mat gusket sámegieloahpahussii. Dat lea bargu maid Sámediggi áigu vuoruhit earet eará bargojoavkkus mii galgá árvoštallat suohkaniid sámepolitihka. Dan joavkkus lea maid mielde KS. Sámediggi oaidná stuora dárbbu lasihit oahppostipeandarámmaid sin várás geat váldet alladási oahpu sámegielas ja lohket sámi oahpaheaddjeoahpu. Sámegielaide doaimmaplána sáhtášii leat vejolaš reaidu man vuodul sáhtášii luvvet eanet ruđaid stipeanddaide ja sihkkarastit ahte suohkanat ožžot máksojuvvot duohta goluid mat dain leat dan oktavuodas go fáallet sámegieloahpu. Sámediggi čujuha ráđđehusa Sámegielaide doaimmapláni, ja oaidná hui čielgasit ahte lea dárbu nannet ekonomalaš váikkuhandoarjagiid mat sihkkarastet rávisolbmuide sámegieloahpu miehtá riikka.

Mii guoská Sámedikki stipeandarámmaide ja eará ekonomalaš váikkuhusaide mat čuvvot earet eará Máhttolokten-sámi, de lea ge hui dehálaš ahte eandalii Ođasmahtten-, hálldahus-ja girkodepartemeanta, searválaga Máhttodepartemeanttain, čuoovvot daid signálaid maid Sámediggi iežas bušeahhttabargguin ovddida sámi servodaga ovddas.

Jus Sámediggi galgá nannet barggus sámi oahpahussuorggis ja nannet ovttasdoaimma eiseválddiiguin nu ahte nákke čuoovvut iešguđetlágan doaimmaid maid guovddáš eiseválddit álggahit, nugo ovdamearkkadihte doaimmaid mat eastadit nuoraid heaitimis joatkkaskuvlla, ánggirdandoaimmaid oččodit eanebuid ohcat oahpaheaddjeohppui ja nu ain, de dat eaktuda ahte Sámediggi beassá searvat čuoovolanbargguide ja duohtavuodas oažžu vejolašvuoda vuoruhit miha buorebut go dál. Gáibiduvvo lagat gulahallan stáhta eiseválddiiguin Sámedikki ekonomalaš rámmaid hárrái mat gusket našunála oahpahusdoaimmaid čuoovvoleapmái ja Sámedikki iežas oahpahuspolitihkalaš doaimmaide.

Sámediggi hálida earenoamážit deattuhit daid ekonomalas váikkuhusaid mat ovdalaš áiggiid dáruiduhttinpolitihkka lea dagahan, maid oaidná das go ain lea stuora dárbu rávisolbmuide fállat oahpu sámegielas, lea dárbu láchit lohkan- ja čállinveahki sámiide geat eai leat ožžon oahpu maid sis livččii geatnegasvuohta oažžut, gielalaš hehttehusaid dihtii ja nu ain. Sámedikki oahpahaspolitihkka galgá maid oainnusindahkat ovddeš áiggiid politihka heajos beliid, ja gávdat buriid doaimmaid mat sáhttet ovddeš daguid buhtadit ja hukset sámi skuvlla ja sámi servodagaid mat miha nannoseappot nagodit sámi oahpahusa ovddasvástádusa guoddit, sihke politihkalaččat ja olles servodaga bealis. Sámediggi ii nákke iešokto guoddit ovddasvástádusa daid vahágiid ovddas maid stáhta garra assimilerenpolitihka lea dagahana.

Sámediggeráđđi áigu ráhkadit sierra doaimmaplánaid sámi oahpahaspolitihkkii, ja dasa lassin čuovvolit sámediggedieđáhusa oahpahussuorggi bušeahta ovddideami oktavuodas, Sámedikki jahkásaš bušeahtameannudemiin. Dan oktavuodas áigu Sámediggi oainnusindahkat konkrehtalaš ekonomalaš dárbbuid, ja áigu lagas ovttasbarggus guoskivaš departemeanttaiguin ságastallat doaimmaplána doaimmaid birra.

Girjjálašvuohta:

Aikio-Puoskari, U. (2006): *Rapport om den samiska undervisningen i grundskolorna i Norden. En nordisk jämförelse med utgångspunkt i undervisningens grundförutsättningar*, (Raporta sámii oahpahusa birra Davviriikkaid vuoddoskuvllain. Davviriikkalaš bálddastahttin man vuolggabáikin leat vuoddooahpahusa eavttut), Sámi Parlamentáralaš Ráddi/Sámediggi, Anár, Suopma.

Sámegielaide doaibmaplána – dilálašvuohta 2010:s ja viidasit nannen 2011. Oslo: Ođasmahtten-, hálddahuš- ja girkodepartemeanta.

Máhtodepartemeanta, Sámediggi, Oahpahusdirektoráhta (2008): Máhttolokten – sámii oahpponeavvobuvttus. Sámi oahppoplánat dárogillii ja sámegielfága oahppoplánat lulli-, julev- ja davvisámegiillii.

Lund, S. Boine, E. Broch Johansen, S. (2005): Sámi skuvlahistorja 1/ Saemien skuvle-vaajese 1/ Samisk skolehistorie 1. Davvi Girji, Kárašjohka/Karasjok.

NIFU STEP Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning og Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling ved Universitetet i Oslo (2009): *Kunnskapsløftet – tung bør å bære? Undervisningsanalyse av styringsreformen i skoleutviklingen mellom politikk, administrasjon og profesjon* (Máhttolokten – lossa noađđi guoddit? Stivrenvuogi dađistaga analyseren; ruossalaga politihkain, hálddahušain ja profesuvnnain), Raporta 42/2009

Nordlandsforskning (2009): Sámegeioahppu LK06-sámi mielde. Oahppoplánaid ja ovdalaš doaimmaid atnuiváldima analyseren, NF-raporta nr. 3/2009

Nordlandsforskning (2010): *Fra plan til praksis. Erfaringer med Kunnskapsløftet Samisk (LK06S)* (Plánas duohta dillái. Máhttolokten – sámii vásáhusat), NF-raporta nr. 6/2010

Nordlandsforskning (2011): *Rett til samiskopplering. Ideal eller realitet* (Riekti oažžut sámegielloahpu. Doaivva vai duohta dilli), NF-raporta nr. 3/2011

NOU 2007:11 *Studieforbund – læring for livet* (Oahppolihtut – olles eallináiggi oahppan)

NOU 2009:18 *Rett til læring* (Riekti oažžut oahpu)

Bargojoavkku raporta mas ledje mielde Máhtodepartemeantta, Sámedikki ja Oahpahusdirektoráhta lahtut (2007): *De statlige samiske videregående skolene – vurdering av framtidig forvaltningsansvar* (Stáhta sámii joatkkaskuvllat – boahhtevaš hálddašanoavddasvástádusa árvvoštallan).

Bargojoavkku raporta mas ledje mielde Máhtodepartemeantta, Sámedikki ja Oahpahusdirektoráhta lahtut (2010): *Tiltak for å effektivisere utvikling og produksjon av samiske læremidler* (Doaimmat mat galget leat veahkkin buoridit sámii oahpponeavvuidda ráhkadeami ja buvttadeami).

Bargojoavkku raporta mas ledje mielde Máhtodepartemeantta, Sámedikki ja Oahpahusdirektoráhta lahtut (2011): *Fag- og timefordeling for elever som har samisk opplæring* (Fága- ja diibmojuohkin ohppiide geain lea sámegielloahppu).

Bargojoavkku raporta: *Sametingets rettslige stilling og brev fra Lovavdelingen 26 januar 1995* (Sámedikki riektedilli ja Láhkossodaga ođđajagimánu 26.beaivvi 1995 reive).

Rätten till delaktighet och inflytande för samiska barn och ungdomar (2008): Ett samarbetsprojekt mellan Barnombudsmannen i Finland, Barneombudet i Norge och Barnombudsmannen i Sverige. (Sámi mánáid ja nuoraid riekhti beassat searvat ja leahket mieldeváikkuheaddjin): Ovttasbargoprošeakta mas ledje mielde Suoma Mánáidáittardeaddji, Norgga Mánáidáittardeaddji ja Ruota Mánáidáittardeaddji.

Sámi árvvut- Árvokommišuvdna- Verdikommisjonen, doaimmaheaddji: Edel Hætta Eriksen, Davvi Girji (2003) Sámi allaskuvla/ Sámi University College (2009): Raporta 1/2009 *Samiske tall forteller 2, kommentert samisk statistikk* 2009 (Sámi logut muitalit 2, sámii statistihkka 2009 mearkkašemiiguin).

Sámi allaskuvla/ Sámi University College (2010): Raporta 1/2010 Rapport 1/2010 *Samiske tall forteller 3, kommentert samisk statistikk 2010* (Sámi logut muitalit 3, sámi statistihkka 2010 mearkkašemiiguin)

St.dieđ. nr. 28 (2007-2008) *Samepolitikken* Sámepolitikhka

St.dieđ. nr. 31 (2007-2008) *Kvalitet i skolen.* (Skuvlla kvalitehta).

St.dieđ. 44 (2008-2009) *Utdanningslinja* (Oahpahuslinnjá)

Stuoradiggedieđáhus 22 (2010-2011) *Mangfold – Mestring – Muligheter, Ungdomstrinnet* (Mággabealávuoha - Nákcen – Vejolašvuodat, Nuoraiddássi.)

Stuoradiggedieđáhus 18 (2010-2011) *Læring og fellesskap. Tidlig innsats og gode læringsmiljøer for barn, unge og voksne med særlige behov.* (Oahppan ja oktavuoha. Árra doaibmaálgga ja buorit oahppobirrasat mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide main leat earenomáš dárbbut).

J (2004): ”Det lappiske Tungemaal til at forstå”. Ei vurdering av andrespråksfaget som reiskap for språkleg vitalisering. I Engen, T.O. og Solstad, K.J. (red): *En likeverdig skole for alle? Om enhet og mangfold i grunnskolen.* (Seammadássaš skuvla buohkaide? Vuodđoskuvlla ovttadaga ja mággabealátvuoda birra). Oslo: Universitetsforlaget, s. 220-235.

Todal, J.(2007): Svahken Sijte sámegeiella: lullisámegeiella ealáskahttin mánáidgárddis ja skuvllas Dieđut 2007-1.